

PROJEKT

Załącznik nr 1

do Uchwały nr 44/1169/24
Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie
z dnia 29 października 2024 r.

Program Strategiczny Błękitny San

Spis treści

Wprowadzenie	7
I. Zakres terytorialny i horyzont czasowy <i>Programu Strategicznego Błękitny San</i>	9
I.1. Zakres terytorialny	9
I.2. Horyzont czasowy.....	10
II. Struktura, układ dokumentu oraz przyjęta metodologia	11
III. Gminy Błękitnego Sanu w dokumentach strategicznych	13
III.1. Poziom europejski	13
III.2. Poziom krajowy	14
III.3. Poziom regionalny	15
IV. Diagnoza i analiza strategiczna obszaru gmin Błękitnego Sanu	25
IV.1. Synteza diagnozy dla obszaru gmin objętych <i>Programem Strategicznym Błękitny San</i>	25
IV.1.1. Położenie, osadnictwo i podział administracyjny	25
IV.1.2. Walory środowiska naturalnego	27
IV.1.3. Walory dziedzictwa kulturowego	29
IV.1.4. Potencjał turystyczny.....	33
IV.1.5. Infrastruktura wodno-kanalizacyjna	42
IV.1.6. Infrastruktura chroniąca przed powodzią i suszą i adaptacja do zmian klimatu	46
IV.1.7. Publiczne podmioty ratownicze	49
IV.1.8. Działalność podmiotów gospodarki narodowej	50
IV.2. Podsumowanie przeprowadzonej diagnozy obszaru gmin objętych <i>Programem Strategicznym Błękitny San</i> – wnioski i rekomendacje	51
IV.3. Analiza SWOT dla Programu Strategicznego Błękitny San	54
V. Wizja, misja i układ celów	57
VI. Kluczowe kierunki rozwoju gmin objętych <i>Programem Strategicznym Błękitny San</i> – priorytety i kierunki interwencji	60
1. Priorytet TURYSTYCZNY I INNOWACYJNY BŁĘKITNY SAN.....	60
1.1. Tworzenie innowacyjnych produktów turystycznych i ich wykorzystanie do rozwoju przedsiębiorczości.....	60
1.2. Poprawa bezpieczeństwa mieszkańców i turystów na akwenach wodnych .	67
2. Priorytet ZRÓWNOWAŻONA GOSPODARKA ŚRODOWISKA BŁĘKITNEGO SANU	68
2.1. Zapewnienie właściwej gospodarki ściekowo-kanalizacyjnej	68
2.2. Poprawa jakości i ograniczenie strat wody przeznaczonej do spożycia	71

2.3.	Ochrona środowiska i bioróżnorodności	73
3.	Priorytet PRZECIWDZIAŁANIE RYZYKU ZWIĄZANEMU Z KLĘSKAMI ŻYWIOŁOWYMI I ADAPTACJA DO ZMIAN KLIMATU	75
3.1.	Rozwijanie infrastruktury przeciwpowodziowej	75
3.2.	Adaptacja do zmian klimatu.....	77
VII. Przedsięwzięcia strategiczne o kluczowym znaczeniu dla rozwoju obszaru PSBS80		
VIII. System realizacji <i>Programu</i> oraz źródła finansowania		82
VIII.1.	Podmioty zaangażowane w proces wdrażania <i>Programu</i>	82
VIII.2.	Podmioty koordynujące wdrażanie <i>Programu</i>	85
VIII.3.	Źródła finansowania.....	88
IX. System monitoringu i ewaluacji.....		100
Literatura.....		106
Spis rysunków, tabel, wykresów		108
Wykaz załączników		110

Wykaz skrótów

SKRÓT	PEŁNA NAZWA
BDL	Bank Danych Lokalnych
EFRR	Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego
EFS+	Europejski Fundusz Społeczny Plus
EWT	Europejska Współpraca Terytorialna
FENG 2021-2027	Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki
FEnIKS 2021-2027	Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027
FEP 2021-2027	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027
FEPW 2021-2027	Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027
FERC 2021-2027	Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027
FERS 2021-2027	Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego
GOPR	Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe
GOZ	Gospodarka obiegu zamkniętego
GUS	Główny Urząd Statystyczny
IIT	Inne Instrumenty Terytorialne
IOB	Instytucje otoczenia biznesu
JST	Jednostki samorządu terytorialnego
KPO	Krajowy Plan Odbudowy i Zwiększania Odporności
KPOŚK	Krajowy Program Oczyszczania Ścieków Komunalnych
KSRR	Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030
MOF	Miejski Obszar Funkcjonalny
MŚP	Małe i średnie przedsiębiorstwa
NGO	Organizacja pozarządowa (ang. non-government organization)
OSI	Obszary Strategicznej Interwencji
OZE	Odnawialne źródła energii
PFR	Podkarpacki Fundusz Rozwoju
PKB	Produkt Krajowy Brutto
POF	Przygraniczny Obszar Funkcjonalny
PROT	Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna
PSBS / Program	Program Strategiczny Błękitny San
PSRB	Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad
PS WPR 2023-2027	Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027

SKRÓT	PEŁNA NAZWA
PZPWP	Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030
PZRP	Plan zarządzania ryzykiem powodziowym
RFIL	Rządowy Fundusz Inwestycji Lokalnych
RLKS	Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność
RLM	Równoważna liczba mieszkańców
RPROP	Rządowy program rozwoju północno-wschodnich obszarów przygranicznych na lata 2024-2030
RPR WP	Regionalna Polityka Rowerowa Województwa Podkarpackiego
RSI WP	Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2021-2030
SOR	Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030r.)
SRWP 2030	Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030
Studium	Studium możliwości zagospodarowania oraz wykorzystania obszaru wzdłuż rzeki San
UE	Unia Europejska
UMWP	Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie
UNESCO	Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (ang. <i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i>)
WOPR	Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe
ZIT	Zintegrowane Inwestycje Terytorialne

Wprowadzenie

Płynąca na całej długości przez województwo podkarpackie rzeka San należy do jednych z najładniejszych i najbardziej atrakcyjnych rzek w Polsce.

San przepływa przez tereny o zróżnicowanym charakterze pod względem budowy geologicznej, od górskich po typowo nizinne. Funkcjonowanie Bieszczadzkiego Parku Narodowego, wielu parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, licznych rezerwatów przyrody oraz obszarów Natura 2000 wzdłuż jej brzegów, świadczy o wyjątkowych walorach środowiskowych doliny. Atrakcyjność krajobrazowa i przyrodnicza stanowi bazę do rozwijania funkcji turystycznych na tym obszarze. Ze względu jednak na ograniczony zasób infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej, potencjał rzeki nie jest w pełni wykorzystany. Mając na uwadze wyjątkowe i zróżnicowane walory krajobrazowe, przyrodnicze i kulturowe, szlak wodny rzeki San ma szansę stać się jednym z wiodących produktów turystycznych Podkarpacia. Wzmocnienie funkcji turystycznych jest impulsem do rozwoju gospodarczego obszaru i poprawy jakości życia mieszkańców.

Dużym wyzwaniem w tym zakresie pozostaje jednak sposób użytkowania przestrzeni, który wymaga kompromisowych rozwiązań pomiędzy swobodą zagospodarowywania, a potrzebą ochrony cennych gatunków, siedlisk i krajobrazów.

Ważnym aspektem jest także zapewnienie dostępności mieszkańców do sieci wodno-kanalizacyjnej oraz wdrażanie nowych rozwiązań technologicznych w gospodarce wodno-ściekowej i kanalizacyjnej w całej zlewni rzeki San. Kluczowe będzie zwiększanie świadomości ekologicznej społeczeństwa, w tym także w zakresie racjonalnego wykorzystania zasobów naturalnych i poszanowania obszarów cennych przyrodniczo.

Z uwagi na powyższe, 18 października 2022 r. Zarząd Województwa Podkarpackiego uchwałą nr 431/8730/2022 przystąpił do opracowania *Programu Strategicznego Błękitny San (PSBS, Program)*.

Program przyczynić ma się przede wszystkim do pobudzenia rozwoju gospodarczego obszaru m.in. poprzez rozwijanie funkcji turystycznych oraz kompleksowego rozwiązania problemów gospodarki wodno-kanalizacyjnej. W ramach *Programu* zaplanowano również działania z zakresu ochrony środowiska, przeciwdziałania klęskom żywiołowym i adaptacji do zmian klimatu.

Podstawę prawną opracowania programu rozwoju stanowi *Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju* (Dz. U. z 2024 r., poz. 324 z późn. zm.), zgodnie z którą program rozwoju to dokument o charakterze operacyjno-wdrożeniowym opracowany w celu wdrażania średniookresowej strategii rozwoju regionu, jaką jest Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 (SRWP 2030). SRWP 2030 jako kluczowy dokument polityki rozwoju Samorządu Województwa Podkarpackiego, wskazuje obszar gmin Błękitnego Sanu jako jeden z regionalnych obszarów strategicznej interwencji (OSI), wymagający szczególnego wsparcia.

Realizacja *Programu* odbywać się będzie przy wykorzystaniu instrumentów przewidzianych m.in. w programie regionalnym *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027* (FEP 2021-2027) oraz w krajowych programach operacyjnych i innych źródłach centralnych. W niniejszym dokumencie zachowano spójność z systemem europejskiego, krajowego i regionalnego programowania polityki rozwoju.

Niniejszy *Program*, tak jak inne przygotowywane programy rozwoju: *Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad (PSRB)*, *Program Rozwoju Roztocza - województwo podkarpackie (PRR)* dążyć będą do wyrównywania deficytów rozwojowych w całym województwie, aby region mógł stać się obszarem innowacyjnego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego, odpowiedzialnie wykorzystującego wewnętrzne potencjały i zapewniającego wysoką jakość życia mieszkańcom we wszystkich subregionach. Obszary programów *PSBS* i *PSRB* częściowo pokrywają się terytorialnie, dlatego też przy ich projektowaniu zaprogramowano rozdzielne kierunki wsparcia. Gminy z *PSBS*, objęte programem dedykowanym obszarowi Bieszczad będą mogły ubiegać się o dodatkowe wsparcie w ramach *PSRB*.

Projekt *Programu* został przyjęty przez Zarząd Województwa Podkarpackiego Uchwałą Nr ... z dnia ... 2023 r. Zgodnie z wymogami wynikającymi z ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1029 ze zm.), projekt *Programu* podlegał strategicznej ocenie oddziaływania na środowisko, której zasadniczym elementem było sporządzenie i przyjęcie przez Zarząd Województwa Podkarpackiego – Uchwałą Nr ... z dnia ... – projektu Prognozy oddziaływania na środowisko dla projektu *Programu*.

...(data)... od Podkarpackiego Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego otrzymano pozytywną opinię do projektu *Programu* w zakresie sanitarnohigienicznym. Z kolei ...(data)... Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska zaopiniował projekt *Programu* wraz z projektem Prognozy oddziaływania na środowisko bez wnoszenia uwag.

Konsultacje społeczne w ramach strategicznej oceny oddziaływania na środowisko projektu dokumentu wraz z Prognozą oddziaływania na środowisko zgodnie z wymogami wynikającymi z ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2024 r., poz. 324 z późn. zm.) trwały łącznie ... dni (od ... do ...).

Zgłoszone w toku konsultacji społecznych uwagi i wnioski do projektu *Programu* wraz z projektem Prognozy zostały przyjęte Uchwałą Nr ... Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia ... w sprawie rozpatrzenia uwag i wniosków zgłoszonych do projektu *Programu* wraz z projektem Prognozy oddziaływania na środowisko.

I. Zakres terytorialny i horyzont czasowy *Programu Strategicznego Błękitny San*

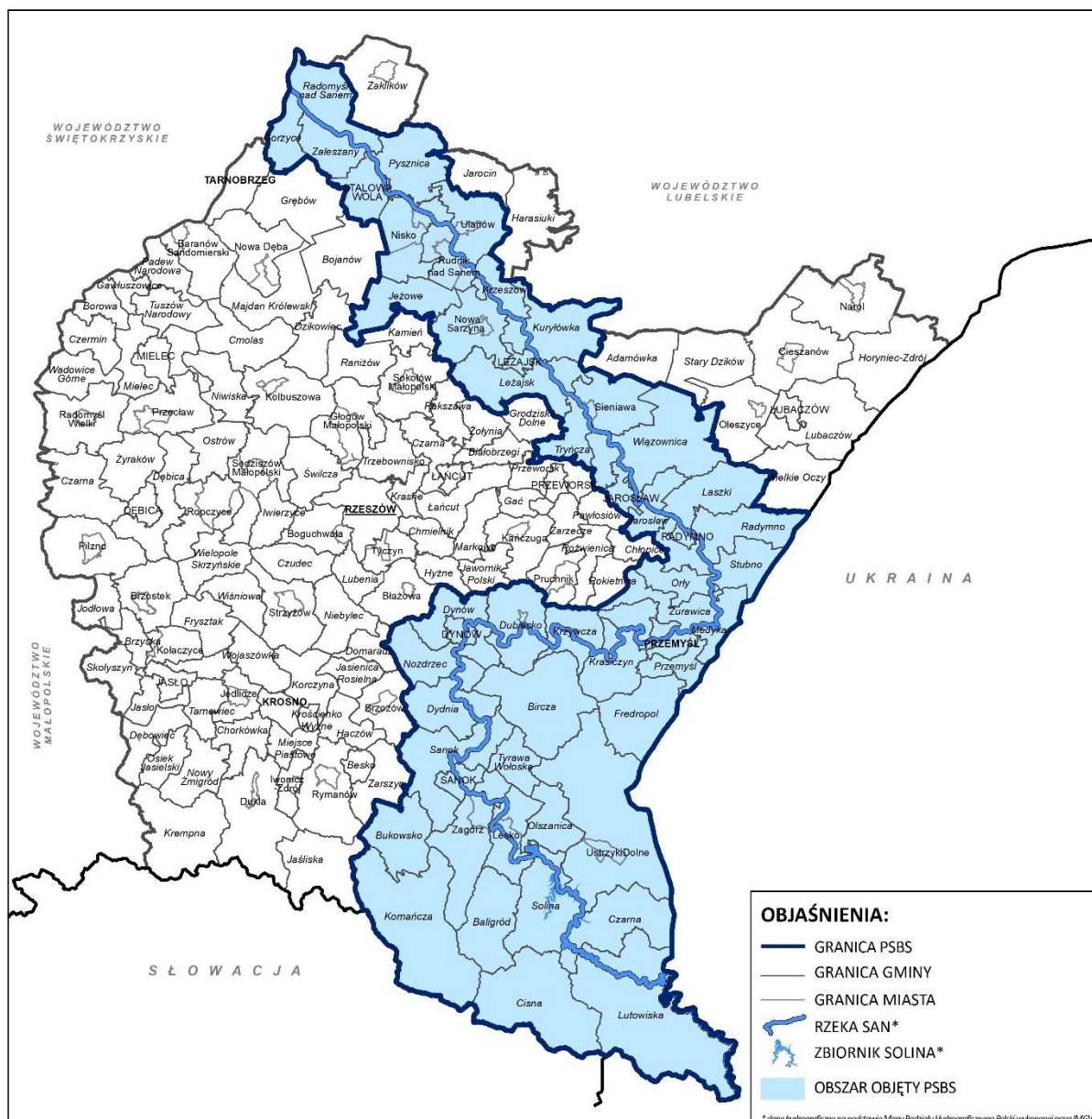
I.1. Zakres terytorialny

Przyjęty na potrzeby opracowania *Programu* zasięg terytorialny obejmuje obszar 51 JST (rys. 1), położonych wzdłuż biegu rzeki San od południowo-wschodniego krańca województwa podkarpackiego po jego północno-zachodnie granice:

- ♦ gm. Czarna, gm. Lutowska, m. i gm. Ustrzyki Dolne – w powiecie bieszczadzkim,
- ♦ gm. Dydnia, gm. Nozdrzec – w powiecie brzozowskim,
- ♦ m. Sanok, gm. Bukowsko, gm. Komańcza, gm. Sanok, gm. Tyrawa Wołoska, m. i gm. Zagórz – w powiecie sanockim,
- ♦ gm. Baligród, gm. Cisna, m. i gm. Lesko, gm. Olszanica, gm. Solina – w powiecie leskim,
- ♦ m. Jarosław, m. Radymno, gm. Jarosław, gm. Laszki, gm. Radymno, gm. Wiązownica – w powiecie jarosławskim,
- ♦ gm. Bircza¹, m. i gm. Dubiecko, gm. Fredropol, gm. Krasieczyn, gm. Krzywca, gm. Medyka, gm. Orły, gm. Przemyśl, gm. Stubno, gm. Żurawica – w powiecie przemyskim,
- ♦ m. i gm. Sieniawa, gm. Tryńcza – w powiecie przeworskim,
- ♦ m. Przemyśl,
- ♦ m. Dynów, gm. Dynów – w powiecie rzeszowskim,
- ♦ m. Leżajsk, gm. Kuryłówka, gm. Leżajsk, m. i gm. Nowa Sarzyna – w powiecie leżajskim,
- ♦ gm. Jeżowe, gm. Krzeszów, m. i gm. Nisko, m. i gm. Rudnik nad Sanem, m. i gm. Ulanów – w powiecie niżańskim,
- ♦ m. Stalowa Wola, gm. Pysznica, gm. Radomyśl nad Sanem, gm. Zaleszany – w powiecie stalowowolskim,
- ♦ gm. Gorzyce – w powiecie tarnobrzeskim.

¹ Od dnia 1 stycznia 2024 r. gm. Bircza uzyskała status miasta (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 lipca 2023 r. w sprawie ustalenia granic niektórych gmin i miast, nadania niektórym miejscowościom statusu miasta, zmiany nazwy gminy oraz siedziby władz gminy (Dz. U. 2023 poz. 1472)). W zapisach *Programu* uwzględniono dane diagnostyczne z sytuacji społeczno-gospodarczej obszaru *PSBS* zastane na 2021 r.

Rysunek 1. Obszar objęty Programem Strategicznym Błękitny San²

Źródło: Opracowanie własne na podstawie SRWP 2030.

I.2. Horyzont czasowy

Zakres czasowy *Programu* uwarunkowany jest horyzontem czasowym SRWP 2030, który wyznaczony został do 2030 roku. Horyzont czasowy *PSBS* również został oznaczony na 2030 rok.

² 1 stycznia 2023 roku w życie weszło rozporządzenie Rady Ministrów, które zakłada przyłączenie do Sanoka obszaru 101 ha należących do tej pory do miejscowości Trepcza w gminie wiejskiej Sanok.

II. Struktura, układ dokumentu oraz przyjęta metodologia

Struktura dokumentu obejmuje następujące części tj.: syntezę diagnozy wraz z wnioskami i rekomendacjami, cel główny, priorytety i kierunki interwencji, system realizacji *Programu* i źródła finansowania, a także system monitoringu i ewaluacji.

Diagnoza została zawarta w opracowaniu pn. *Studium możliwości zagospodarowania oraz wykorzystania obszaru wzdłuż rzeki San*. Przeprowadzone w diagnozie analizy oparto m.in. na danych pochodzących z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego (BDL GUS), danych zgromadzonych przez Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego (UMWP) oraz danych pozyskanych z gmin i innych jednostek administracyjnych. W *Programie* przedstawiono jej syntezę.

W części diagnostycznej przedstawiono również analizę dokumentów strategicznych opracowanych na poziomie europejskim, krajowym i regionalnym. Przegląd zapisów kierunkowych tych dokumentów pozwolił zachować zasadę spójności programowania strategicznego na wszystkich szczeblach zarządzania, jak również umożliwił identyfikację narzędzi, które mogą być wykorzystane przy realizacji *PSBS*. Analizą objęto m.in.:

- ♦ *Europejski Zielony Ład,*
- ♦ *Unijna Strategia na rzecz bioróżnorodności 2030,*
- ♦ *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.),*
- ♦ *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030,*
- ♦ *Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030,*
- ♦ *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2021-2030,*
- ♦ *Strategia Rozwoju i Komunikacji Marketingowej Turystyki Województwa Podkarpackiego na lata 2020-2025.*

Wśród dokumentów objętych analizą znalazły się także krajowe dokumenty programowe takie jak: *Krajowy Program Oczyszczania Ścieków Komunalnych*, wyznaczających kierunki rozwoju infrastruktury ściekowo – kanalizacyjnej, także na obszarze *PSBS* oraz *Program Inwestycyjny w zakresie poprawy jakości i ograniczenia strat wody przeznaczonej do spożycia przez ludzi* dotyczący zaopatrzenia w wodę przeznaczoną do spożycia przez ludzi i promowania oszczędnego nią gospodarowania.

Na poziomie regionalnym analizą objęto m.in. *Wojewódzki program przeciwdziałania zmianom klimatu i skutkom tych zmian z uwzględnieniem odnawialnych źródeł energii i gospodarki w obiegu zamkniętym*, wyznaczający kierunki rozwoju województwa w obszarze ochrony środowiska. a także regionalne dokumenty planistyczne jak *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030*, założenia *Audytu Krajowego Województwa Podkarpackiego (projekt)*, czy *Audyt Miejsc Przyjaznych Kajakarzom wzdłuż rzeki San*.

W ramach prac nad *Programem* uwzględniono także zapisy dyrektyw unijnych i ustaw krajowych, a także korzystano z analiz, ekspertyz, badań społeczno-gospodarczych, nawiązujących do tematyki podjętej w *Programie*.

W części kierunkowej została przedstawiona wizja, misja i cel główny dla *PSBS*. Zakłada się, że ich realizacja będzie odbywała się poprzez zaplanowane priorytety, kierunki interwencji i działania, a także realizowane projekty strategiczne. Priorytety i kierunki interwencji uwzględniają specyficzne cechy obszaru gmin położonych wzdłuż rzeki San zidentyfikowane w diagnozie i analizie SWOT.

System realizacji obejmuje charakterystykę podmiotów (publicznych i niepublicznych) zaangażowanych w realizację *Programu*, ich wzajemnych relacji oraz przypisanych im kompetencji. Stanowi on rekomendacje w zakresie instytucjonalizacji procesu realizacji *Programu*. W ramach *Programu* zidentyfikowano także potencjalne źródła finansowe dla planowanych działań zapisanych w kierunkach interwencji oraz dla projektów strategicznych.

System monitoringu i ewaluacji obejmuje charakterystykę założeń instytucjonalnych i organizacyjnych procesu monitorowania i oceny postępów wdrażania *Programu* ze wskazaniem podmiotów, ich zakresów kompetencyjnych oraz narzędzi ewaluacji. Jednocześnie oszacowane zostały wartości wskaźników pozwalających dokonywać oceny stopnia realizacji *Programu*.

Integralną częścią *Programu* jest sporządzona na potrzeby *Programu Prognoza Oddziaływania na Środowisko*, która zawiera analizę wpływu planowanych w ramach *Programu* kierunków interwencji na środowisko. Prognoza stanowi załącznik nr 1 do *Programu*.

Komórką odpowiedzialną w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Podkarpackiego (UMWP) za organizowanie i koordynowanie procesu opracowania *Programu* był Departament Rozwoju Regionalnego.

W proces powstania całego dokumentu zaangażowany został także Zespół³, w skład którego weszli zarówno przedstawiciele Samorządu Województwa Podkarpackiego, przedstawiciele poszczególnych Departamentów UMWP oraz jednostek samorządu terytorialnego oraz przedstawiciele instytucji działających na obszarze *PSBS*. W prace nad *Programem* zaangażowany został także ekspert zewnętrzny wspierający merytorycznie – Pan prof. Mateusz Kaczmarek.

³ Zespół zadaniowy powołany Uchwałą Zarządu Województwa Podkarpackiego w 2022 roku.

III. Gminy Błękitnego Sanu w dokumentach strategicznych

Kluczowe znaczenie dla identyfikacji kierunków rozwoju ma spójność z celami i działaniami, sprecyzowanymi w dokumentach strategicznych, ustanowionych na szczeblu europejskim, krajowym i regionalnym. Spójność jest determinantą wsparcia ze źródeł funduszy strukturalnych perspektywy finansowej na lata 2021-2027.

Z uwagi na brak bezpośredniego odniesienia do obszaru gmin położonych wzdłuż rzeki San w europejskich, jak i krajowych dokumentach strategicznych, analizę przeprowadzono zwracając uwagę na zapisy odnoszące się do wzmacniania szans rozwojowych obszarów słabszych gospodarczo oraz województwa podkarpackiego.

III.1. Poziom europejski

Jednym z nadrzędnych dokumentów na poziomie europejskim jest *Europejski Zielony Ład* (EZŁ) - strategia na rzecz rozwoju, która docelowo przekształci UE w kierunku sprawiedliwej, konkurencyjnej, zasobooszczędnej i nowoczesnej gospodarki, a przy tym dbającej o zachowanie i poprawę kapitału naturalnego oraz ochronę zdrowia i dobrostanu obywateli przed zagrożeniami i negatywnymi skutkami związanymi z klimatem oraz naturalnym środowiskiem. Dokument zawiera plan działań umożliwiającym bardziej efektywne wykorzystanie zasobów dzięki przejściu na czystą gospodarkę o obiegu zamkniętym oraz przeciwdziałanie utracie różnorodności biologicznej i zmniejszenie poziomu zanieczyszczeń, poprzez odpowiednie dostawy czystej energii w obszarze gospodarki, sektorze przemysłu, produkcji i konsumpcji, infrastruktury, transportu, budownictwa, żywności i rolnictwa. W ramach tej strategii powstało szereg aktów prawnych dotyczących klimatu, w tym w ramach pakietu „Gotowi na 55” („Fit for 55”), ograniczona będzie emisja gazów cieplarnianych o co najmniej 55% w porównaniu z poziomem z 1990 r., a do 2050 r. osiągnięta będzie odpowiednia neutralność klimatyczną⁴.

Inicjatywą wspierającą dążenie do neutralności dla klimatu w Europie jest również *Nowy Europejski Bauhaus*, jako horyzontalny projekt ekologiczno-gospodarczo-kulturalny, który łączy EZŁ z przestrzeniami życia człowieka i jego doświadczeniami. Nakłania do wspólnego kreowania zrównoważonych, sprzyjających włączeniu społecznemu, pięknych miejsc do życia. *Bauhaus* wspiera cel klimatyczny, obieg zamknięty, zerowy poziom emisji zanieczyszczeń i różnorodność biologiczną; estetykę, poprawę jakości zarządzania oraz promuje wartości różnorodności, dostępności i przystępności cenowej.

Kolejnym dokumentem europejskim jest Unijna Strategia na rzecz bioróżnorodności 2030 pn. *Przywracanie przyrody do naszego życia*. Jest to wszechstronny i długoterminowy plan mający na celu ochronę przyrody i odwrócenie procesu degradacji ekosystemów. Celem strategii jest odbudowa bioróżnorodności w Europie do 2030 r. poprzez zastosowanie konkretnych działań i wypełnienie zobowiązań poprzez: utworzenie w całej UE większej sieci obszarów chronionych na lądzie i na morzu; rozpoczęcie planu odbudowy zasobów przyrodniczych; wprowadzenie środków umożliwiających niezbędną zmianę transformacyjną. Zgodnie z

⁴ <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/green-deal/fit-for-55-the-eu-plan-for-a-green-transition>

dokumentem każde państwo członkowskie będzie musiało uczestniczyć w podejmowanych działaniach w odpowiednim stopniu, który zostanie określony na podstawie obiektywnych kryteriów ekologicznych, z uwzględnieniem, że różnorodność biologiczna w poszczególnych państwach członkowskich jest odmienna pod względem ilości i jakości.

PSBS mając na uwadze ramy wymagane zapisami dokumentów strategicznych i planistycznych będzie kompleksowo podchodził do rozwoju obszaru Błękitnego Sanu, a realizacja zaplanowanych inwestycji uzależniona będzie od końcowych zapisów dokumentów polityk europejskich.

III.2. Poziom krajowy

Polska perspektywa działań na rzecz zrównoważonego i odpowiedzialnego rozwoju gospodarczego została sformułowana w *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030r.)* (SOR). Dokument ten określa kluczowe wyzwania, cele i kierunki polityki gospodarczej kraju w perspektywie średniookresowej. Celem głównym SOR jest dążenie do podnoszenia poziomu i jakości życia mieszkańców kraju przy jednoczesnym zwiększaniu spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym. Realizacji tak postawionego celu będzie sprzyjać koncentracja powiązanych działań w trzech celach szczegółowych. Cele szczegółowe dokumentu zakładają między innymi zapewnienie optymalnych warunków rozwoju dla innowacyjnych firm, wzmocnienie potencjału małych i średnich przedsiębiorstw, zwiększanie dostępności i jakości usług publicznych, jak również aktywizację mieszkańców poprzez podnoszenie ich kwalifikacji zawodowych. SOR wskazuje na konieczność włączenia w procesy rozwojowe regionów zmagających się z trudnościami o charakterze restrukturyzacyjnym i adaptacyjnym tj. makroregion Polski Wschodniej, obszary wiejskie czy miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze. Obszary te charakteryzują się deficytem miejsc pracy, niskim poziomem przedsiębiorczości i mobilności zawodowej. Deficyty rozwojowe związane są także z niedostatecznie rozwiniętą infrastrukturą liniową.

Postanowienia SOR rozwija *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030* (KSRR) w filarze *rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony*. KSRR określa cele polityki regionalnej dla poszczególnych obszarów, a także definiuje ich relacje z innymi politykami publicznymi o znacznym ukierunkowaniu terytorialnym. Celem głównym KSRR jest efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiąganiu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym. Cel główny uzupełniają trzy cele szczegółowe. KSRR wskazuje, iż działania powinny być ukierunkowane terytorialnie do obszarów słabszych gospodarczo i mniej odpornych na zjawiska kryzysowe. Taka konstrukcja działań pozwoli na zmniejszanie dysproporcji w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego różnych terytoriów. KSRR dostrzega również problem zmian klimatu i

uwzględnia wagę zasobów przyrodniczych jako potencjalnego czynnika rozwoju regionu. Ponadto wspiera konkurencyjność regionów, zakłada kontynuację działań zmierzających do podniesienia jakości kapitału ludzkiego i społecznego oraz do rozwoju przedsiębiorczości i innowacyjności. We wszystkich powyższych aspektach KSRR podkreśla kluczową rolę współdziałania instytucji w wieloszczeblowym systemie zarządzania publicznego poprzez umożliwienie zaangażowania się samorządów gminnych i powiatowych w realizację wspólnych projektów i współpracę ponad granicami administracyjnymi. KSRR promuje rozwiązywanie problemów i pobudzanie potencjałów w oparciu o partnerską współpracę samorządów, środowiska biznesu, społeczeństwa obywatelskiego oraz przedstawicieli nauki. Instrumentami realizacji KSRR będą krajowe programy operacyjne, regionalne programy operacyjne czy regionalne programy rozwoju.

Realizując politykę zrównoważonego rozwoju w KSRR zostały wyznaczone Obszary Strategicznej Interwencji, do których kierowane będzie dedykowane wsparcie. Wśród OSI zdelimitowanych w KSRR znalazły się m.in.: obszary zagrożone trwałą marginalizacją czy miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze⁵.

Do miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze objętych zasięgiem oddziaływania *PSBS* należą: Jarosław, Nisko, Przemyśl, Sanok, Stalowa Wola.

Do obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją objętych zasięgiem oddziaływania *PSBS* należą: Baligród, Bircza, Bukowsko, Czarna, Dubiecko, Dydnia, Dynów, Fredropol, Jeżowe, Komańcza, Krzeszów, Krzywca, Kuryłówka, Laszki, Lutowiska, Nozdrzec, Olszanica, Radomyśl nad Sanem, Radymno, Stubno, Tyrawa Wołoska, Ulanów, Wiązownica.

Powyższe uwarunkowania uzasadniają podjęcie działań w ramach polityki regionalnej. Kierowanie interwencji do wyżej wymienionych OSI pozwoli na zniwelowanie deficytów i przyspieszenie przekształceń strukturalnych, zwiększenie tempa rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o wykorzystanie regionalnych i lokalnych potencjałów. Jednakże zaprogramowane mechanizmy i instrumenty powinny być dedykowane nie pojedynczym gminom, a subregionom składającym się z grupy gmin lub gmin i powiatów tworzących określony obszar funkcjonalny.

III.3. Poziom regionalny

Strategicznym dokumentem wojewódzkim, którego założenia kierunkują instrumenty i narzędzia wsparcia dla obszaru wzdłuż rzeki San jest SRWP 2030. *PSBS* uszczegóławia zakres interwencji przewidzianej w SRWP 2030.

SRWP 2030 określa kierunki zrównoważonego rozwoju województwa, cele oraz konieczne do podjęcia działania w poszczególnych obszarach, przy uwzględnieniu uwarunkowań społeczno-gospodarczych regionu. Dokument opiera się na niwelowaniu różnicowań rozwojowych na poziomie subregionalnym, a także

⁵ Do OSI krajowego należy także obszar Polski Wschodniej, który w całości obejmuje województwo podkarpackie.

wzroście spójności wewnątrzregionalnej i poziomu życia mieszkańców. Strategia określa również zakres współpracy województwa z wszystkimi interesariuszami procesu rozwoju województwa, w tym z jednostkami samorządu terytorialnego, partnerami gospodarczymi, przedstawicielami środowiska naukowego oraz z instytucjami społeczeństwa obywatelskiego.

Opracowując *Program* zadbano o jego zgodność z SRWP 2030. SRWP 2030 zakłada w wizji rozwoju regionu, iż *w 2030 roku województwo podkarpackie to obszar innowacyjnego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego, odpowiedzialnie wykorzystujący wewnętrzne potencjały i zapewniający wysoką jakość życia mieszkańców we wszystkich subregionach oraz lider rozwoju wśród województw makroregionu Polski Wschodniej i aktywny uczestnik relacji transgranicznych.*

Zaprojektowane cele SRWP 2030 wpisują się w cele SOR i KSRR, a także cele zaprojektowane dla Europy, która ma być bardziej inteligentna, bardziej zielona i wolna od zanieczyszczeń węglowych, lepiej powiązana, bardziej społeczna i bliżej obywateli.

Cel główny SRWP 2030, cele obszarów tematycznych oraz cele szczegółowe priorytetów, stały się podstawą dla wyznaczenia celów oraz kierunków rozwoju obszaru gmin objętych *Programem*. W *Strategii rozwoju województwa - Podkarpackie 2030* podkreślono, że polityka regionu dąży do realizacji zasad zrównoważonego rozwoju, która obliuguje do kierunkowania działań na zapewnienie mieszkańcom pełnego pakietu możliwości rozwojowych niezależnie od miejsca zamieszkania. Podejmowane działania mają identyfikować i wzmacniać czynniki rozwojowe obszarów o słabszych perspektywach rozwojowych, wynikających ze struktury społeczno-gospodarczej, peryferyjnego położenia bądź utraty dotychczasowych funkcji.

Podejście terytorialne znalazło odzwierciedlenie w identyfikacji Obszarów Strategicznej Interwencji. Samorząd Województwa, poza OSI krajowymi, do objęcia specjalnym wsparciem wskazał następujące regionalne obszary strategicznej interwencji: subregionalne bieguny wzrostu i miejskie obszary funkcjonalne; miasta powiatowe i małe; Rzeszów i Rzeszowski Obszar Funkcjonalny; obszary wiejskie; obszary zagrożone trwałą marginalizacją w województwie; obszar Bieszczad; obszar gmin Błękitnego Sanu.

Zgodnie z SRWP 2030 obszar gmin Błękitnego Sanu ukazany został jako obszar wymagający szczególnego wsparcia w kontekście równoważenia rozwoju. Ww. tematyce poświęcony został kierunek działania 7.3.3. *Rozwój i wspieranie obszaru gmin „Błękitnego Sanu”* w rozdziale VII. *Terytorialny wymiar Strategii – obszar horyzontalny*. W SRWP 2030 podkreślono, iż w podejmowanych działaniach główny nacisk powinien być położony na kompleksowe rozwiązanie problemów gospodarki wodno-kanalizacyjnej oraz rozwój infrastruktury turystycznej w oparciu o rzekę San, w celu poprawy jakości życia mieszkańców. Istotne będą również działania związane z ochroną środowiska oraz zachowaniem bioróżnorodności.

Wśród pozostałych OSI wyznaczonych w SRWP 2030, do których przynależą gminy objęte oddziaływaniem *PSBS* wymienić należy: subregionalne bieguny wzrostu i miejskie obszary funkcjonalne (MOF), miasta powiatowe i miasta małe, obszary wiejskie i obszary zagrożone trwałą marginalizacją. Zakładane dla nich działania w poszczególnych kierunkach działań przedstawiają się następująco.

Subregionalne bieguny wzrostu i miejskie obszary funkcjonalne

W SRWP 2030 miasta, ze względu na realizowane funkcje społeczno-gospodarcze różnego rzędu i ich rozprzestrzenianie na obszary sąsiadujące, zostały zidentyfikowane jako bieguny wzrostu dla danego subregionu i całego województwa.

W zasięgu oddziaływania *PSBS* są: MOF Przemyśl, MOF Tarnobrzeg, MOF Stalowa Wola, MOF Jarosław-Przeworsk, MOF Sanok-Lesko.

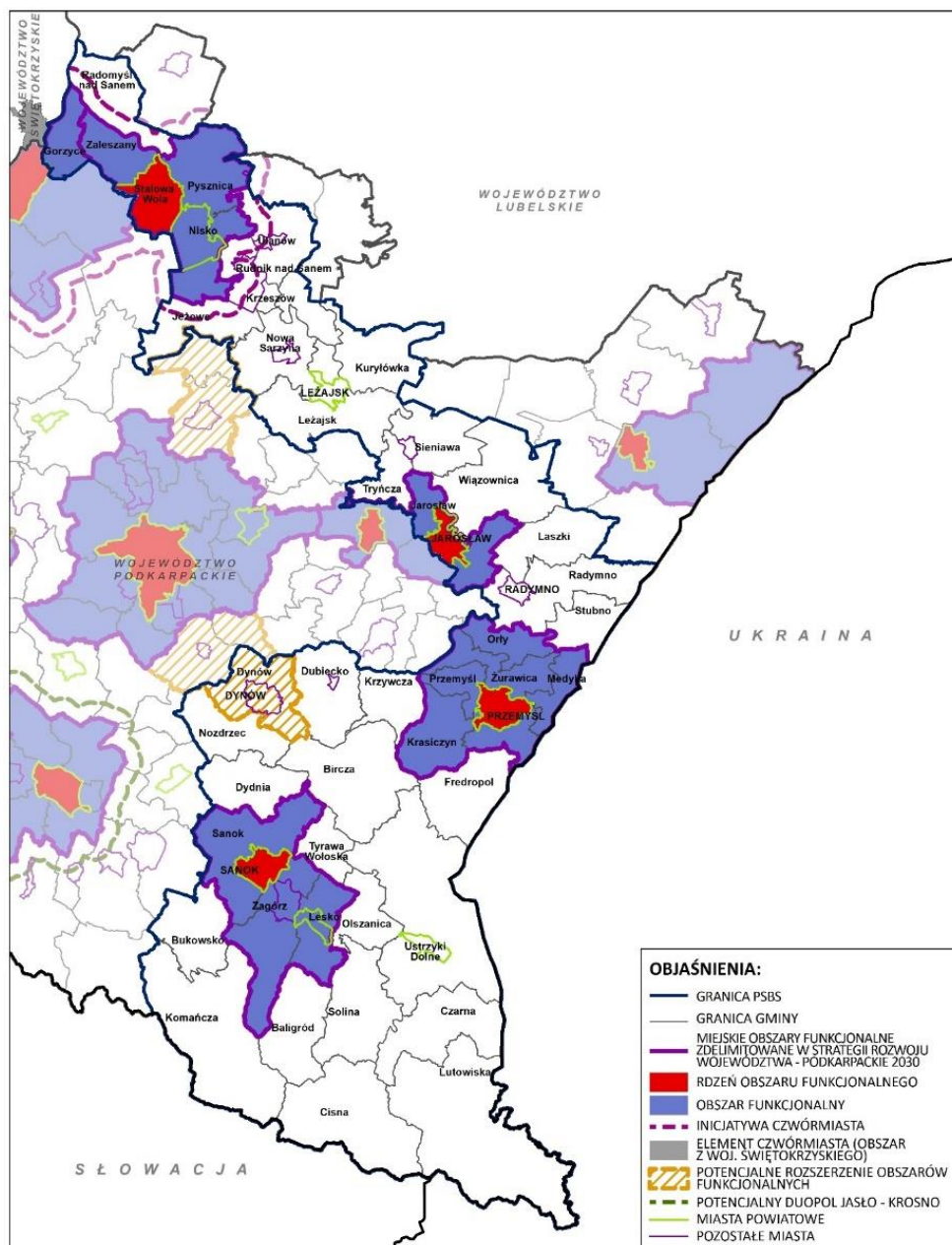
Przestrzenne położenie MOF-ów z obszaru oddziaływania *Programu* przedstawia rysunek poniżej (rys. 2).

SRWP 2030 dla miejskich obszarów funkcjonalnych dedykuje trzy odrębne kierunki. Wśród nich dwa wpisują się w obszar planowanych interwencji *Programu* tj.:

a) Kierunek działania 7.1.1 *Wzmocnienie roli biegunów wzrostu w świadczeniu usług publicznych oraz usług wyższego rzędu, a w szczególności wzmocnienie potencjałów wyróżniających je w skali krajowej*, który realizowany będzie m.in. poprzez wykorzystanie potencjału turystycznego, kreując różnorodne produkty turystyczne.

b) Kierunek działania 7.1.2 *Rozwój potencjału gospodarczego miast, ze szczególnym uwzględnieniem biegunów wzrostu wraz z rozprzestrzenianiem trendów rozwojowych na otaczające je obszary funkcjonalne oraz wiejskie*, m.in. poprzez: kreowanie nowych miejsc pracy oraz zwiększenie wartości PKB poprzez rozwój sektora usług i przedsiębiorstw, dywersyfikację gospodarki biegunów wzrostu i ich obszarów funkcjonalnych celem wzmocnienia funkcji gospodarczej, kształtowanie miejskich terenów zieleni w nawiązaniu do idei: „zielone miasta”, wsparcie rozwoju biegunów wzrostu z wykorzystaniem ich potencjału turystycznego i rekreacyjnego.

Rysunek 2. Miejskie Obszary Funkcjonalne na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie SRWP 2030.

Miasta powiatowe i miasta małe

Miasta powiatowe i mniejsze pełnią istotną rolę w kreowaniu uwarunkowań społeczno-gospodarczych poza strefami wpływu subregionalnych aglomeracji. Stanowią lokalne centra pełniące funkcje administracyjne oraz gospodarczo-usługowe z ograniczonym zasięgiem oddziaływania. Działania w tym obszarze powinny być nakierowane na wzmocnienie potencjału tych miast i ich roli w strukturze osadniczej m.in.: poprzez wsparcie w tworzeniu stabilnych podstaw rozwoju, wzrost aktywności gospodarczej i przedsiębiorczej, przemodelowanie rynku pracy (wzrost zatrudnienia), stymulowanie aktywności i zdobywania kompetencji przez społeczność lokalną oraz skuteczne budowanie partnerstw. System wsparcia powinien mieć

charakter zindywidualizowany i spójny z potrzebami i potencjałem danego terytorium. Miastom powiatowym i miastom mniejszym SRWP 2030 dedykuje Kierunek działań 7.1.4 *Rozwój miast powiatowych i miast mniejszych*.

Do miast powiatowych i miast mniejszych z obszaru oddziaływania *PSBS* należą:

- miasta powiatowe: Ustrzyki Dolne, Jarosław, Leżajsk, Nisko, Sanok, Stalowa Wola, Lesko, Przemyśl,
- miasta małe: Dubiecko, Radymno, Nowa Sarzyna, Rudnik nad Sanem, Ulanów, Sieniawa, Dynów, Zagórz.

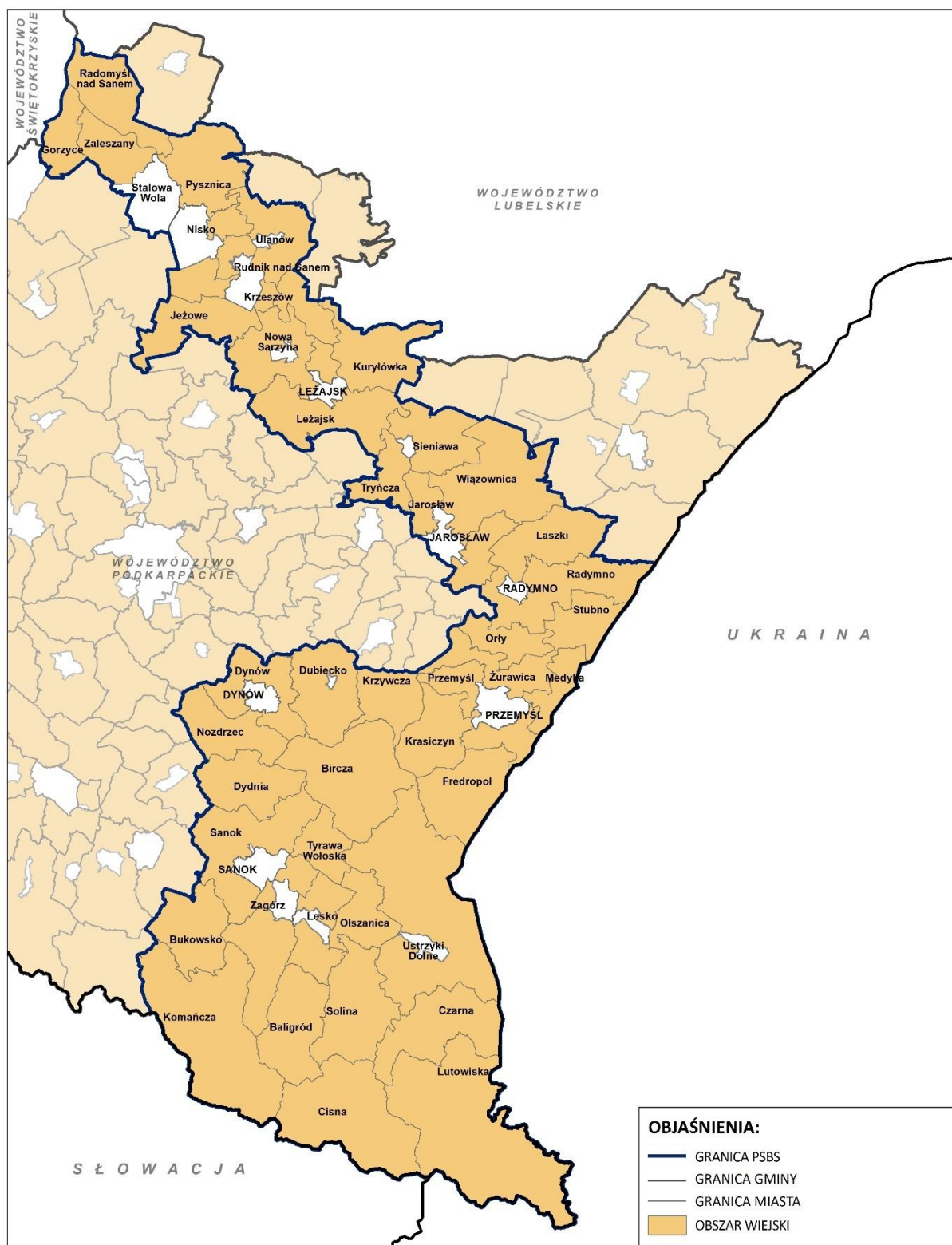
Obszary wiejskie

Kluczową kwestią dla rozwoju obszarów wiejskich wskazaną w SRWP 2030 jest rozwój infrastruktury w szczególności: wodno-kanalizacyjnej, energetycznej, teleinformatycznej oraz transportowej, powstawanie miejsc pracy w sektorach pozarolniczych, dostępność do usług publicznych, przekwalifikowanie zawodowe oraz mobilność przestrzenną, przy zachowaniu walorów środowiska przyrodniczego. Realizacja wyzwań regionalnych pozwoli na wielokierunkowy i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Obszarom wiejskim SRWP 2030 poświęca cały Priorytet 7.4 *Obszary wiejskie – wysoka jakość przestrzeni do zamieszkania, pracy i wypoczynku*, dedykując cztery następujące kierunki:

- 7.4.1. *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich poprzez rozwój infrastruktury technicznej,*
- 7.4.2. *Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich,*
- 7.4.3. *Integracja i aktywizacja społeczności wiejskiej w aspekcie społecznym i kulturowym,*
- 7.4.4. *Racjonalizacja przestrzeni wiejskiej.*

Obszary wiejskie, które obejmuje *PSBS* przedstawia poniższy rysunek (rys. 3).

Rysunek 3. Obszary wiejskie na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie SRWP 2030.

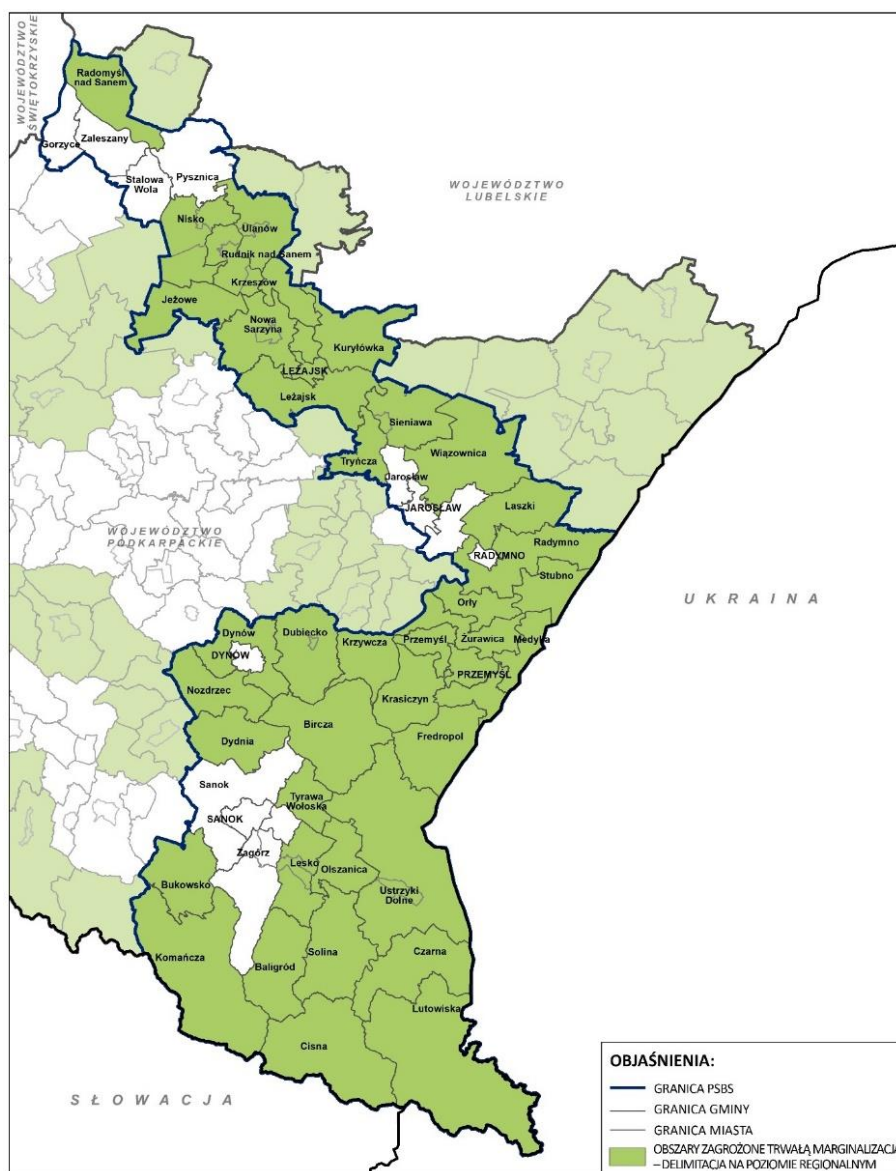
Obszary zagrożone trwałą marginalizacją

SRWP 2030 dla obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją dedykuje Kierunek 7.3.1 Wzmocnienie szans rozwojowych obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją.

Kluczowe jest dostosowanie infrastruktury technicznej (energetycznej, telekomunikacyjnej, wodno-kanalizacyjnej) i społecznej warunkującej rozwój gospodarczy i wyższą jakość życia mieszkańców, ograniczenie skutków peryferyjnego położenia obszarów przygranicznych poprzez wielopłaszczyznowe wykorzystanie potencjału współpracy transgranicznej. Należy również kontynuować działania w zakresie ochrony i poprawy stanu środowiska przyrodniczego.

Wśród gmin objętych oddziaływaniem *PSBS* zdelimitowanych w SRWP 2030 jako obszary zagrożone trwałą marginalizacją znajdują się: Baligród, Bircza, Bukowsko, Cisna, Czarna, Dubiecko, Dydnia, Dynów, Fredropol, Jeżowe, Komańcza, Krasiczyn, Krzeszów, Krzywczyna, Kuryłówka, Laszki, Lesko, Leżajsk, m. Leżajsk, Lutowiska, Medyka, Nisko, Nowa Sarzyna, Nozdrzec, Olszanica, Orły, Przemyśl, m. Przemyśl, Radomyśl nad Sanem, Radymno, Rudnik nad Sanem, Sieniawa, Solina, Stubno, Tryńcza, Tyrawa Wołoska, Ulanów, Ustrzyki Dolne, Wiązownica, Żurawica (rys. 4).

Rysunek 4. Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – poziom regionalny na obszarze PSBS

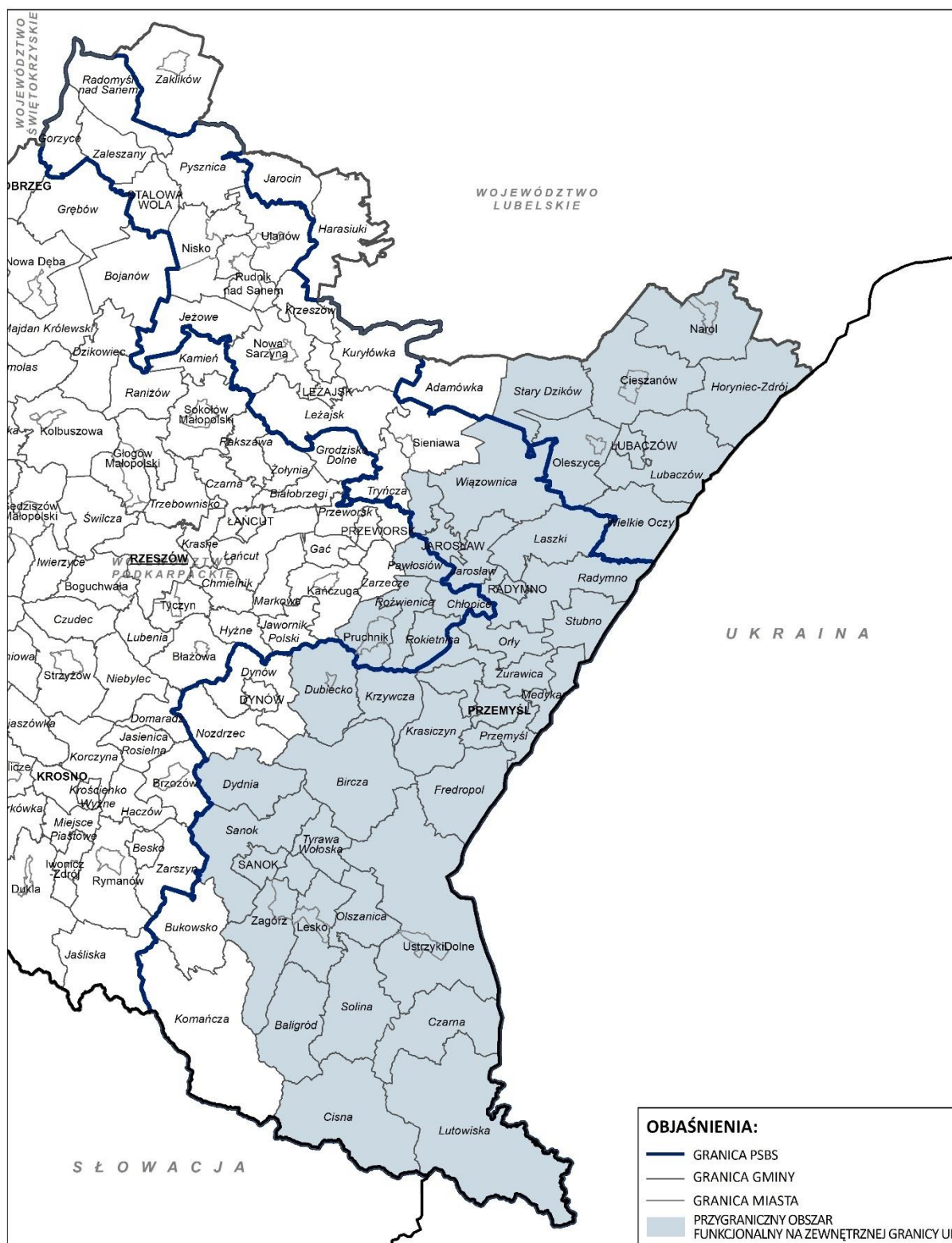
Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie SRWP 2030.

Biorąc pod uwagę geopolityczne położenie Polski, warto także przywołać zdelimitowany w *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego - Perspektywa 2030* (PZPWP), Przygraniczny Obszar Funkcjonalny na zewnętrznej granicy UE z Ukrainą (POF). Strefa przygraniczna oznacza teren, który nie sięga dalej niż 30 kilometrów do granicy⁶.

Strefa przygraniczna na terenie województwa podkarpackiego obejmuje 740 miejscowości. Do polsko-ukraińskiej strefy zaliczono 43 gminy, należące do 8 powiatów tj.: bieszczadzkiego, brzozowskiego, jarosławskiego, leskiego, lubaczowskiego, przemyskiego, sanockiego oraz miasto na prawach powiatu Przemyśl (rys. 5). Zgodnie z zapisami PZPWP priorytetem rozwojowym POF jest rozwój usług, w tym o charakterze dystrybucyjnym i logistycznym, z uwzględnieniem potrzeb związanych z obronnością i bezpieczeństwem państwa. Natomiast podstawowymi funkcjami rozwojowymi mają być funkcja usługowa oraz handlowa, a towarzyszącymi - rolnicza i turystyczna.

⁶ Rozporządzenie (WE) nr 1931/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. ustanawiające przepisy dotyczące małego ruchu granicznego na zewnętrznych granicach lądowych państw członkowskich i zmieniającym postanowienia Konwencji z Schengen (Dz. Urz. UE L 405/1 z dnia 30 grudnia 2006 r. z późn. zm.).

Rysunek 5. Przygraniczny Obszar Funkcjonalny

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie SRWP 2030.

Wśród innych ważnych dokumentów strategicznych szczebla regionalnego, mających wpływ na zapisy kierunkowe *PSBS* należy wymienić *Regionalną Strategię*

*Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2021-2030 (RSI WP)*⁷. Celem głównym RSI WP jest transformacja systemu gospodarczego województwa podkarpackiego w kierunku gospodarki konkurencyjnej, opartej na wiedzy, wykorzystaniu nowoczesnych technologii, uwzględniającej aspiracje przedsiębiorców, społeczeństwa oraz globalne uwarunkowania rozwoju. W RSI WP wskazane zostały cztery inteligentne specjalizacje regionu: Lotnictwo i kosmonautyka, Motoryzacja, Informacja i telekomunikacja oraz Jakość życia. Branże reprezentujące powyższe inteligentne specjalizacje zostały zidentyfikowane jako mające największy potencjał do podniesienia poziomu innowacyjności i konkurencyjności województwa, a tym samym odgrywające istotną rolę w społeczno-gospodarczym rozwoju Podkarpacia. Dla obszaru *PSBS* duże znacznie odgrywa m.in. specjalizacja Jakość życia, w którą wpisuje się sektor turystyki.

Kierunki rozwoju turystyki w województwie podkarpackim wyznacza *Strategia Rozwoju i Komunikacji Marketingowej Turystyki Województwa Podkarpackiego na lata 2020 – 2025*⁸. W dokumencie wyznaczone zostały cele strategiczne – do których należą: zbudowanie klucza doświadczeń turystycznych regionu opartego na ofercie krain turystycznych i produktów flagowych, zbudowanie całorocznej oferty turystycznej i wydłużenie pobytów turystów, współpraca z subregionalnymi motorami rozwoju turystyki i integracja branży turystycznej w ramach wspólnych działań promocyjnych, badanie doświadczeń turystów i utrzymywanie z nimi bezpośrednich kontaktów dzięki wykorzystaniu nowoczesnych technologii. Strategia jako jedną z krain turystycznych z terenu województwa podkarpackiego wymienia Dolinę Sanu i Wisły, a rzekę San wskazuje jako błękitną wstęgę, która poprzez oferty turystyczne może łączyć południe z północą województwa i dystrybuować ruch turystyczny na tym obszarze.

⁷ RSI WP uchwalona przez Zarząd Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr 302/5960/21 z dnia 3 sierpnia 2021r.

⁸ *Strategia Rozwoju i Komunikacji Marketingowej Turystyki Województwa Podkarpackiego na lata 2020 – 2025*, uchwalona przez Zarząd Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr 167/3530/20 z dnia 16 czerwca 2020 r.

IV. Diagnoza i analiza strategiczna obszaru gmin Błękitnego Sanu

Rozdział zawiera ogólną charakterystykę sytuacji społeczno-gospodarczej obszaru, który położony jest wzdłuż biegu rzeki San od południowo-wschodniego po północno-zachodnie granice województwa podkarpackiego. Diagnoza stanowi podstawę określenia celu głównego, priorytetów i kierunków interwencji. Przedstawiony zakres koncentruje się na aspektach spójnych z częścią kierunkową *Programu*.

IV.1. Synteza diagnozy dla obszaru gmin objętych *Programem Strategicznym Błękitny San*

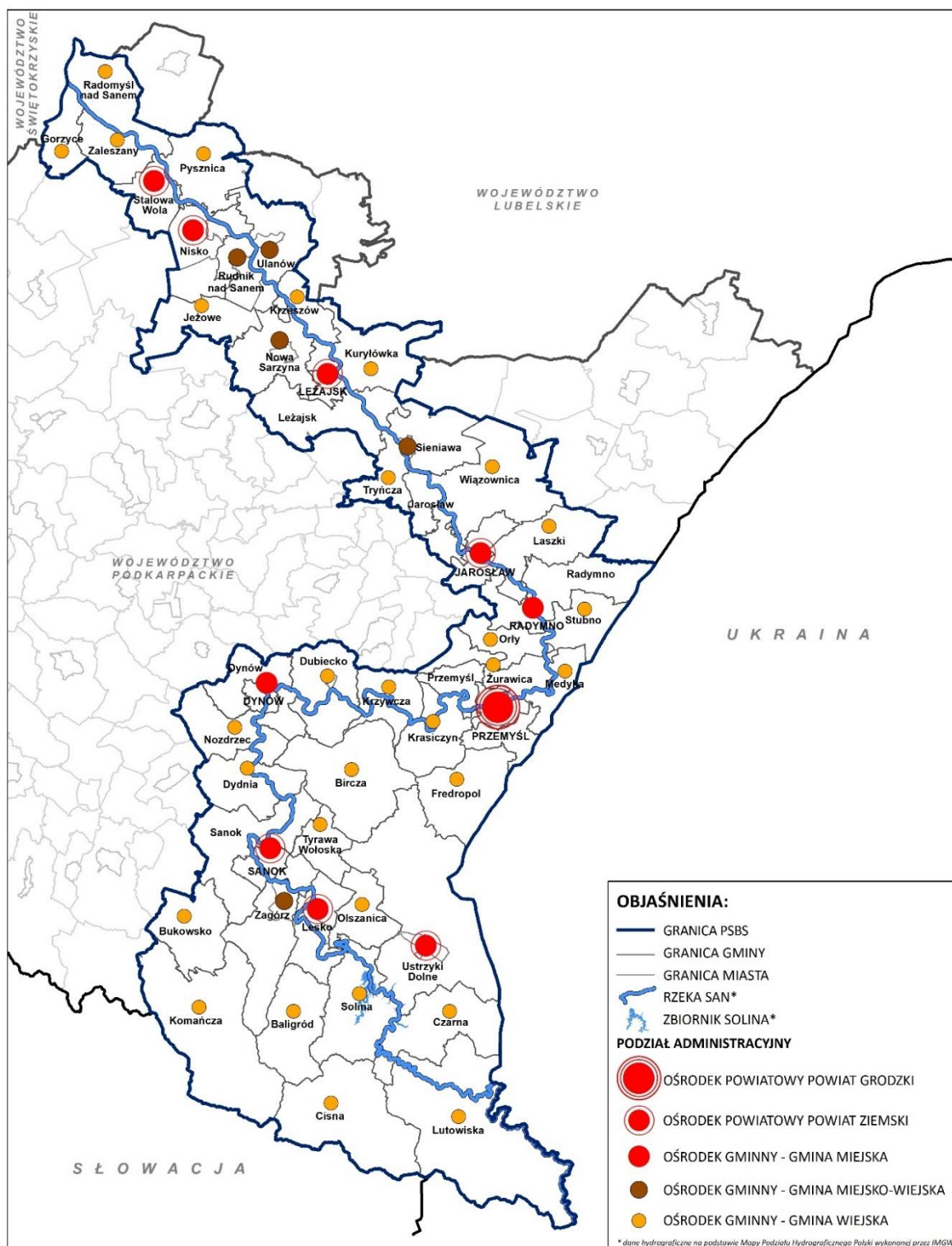
IV.1.1. Położenie, osadnictwo i podział administracyjny

Obszar *PSBS* obejmuje 51 gmin, w tym: 7 gmin miejskich, 9 gmin miejsko-wiejskich i 35 gmin wiejskich (rys. 6). Rzeka San, stanowiąca prawobrzeżny dopływ Wisły, bezpośrednio przebiega przez 43 gminy z obszaru oddziaływania *Programu*, zaczynając swój nurt w południowo-wschodniej części (gm. Lutowiska), a kończąc w północno-zachodniej (gm. Radomyśl nad Sanem). Powierzchnia gmin objętych *Programem* to 7 125 km² (39,9% powierzchni województwa podkarpackiego) i jest zamieszkiwana przez 603 946 mieszkańców (28,6% ludności województwa podkarpackiego), co kształtuje wskaźnik gęstości zaludnienia tego obszaru na poziomie 85 osób/km² (przy średniej dla województwa podkarpackiego 118 osób/km²). Cechą charakterystyczną obszaru, biorąc pod uwagę gęstość zaludnienia w poszczególnych gminach jest duże zróżnicowanie w zakresie północ-południe (rys. 7).

Sieć osadniczą obszaru tworzy 16 miast: Dubiecko, Dynów, Jarosław, Lesko, Leżajsk, Nisko, Nowa Sarzyna, Przemyśl, Radymno, Rudnik nad Sanem, Sanok, Sieniawa, Stalowa Wola, Ustrzyki Dolne, Zagórz i Ulanów, z liczbą ludności w przedziale od 834 osób w mieście Dubiecko do 57 568 osób w mieście Przemyśl, oraz 648 miejscowości.

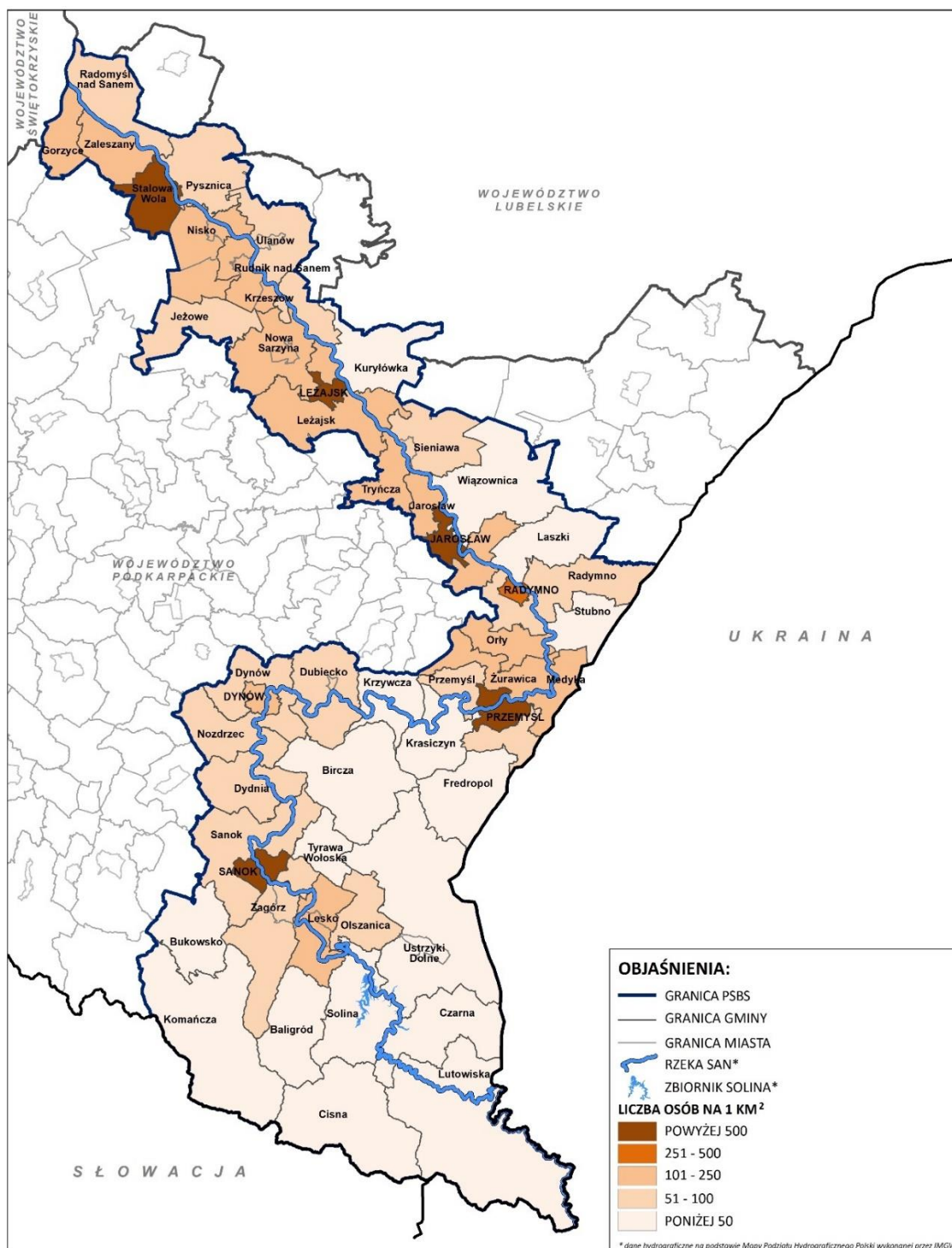
Obszar *PSBS* charakteryzuje niski współczynnik urbanizacji, który w 2021 r. wynosił 42,97%, jednak jest to wartość wyższa niż dla województwa podkarpackiego, dla którego współczynnik wynosił 40,71%.

Rysunek 6. Podział administracyjny na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie danych BDL GUS (2021 r.)

Rysunek 7. Gęstość zaludnienia na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie danych BDL GUS (2021 r.)

IV.1.2. Walory środowiska naturalnego

Obszar położony wzdłuż rzeki San charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem krajobrazowym. Południową część obszaru zajmują tereny górskie obejmujące Bieszczady, fragmenty Beskidu Niskiego oraz Góry Sanocko-Turczańskie, przechodzące następnie w wyżyny Pogórza Dynowskiego i Pogórza Przemyskiego. W dolnym biegu Sanu obszar wzdłuż rzeki ma charakter nizinny. Na obszarze wzdłuż

rzeki San należy wyróżnić dwie duże jednostki geologiczne: Karpaty Zewnętrzne na południu oraz Zapadlisko Przedkarpackie na północy.

Rzeka San jest jedną z największych i najbardziej zasobnych w wodę rzek karpackich. W górnym biegu, aż po okolice Przemyśla, rzeka ma charakter górski. Ze spiętrzenia wód Sanu w jego górnym biegu powstały Jezioro Myczkowieckie oraz Jezioro Solińskie. Zbiorniki te gromadzą około 15% ogółu wód retencjonowanych w Polsce.

Rzeka San charakteryzuje się wybitnymi walorami w zakresie bioróżnorodności w szczególności ichtiofauny. Stąd też na rzece San zlokalizowane są bogate łowiska ryb łososiowatych w Polsce i Europie, w tym zwłaszcza pstrągów i lipieni, a także głowacicy.

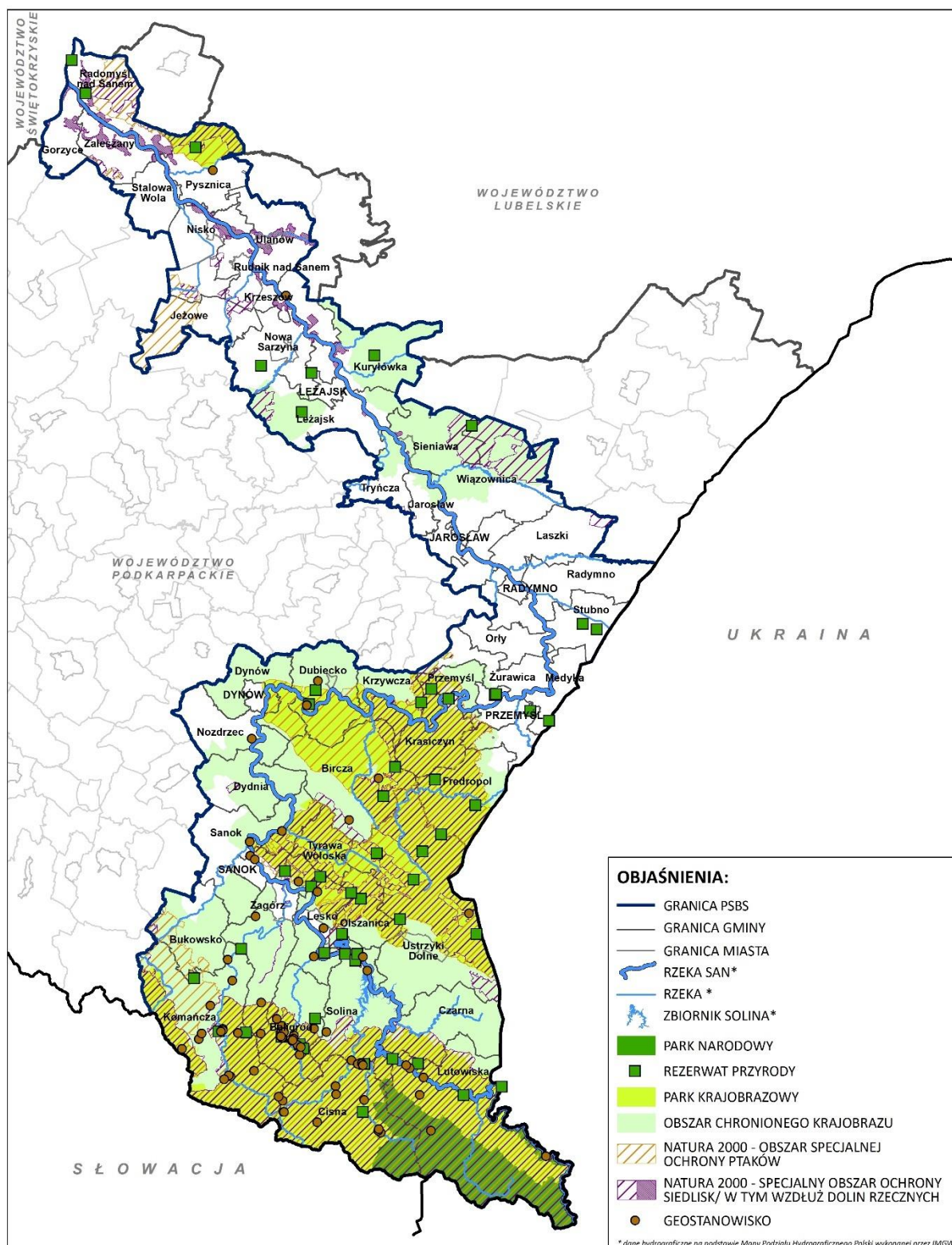
Istotnym walorem środowiska naturalnego są lasy. Zgodnie z danymi BDL GUS, w 2021 r. obszar *Programu* pokrywało 338 201,94 ha lasów, stanowi to wysoki poziom lesistości - udział lasów w powierzchni ogółem – 47,47%, przekraczając poziom średniej dla województwa wynoszącej 38,26%. Szata leśna jest różnorodna, a czynnikiem różnicującym w najwyższym stopniu jest ukształtowanie terenu.

Wyjątkowe walory środowiska przyrodniczego zostały objęte różnymi formami ochrony przyrody (94) o znaczeniu krajowym i międzynarodowym (rys. 8). Powierzchnia obszarów prawnie chronionych na terenie *Programu*, zgodnie z danymi BDL GUS, w 2021 r. wynosiła 457 689,48 ha, co stanowiło 64,24% powierzchni ogółem obszaru *PSBS*.

Znaczną część, głównie południową, pokrywają wielkopowierzchniowe formy ochrony przyrody – Bieszczadzki Park Narodowy, parki krajobrazowe: Doliny Sanu, Ciśniańsko-Wetliński, Jaśliski, Gór Słonnych, Pogórza Przemyskiego, a w północnej części Lasy Janowskie oraz obszary chronionego krajobrazu. Tereny Bieszczadzkiego Parku Narodowego oraz Parku Krajobrazowego Doliny Sanu i Ciśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego ze względu na cenne walory środowiska przyrodniczego mające znaczenie międzynarodowe weszły w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”. W 2021 r. na Listę Światowego przyrodniczego Dziedzictwa UNESCO zostały wpisane Pradawne i pierwotne lasy bukowe w Karpatach i innych regionach Europy, obejmujące fragment lasów bukowych w Bieszczadzkim Parku Narodowym. Zdecydowanie większa część obszaru wzdłuż rzeki San wchodzi w skład Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Długość rzeki San na terenie oddziaływania *Programu* wynosi 442,68 km, z czego długość odcinka rzeki San w obszarze Natura 2000 – 417,88 km, z kolei poza nim – 24,8 km.

O cennych walorach przyrodniczych terenów położonych wzdłuż rzeki San świadczą również liczne geostanowiska (78), które znajdują się głównie w południowej części terenów objętych *Programem*, a także zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne czy pomniki przyrody.

Rysunek 8. Formy ochrony przyrody na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP (2021 r.)

IV.1.3. Walory dziedzictwa kulturowego

O bogactwie kulturowym analizowanego obszaru świadczą zachowane zabytki kultury materialnej i niematerialnej. Na obszarze PSRB zdecydowanie dominują

zabytki architektury sakralnej zarówno rzymsko-katolickiej, jak i obrządków wschodnich.

Do najbardziej wartościowych kościołów drewnianych zaliczyć należy świątynie w miejscowościach: Bachórzec, Jabłonka, Krzeszów, Liszna, Medyka, Mięksiz Nowy, Średnia Wieś, Michałówka, Ulanów. Wśród przykładów architektury murowanej wymienić należy przede wszystkim kościoły w: Babicach, Bielinach, Dynowie, Jarosławiu, Kuryłówce, Lesku, Leżajsku, Przemyślu, Sieniawie, Uhercach Mineralnych, jak również założenia klasztorne w Jarosławiu, Leżajsku, Przemyślu, Sanoku, Stalowej Woli – Rozwadowie, a także ruiny klasztoru w Zagórzcu. Cechą charakterystyczną obszaru położonego wzdłuż rzeki San są również licznie zachowane zabytki architektury cerkiewnej: Chotyńiec, Czerteż, Hoszów, Krościenko, Leszczowate, Liskowate, Łodzina, Manasterzec, Mięksiz Stary, Młyny, Orelec, Piątkowa, Przemyśl (d. Kruhel Wielki), Równia, Rudka, Rzepedź, Smolnik, Ulucz, Ustianowa Górna, Zadąbrowie oraz Żłobek. W 2013 roku cerkwie w Chotyńcu, w Smolniku oraz w Turzańsku zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Zachowały się też cerkwie murowane, m.in. w Posadzie Rybotyckiej (unikat w skali kraju z XV-XVI w.), Jarosławiu, Dubiecku, Krzywcy, Kuryłówce, Prałkowcach, Sanoku oraz Zwierzyniu. Na obszarze zachowały się również kirkuty oraz synagogi m.in. w Jarosławiu, Lesku (jedna z najcenniejszych nekropoli żydowskich w Polsce), Przemyślu oraz Sanoku.

Na obszarze oddziaływania *Programu* znajdują się również licznie zachowane zabytki architektury rezydencjonalnej (zespół zamkowo-parkowy w Krasieczynie - Pomnik Historii), zamki w Lesku, Przemyślu, Sanoku oraz Dubiecku, które zachowały swoje pierwotne cechy architektury obronnej. Zespół pałacowo-parkowy w Bolestraszczykach stanowi obecnie część tamtejszego arboretum, będącego jednym z najbardziej unikatowych tego rodzaju założeń w Polsce. Do dziś przetrwały ruiny zamków w Dąbrówce Starzeńskiej, Manastercu oraz Sośnicy. Licznie zachowały się pałace, dwory i dworki szlacheckie, m.in. w miejscowościach: Dubiecko, Jabłonka, Leżajsk, Markowce, Nienadowa, Wybrzeże, Pełkinie, Przemyśl, Przemyśl – Bakończyce, Rudnik nad Sanem, Sieniawa, Stalowa Wola – Rozwadów, Uherce Mineralne oraz Wysocko.

Ważnym elementem krajobrazu kulturowego są liczne cmentarze (wyznaniowe, wojenne, choleryczne) oraz kapliczki i figury przydrożne, będące świadectwem wydarzeń historycznych, wdzięczności i pamięci po epidemiach.

Do wyjątkowych zabytków znajdujących się na analizowanym obszarze należą:

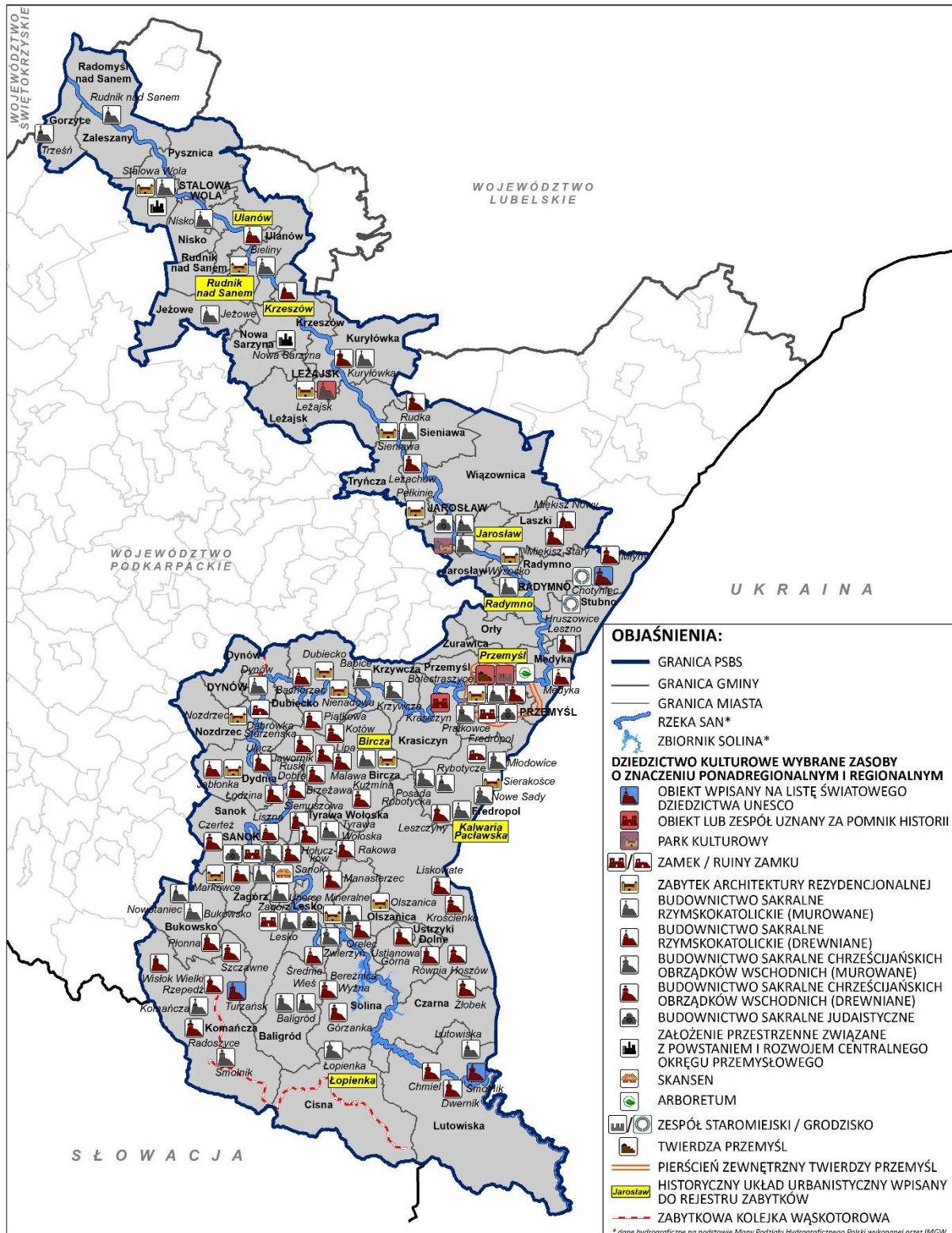
- zespół zabytków Twierdzy Przemyśl stanowiącej zabytek architektury militarnej rangi europejskiej oraz „Przemyśl – zespół staromiejski” będące Pomnikami Historii,
- zespół obiektów Przemyskiego Rejonu Umocnionego tzw. „Linii Mołotowa” oraz sąsiadujących z nimi niemieckich umocnień granicznych tzw. Pozycji Granicznej „Galicja”, rozciągający się wzdłuż Sanu od Myczkowic aż po Przemyśl,

- dwie zabytkowe kolejki wąskotorowe: Bieszczadzka Kolejka Leśna (kursująca na dwóch Majdan – Przysłup i Majdan – Balnica) oraz Przeworska Kolejka Dojazdowa (relacji Przeworsk – Dynów),
- inne obiekty infrastruktury kolejowej, w tym galicyjskie dworce, przede wszystkim secesyjny dworzec w Przemyślu, a także dworce, m.in. w Leżajsku, Rudniku nad Sanem czy Sanoku,
- podziemne trasy turystyczne w Jarosławiu oraz Przemyślu,
- materialne dziedzictwo Centralnego Okręgu Przemysłowego w Stalowej Woli oraz Nowej Sarzynie.

Rozkład przestrzenny poszczególnych obiektów dziedzictwa kulturowego na obszarze oddziaływania *Programu* przedstawia rysunek poniżej (rys. 9).

Cennym bogactwem obszaru jest również niematerialne dziedzictwo kulturowe. Są to przekazywane z pokolenia na pokolenie tradycje i wartości, ale też związane z nimi przedmioty, miejsca czy artefakty. W 2022 r. na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO* zostało wpisane flisactwo, które obecnie jest rozpoznawalne w skali kraju a nawet w skali międzynarodowej. Flisactwo ma szczególnie długą historię i bogatą tradycję kultywowaną obecnie na ziemiach województwa podkarpackiego m.in. przez flisaków z Ulanowa, skupionych w Bractwie Flisackim p.w. św. Barbary, a podkarpacki Ulanów został nazwany już nie tylko polską, lecz także i światową stolicą flisactwa. Ochrona wody i ekosystemów, jak również zrównoważone wykorzystanie drewna są mocno zakorzenione w praktykowaniu flisactwa. Systematyczne dzielenie się doświadczeniami wzbogaca istniejące dziedzictwo i sprzyja umacnianiu wspólnych wartości.

Rysunek 9. Walory dziedzictwa kulturowego na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP (2021 r.)

IV.1.4. Potencjał turystyczny

Analizowany obszar, dzięki dostosowanej do potrzeb turysty infrastrukturze turystycznej oraz infrastrukturze technicznej może rozwijać się gospodarczo w oparciu o posiadany potencjał turystyczny jaki daje rzeka.

Obecnie szczególną popularnością wśród turystów cieszą się zbiorniki wodne – Jezioro Solińskie z Jeziorem Myczkowieckim. Na Jeziorze Solińskim uprawia się aktywne formy turystyki wodnej (m.in. żeglarstwo, rejsy statków wycieczkowych). Infrastrukturę turystyczną zlokalizowaną w ww. jeziorach stanowią: przystanie, wypożyczalnie sprzętu pływającego oraz statki pasażerskie. Ponadto, wzdłuż rzeki San zostały zorganizowane miejsca wykorzystywane jako kąpieliska. Są to kąpieliska stałe i miejsca okazjonalnie wykorzystane do kąpieli. Najwięcej miejsc wyznaczonych do kąpieli zlokalizowanych jest w południowej części obszaru (gmina Solina).

Jedną z bardziej atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego i jednocześnie mało ingerującą w środowisko jest kajakarstwo, które mogłoby być uprawiane na całej długości rzeki. Ze względu na zróżnicowany pod względem budowy geologicznej charakter terenów, przez które przepływa San, szlaki kajakowe posiadają różny stopień trudności i z tego powodu wyznaczono: szlak kajakowy górski, nizinno-górski oraz nizinny. Najbardziej atrakcyjny szlak kajakowy z najlepiej rozwiniętą infrastrukturą turystyczną wodną oraz bazami noclegowym znajduje się na środkowym odcinku rzeki San ze Zwierzenia (koło Myczkowiec) do Przemyśla. Na tym terenie działa też wiele biur turystycznych organizujących spływy kajakowe oraz pontonowe na całej długości szlaku lub na wybranych odcinkach. Brak jest natomiast typowej dla turystyki kajakowej infrastruktury w postaci pomostów, miejsc odpoczynku kajakarzy, pól biwakowych oraz sanitariatów. Dobrze zorganizowane miejsce spływu funkcjonuje w miejscowości Słonne, gdzie znajduje się w pełni zagospodarowane pole biwakowe wyposażone w sanitariaty, prysznice oraz zadane ławy przy których turyści mogą przygotować i spożyć posiłek. Z kolei na nizinnym odcinku nie ma dużego ruchu turystycznego. Organizowane są najczęściej spływy wieloetapowe inicjowane przez kluby kajakowe oraz biura podróży. Wynika to z braku miejsc odpoczynku, stanic wodnych oraz infrastruktury przyjaznej kajakarzom.

Na rzece San został wytyczony również szlak wodny Błękitny San.

Wyjątkową atrakcją nizinnego odcinka Sanu są spływy flisackie tradycyjnymi łodziami tj. galarami. Spływy flisackie to szczególna atrakcja turystyczna i okazja do kultywowania bogatej kultury flisaków służąca również do promocji regionu. Spływy odbywają się na wybranych trasach z Ulanowa – w dół lub górę Sanu, podczas których turyści mogą zapoznać się z historią i tradycjami flisactwa.

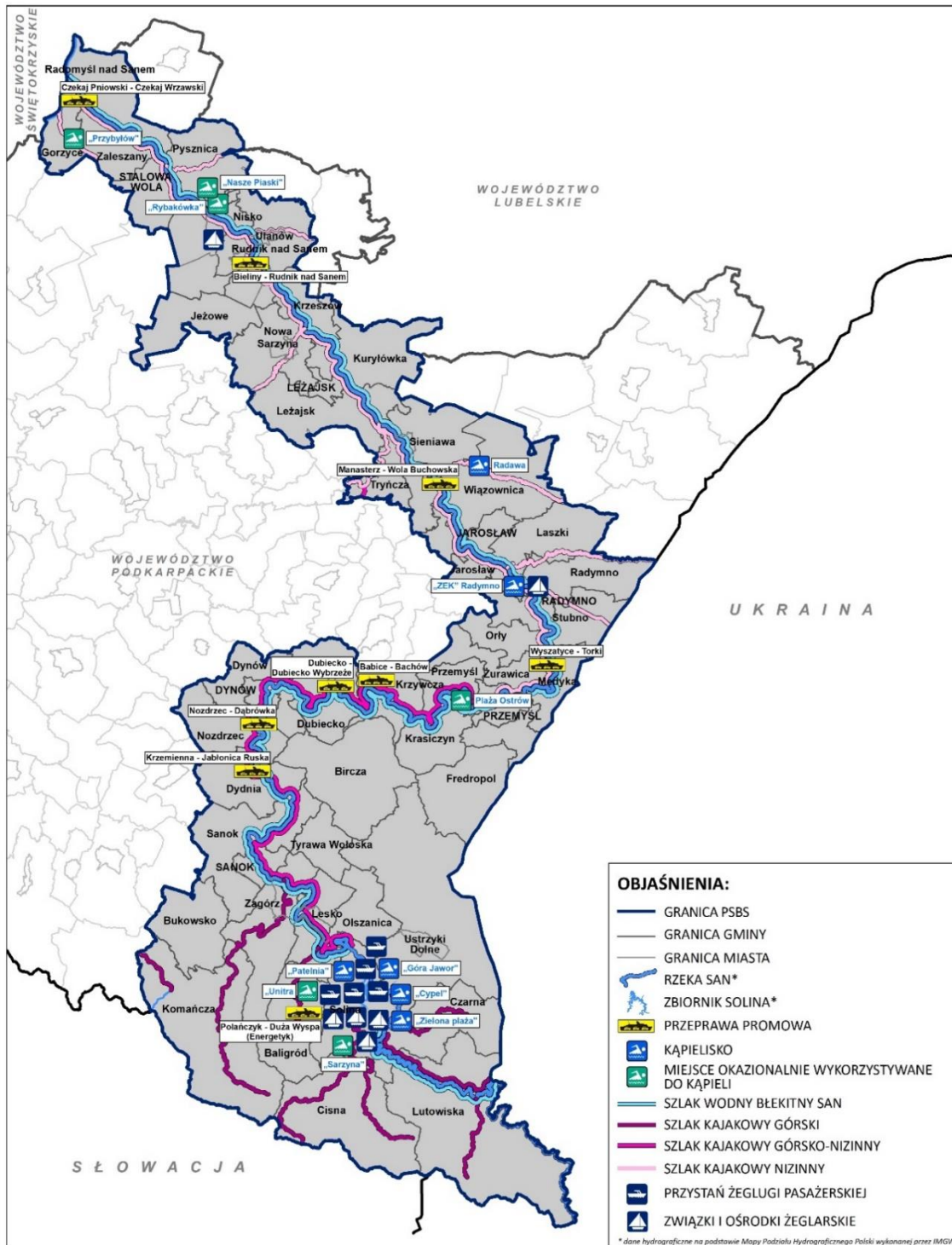
Liczne przeprawy promowe przez rzekę San, między innymi w Krzemiennej, Nozdrzcu, Wybrzeżu, Babicach, jak i malowniczo położone kładki piesze w Witryłowie, Warze, Wybrzeżu, Słonnem, Bachowie, dopełniają wodną infrastrukturę turystyczną obszaru.

Turysta chcący poznać szlak wodny Sanu może skorzystać z wypożyczalni sprzętu wodnego, jak również biur podróży organizujących spływy kajakowe czy pontonowe.

Z uwagi na atrakcyjność szlaku, największą ofertę turysta znajdzie na terenie Bieszczad. Na całej długości rzeki brakuje jednak dostatecznej, spójnej infrastruktury, która ułatwiałaby realizację spływów tj. przystanie, pomosty, zagospodarowane miejsca biwakowe i kamperowe.

Zagospodarowanie obszaru wzdłuż rzeki San infrastrukturą turystyczną przedstawia rysunek poniżej (rys. 10).

Rysunek 10. Infrastruktura turystyczna - turystyka wodna obszaru PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP (2021 r.)

Obszar ma również potencjał do rozwoju turystyki rowerowej. Biorąc pod uwagę walory przyrodnicze obszaru i liczbę wytyczonych szlaków rowerowych, przygotowane pakiety turystyczne łączące turystykę wodną z rowerową mogłyby wzbudzić dodatkowe zainteresowanie wśród turystów.

Wyznaczone wzdłuż rzeki szlaki turystyczne są bazą dla rozwoju turystyki wielokierunkowej. Do najważniejszych szlaków należą:

- szlaki piesze: odcinek Głównego Szlaku Beskidzkiego Ustroń – Wołosate (szlak czerwony) przebiegający przez obszar Beskidu Niskiego i Bieszczad; Rzeszów (Biała) – Grybów (szlak niebieski) przebiegający przez Pogórze Dynowskie, Pogórze Przemyskie, Góry Słonne, Bieszczady i Beskid Niski,
- szlaki rowerowe: Greenway Karpaty Wschodnie (międzynarodowy); Wschodni Szlak Rowerowy – Green Velo przebiegający przez 5 województw Polski wschodniej,
- szlak konny: Transbeskidzki Szlak Konny Brenna – Wołosate,
- szlaki tematyczne m.in.: Świątyń Karpackich; Architektury Drewnianej – fragment szlaku ogólnopolskiego,
- Szlak naftowy: Szlak Śladami Aleksandra Fredry; Szlak Gniazd Rodowych Lubomirskich; Szlak Chasydzki; Droga Św. Jakuba – Via Regia; Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej.

W dolinie rzeki San istnieją także dogodne warunki do rozwijania enoturystyki. W pobliżu Sanu położone są winnice z Karpackiego Szlaku Wina, który zrzesza łącznie 31 winnic z Polski i Słowacji, oferujące wspólny produkt turystyczny⁹. Infrastruktura szlaków turystycznych występująca na terenie obszaru *PSBS* wraz z rozlokowaniem winnic przynależnych do Karpackiego Szlaku Wina przedstawiona została na rysunku poniżej (rys. 11).

Na terenie gmin objętych oddziaływaniem *Programu* tworzone są także tradycyjne produkty i potrawy lokalnej kuchni, które wpisane zostały przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi na Listę Produktów Tradycyjnych. Wśród nich można wymienić m.in. Chleb flisacki dawniej zwany chrupackim¹⁰, Biszkopty jarosławskie¹¹, Kielbasa pieczona świąteczna po pysznicku¹², Śmietana lasowiacka¹³, Ser bieszczadzki wędzony¹⁴ czy Jeżowskie kapuśniaki z kaszą tatarską¹⁵. Na liście tej znajdują się także lokalnie nalewki produkowane według tradycyjnych receptur jak: Śliwowica krzeszowska¹⁶, Lasowiacka nalewka z pigwy¹⁷, Lasowiacka nalewka żurawinowa¹⁸, Orzechówka krzeszowska. Stanowią one wartościowy produkt turystyczny.

⁹ <https://www.karpackiszlakwina.pl/pl/szlak/o-szlaku> (data dostępu: 10.07.2023 r.).

¹⁰ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/chleb-flisacki-dawniej-zwany-chrupackim> (data dostępu: 10.07.2023 r.).

¹¹ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/biszkopty-jaroslawskie> (data dostępu: 10.07.2023 r.).

¹² <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/kielbasa-pieczona-swiateczna-po-pysznicku> (data dostępu: 10.07.2023 r.).

¹³ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/smietana-lasowiacka> (data dostępu: 10.07.2023 r.).

¹⁴ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/ser-bieszczadzki-wedzony> (data dostępu: 10.07.2023 r.).

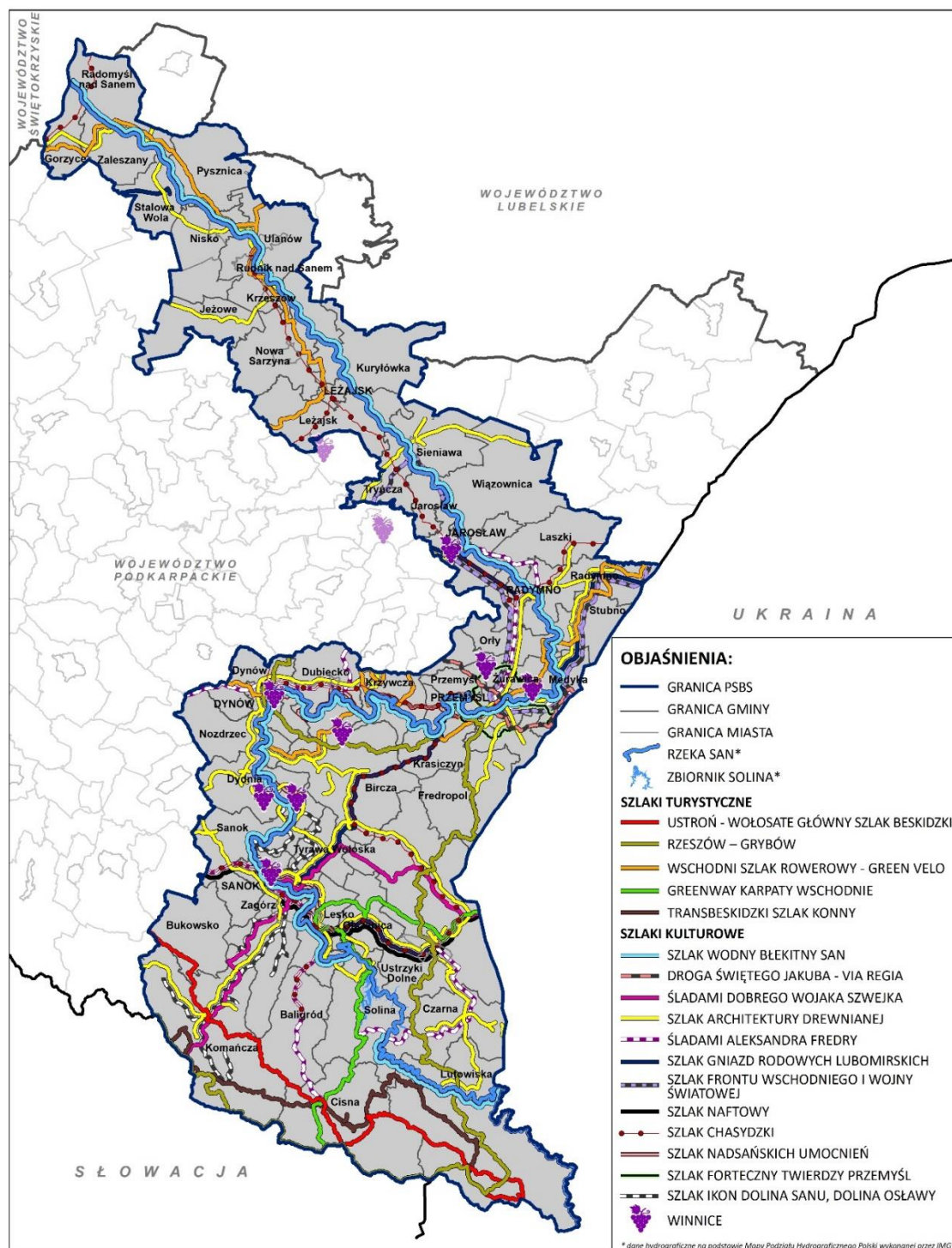
¹⁵ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/jezowskie-kapusniaki-z-kasza-tatarska> (data dostępu: 10.07.2023 r.).

¹⁶ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/sliwowica-krzeszowska> (data dostępu: 17.04.2023 r.).

¹⁷ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/lasowiacka-nalewka-z-pigwy> (data dostępu: 17.04.2023 r.).

¹⁸ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/lasowiacka-nalewka-zurawinowa> (data dostępu: 17.04.2023 r.).

Rysunek 11. Infrastruktura turystyczna - szlaki turystyczne obszaru PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP (2021 r.)

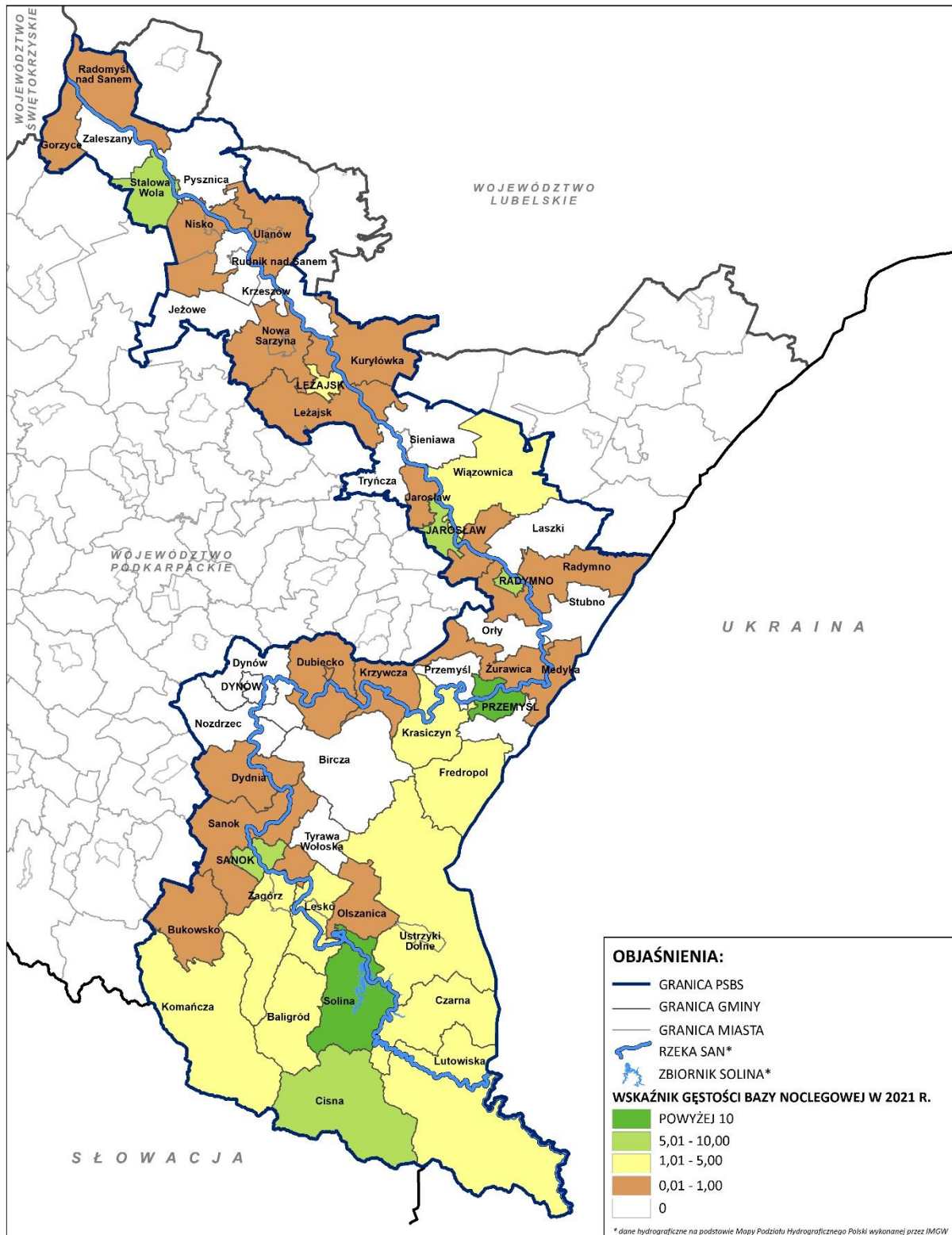
Ruch turystyczny wymaga odpowiedniej ilości i jakości bazy oraz usług oferowanych odwiedzającym. Zgodnie z danymi BDL GUS, w 2021 r. na obszarze *Programu* funkcjonowało 328 turystycznych obiektów noclegowych, takich jak np. hotele, motele, pensjonaty, domy wycieczkowe, schroniska, ośrodki wczasowe, kempingi, pola biwakowe, zakłady uzdrowiskowe, kwatery agroturystyczne, które oferowały 17 288 miejsc noclegowych. Największą część obiektów noclegowych stanowiły

pokoje gościnne (kwatery prywatne), zespoły domków turystycznych i hotele, najmniejszą zaś motele, schroniska oraz hostele. Spośród hoteli najwięcej było hoteli kategorii *** i kategorii **. Wartością dodaną w przypadku bazy noclegowej jest jej wyposażenie w urządzenia umożliwiające świadczenie dodatkowych usług tj. gastronomicznych, konferencyjnych oraz rekreacyjno-sportowych. Rozkład bazy w poszczególnych gminach na obszarze *PSBS* jest nierównomierny. W przypadku gęstości bazy turystycznej z danych pozyskanych z BDL GUS wskaźnik dla analizowanego obszaru wyniósł w 2021 roku 2,4 i był o 129% wyższy od średniej dla całego województwa (1,86). Najbardziej rozwinięta baza noclegowa znajduje się w południowej części obszaru. Najwięcej obiektów noclegowych zlokalizowanych jest na terenie gminy Solina (108 obiektów), Cisna (34 obiekty) Lutowiska (30 obiektów) oraz Ustrzyki Dolne (28 obiektów). Obiekty noclegowe są coraz lepiej dostosowywane dla osób z niepełnosprawnościami. Rozkład gęstości bazy noclegowej w gminach objętych *PSBS* przedstawia rysunek poniżej (rys. 12).

Ważnym wskaźnikiem obrazującym rozwój turystyki na danym obszarze jest liczba udzielonych noclegów. Dane statystyczne wskazują, że w większości analizowanych powiatów w latach 2011-2019 wskaźnik liczby udzielonych noclegów na 10 tys. ludności sukcesywnie wzrastał, i w 2021 r. ponownie się zwiększa po znaczących spadkach w roku pandemii. Rozpatrywany wskaźnik w roku 2021 był najwyższy w powiecie leskim i bieszczadzkim, przekraczając średnią dla województwa podkarpackiego. Ponadto, powiat bieszczadzki od 2011 r. charakteryzował się najwyższą dynamiką wzrostu wskaźnika – 288,62%. Atrakcyjnym obszarem turystycznym był również powiat leski, gdzie wartości wskaźnika były wysokie, ale z o wiele mniejszą dynamiką wzrostu – 120,71%. Na uwagę zasługuje również powiat jarosławski, który co prawda wartość wskaźnika udzielonych noclegów na 10 tys. ludności miał dość niską (9 397 w 2021 r.), ale od 2011 r. notuje drugą po powiecie bieszczadzkim dynamikę wzrostu (240,95%). Wskaźnik udzielonych noclegów według powiatów wpisujących się obszar oddziaływania *PSBS* w latach 2011-2021 przedstawia tabela poniżej (tab. 1).

Wskaźnikiem wskazującym na stan rozwoju turystyki jest również wskaźnik nasycenia bazą turystyczną Charvata, wyrażony liczbą udzielonych noclegów przypadających na 100 stałych mieszkańców obszaru. Wartość dla gmin objętych *PSBS* wyniosła w 2021 r. 214,8. Za obszar dobrze rozwinięty pod względem turystycznym, uznaje się ten, dla którego wartość wskaźnika osiąga liczbę co najmniej 500.

Rysunek 12. Gęstość bazy noclegowej obszaru PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie danych BDL GUS (2021 r.)

Tabela 1. Udzielone noclegi na 10000 ludności w latach 2011-2021 według powiatów objętych PSBS¹⁹

Nazwa jednostki samorządu terytorialnego	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Powiat bieszczadzki	39 603	43 748	48 707	95 957	108 745	133 685	149 636	160 986	163 244	117 983	114 303
Powiat brzozowski	1 364	1 613	1 726	2 102	3 156	2 164	2 666	2 194	1 304	1 024	1 143
Powiat jarosławski	3 900	3 719	3 225	3 166	4 210	7 538	7 536	9 730	11 240	7 153	9 397
Powiat leżajski	2 282	2 699	1 971	1 854	2 022	3 047	3 132	3 240	3 067	1 901	2 118
Powiat niżański	1 500	2 649	2 868	3 161	2 690	3 621	3 843	3 734	3 333	2 356	2 287
Powiat przemyski	2 869	3 536	4 502	3 462	4 116	6 007	7 243	8 033	7 953	4 938	4 374
Powiat przeworski	2 026	2 444	2 637	3 026	4 647	4 258	3 518	2 940	2 712	1 601	1 340
Powiat rzeszowski	6 775	6 337	6 573	5 518	6 377	8 150	8 712	9 120	9 685	5 684	6 241
Powiat sanocki	5 751	4 954	5 030	5 290	4 823	10 184	12 492	10 378	10 902	6 653	7 356
Powiat stalowowolski	5 255	5 460	5 337	6 365	6 712	5 810	6 957	7 073	8 662	5 708	7 244
Powiat tarnobrzeski	4 480	5 509	4 893	4 852	5 458	5 179	6 674	8 253	8 678	5 579	6 187

¹⁹ W związku z monitorowaniem wskaźnika *Liczba udzielonych noclegów na 10000 ludności* na poziomie powiatów, analizie poddano wszystkie powiaty, których gminy objęte są zasięgiem Programu.

Nazwa jednostki samorządu terytorialnego	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Powiat leski	223 629	232 706	234 404	230 780	262 747	287 459	301 776	331 755	328 898	233 646	269 950
Powiat m. Przemyśl	11 338	10 588	9 674	12 543	10 581	12 962	13 972	12 989	14 201	9 996	7 966
Województwo podkarpackie	9 909	10 731	10 791	11 715	13 033	14 564	15 909	16 631	16 931	10 061	11 545

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie danych BDL GUS.

Uzupełnieniem infrastruktury turystycznej obszaru jest infrastruktura uzdrowiska Polańczyk Zdrój. Uzdrowisko leży nad zachodnim brzegiem Jeziora Solińskiego i jest jedynym w Bieszczadach ośrodkiem uzdrowiskowo-wypoczynkowym. Miano uzdrowiska zyskał dzięki występowaniu na jego terenie wód mineralnych pozwalających na leczenie wielu schorzeń.

Na obszarze wzdłuż rzeki San znajduje się 30 punktów informacji turystycznej będących ważnym elementem obsługi rynku turystycznego. Informacja turystyczna opiera się na punktach i centrach informacji turystycznej, które nie są połączone w sieć. Ośrodki te są zarządzane przez gminy, ich jednostki organizacyjne, stowarzyszenia i organizacje turystyczne lub podmioty prywatne. Istnieją także ogólnodostępne strony internetowe informacyjno-promocyjne prowadzone zarówno przez podmioty prywatne (pasjonatów obszaru) oraz instytucje publiczne.

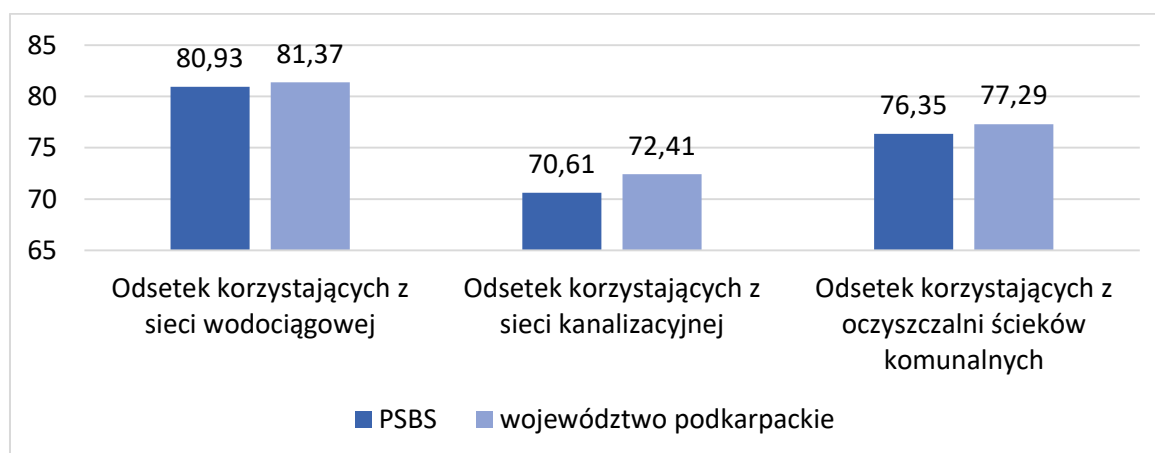
IV.1.5. Infrastruktura wodno-kanalizacyjna

Analizowany obszar charakteryzuje się cennymi walorami środowiska naturalnego, stąd też kluczową rolę pełni infrastruktura wodno-kanalizacyjna.

Stan wyposażenia w infrastrukturę wodno-kanalizacyjną i dostępność do sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i oczyszczalni ścieków w poszczególnych gminach jest zróżnicowany. Największą dostępnością charakteryzują się miasta: Jarosław, Sanok, Leżajsk, Przemyśl, Radymno i Stalowa Wola oraz gminy: Orły, Żurawica, Gorzyce, Jarosław, Tryńcza i Medyka. Natomiast obszarami o niskim poziomie uzbrojenia są gminy: Czarna, Dynów, Krzywca, Bircza, Fredropol, Dubiecko, Nozdrzec, Tyrawa Wołoska, Cisna i Olszanica (rys. 13,14,15).

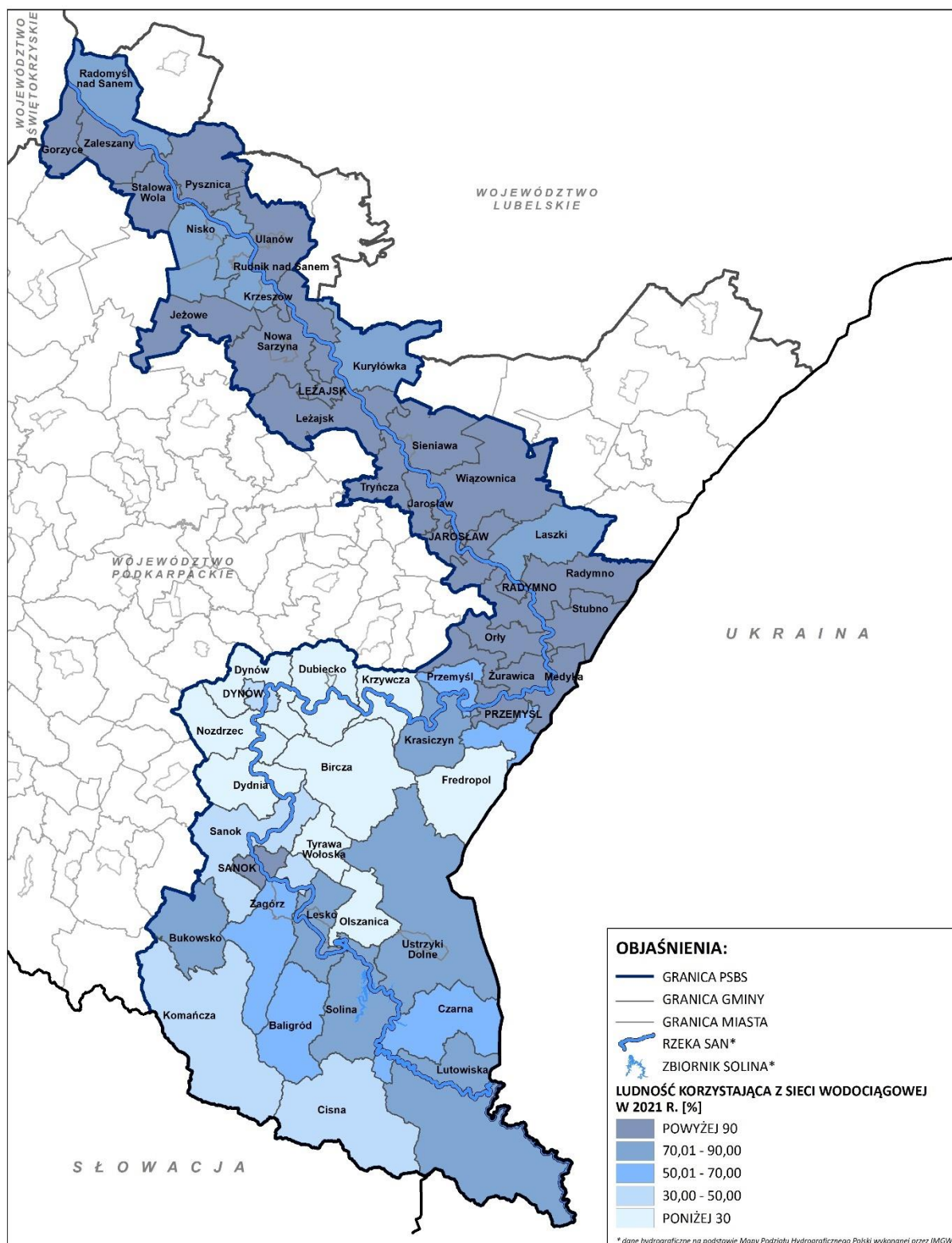
Zgodnie z danymi BDL GUS, w 2021 r. 80,9% ludności obszaru objętego *PSBS* korzystało z sieci wodociągowej, 70,6% z sieci kanalizacyjnej, natomiast z oczyszczalni ścieków 76,4%. W tym samym roku odsetek mieszkańców korzystających z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej, jak i oczyszczalni ścieków w województwie był wyższy i wyniósł odpowiednio 81,4%, 72,4% i 77,3% (wykres 1).

Wykres 1. Dostępność do sieci wodno-kanalizacyjnych obszaru *PSBS* oraz województwa podkarpackiego

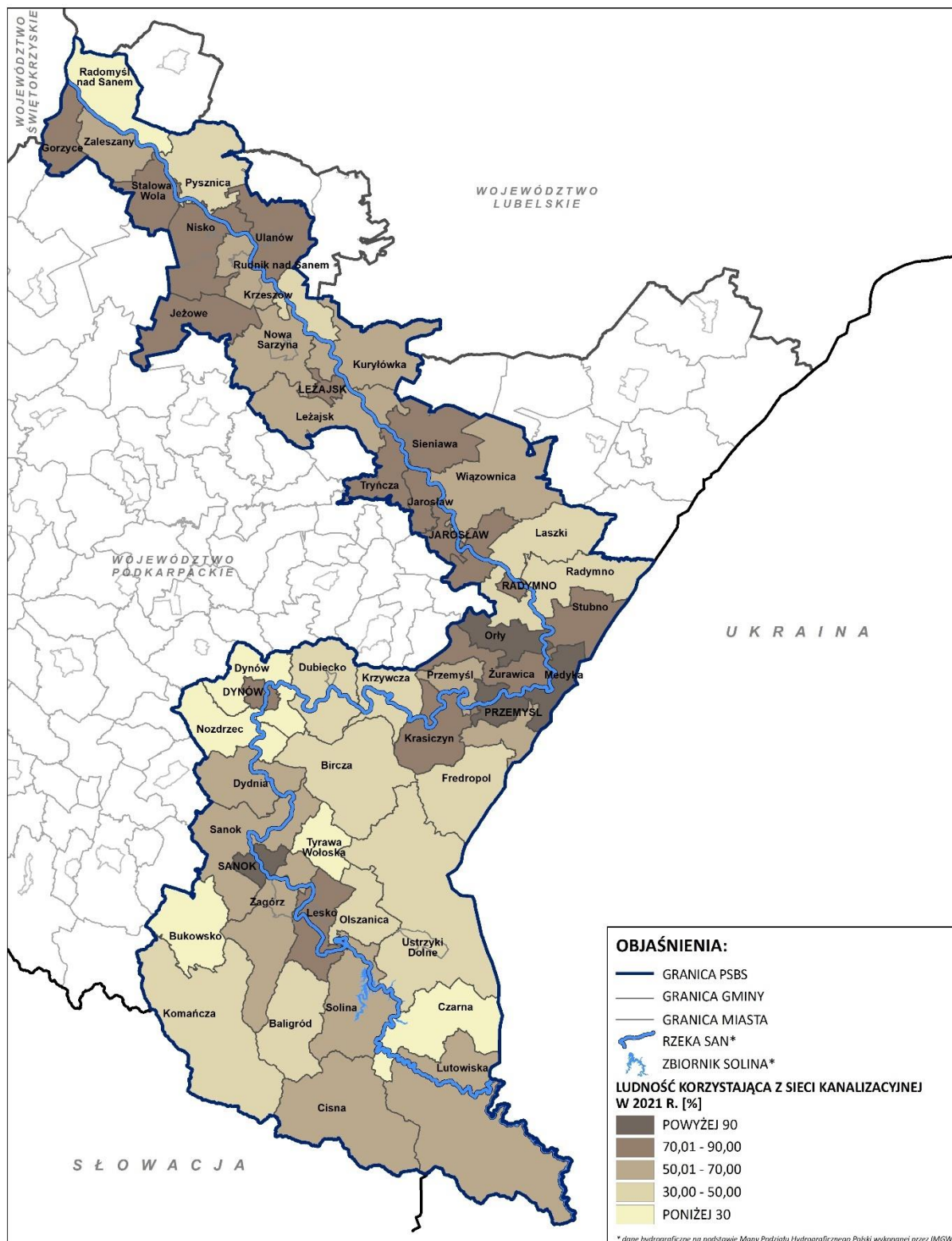
Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie danych BDL GUS (2021 r.)

Rysunek 13. Ludność korzystająca z sieci wodociągowej na obszarze PSBS

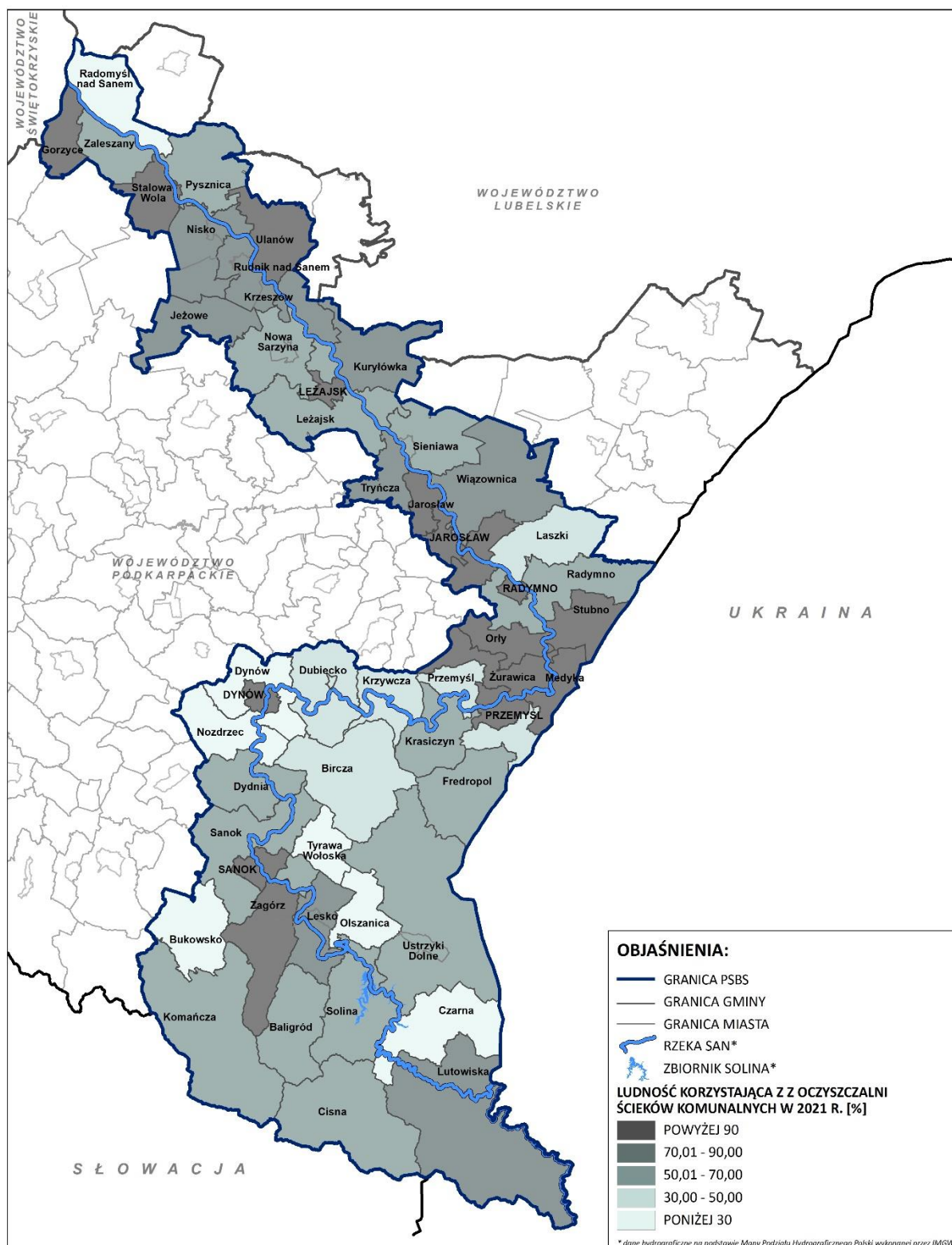
Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie danych BDL GUS (2021 r.)

Rysunek 14. Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie danych BDL GUS (2021 r.)

Rysunek 15. Ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków komunalnych na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie danych BDL GUS (2021 r.)

Pomimo iż w latach 2011-2021 na obszarze oddziaływania *Programu* wzrósł odsetek korzystających zarówno z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej, jak i oczyszczalni ścieków, kolejno o 4,7%, 9,9% oraz 9,2%, to jednak utrzymuje się dysproporcja między dostępnością mieszkańców do oczyszczalni ścieków i sieci kanalizacyjnej

a dostępnością do sieci wodociągowych (tak jak w skali całego województwa). Lepszą dostępnością charakteryzują się gminy położone w północnej części obszaru. Natomiast na obszarach położonych na południu, czyli na obszarach podgórskich i górskich wskaźnik dostępności do sieci infrastrukturalnych jest niski. Przyczynami niskiej dostępności mieszkańców do infrastruktury wodno-kanalizacyjnej są: ukształtowanie terenu, budowa geologiczna oraz rozproszona zabudowa, które generują dość duże koszty realizacji inwestycji sieciowych.

Część gospodarstw domowych korzysta także z indywidualnych instalacji do zagospodarowania nieczystości ciekłych, to jest zbiorników bezodpływowych lub przydomowych oczyszczalni ścieków. W latach 2011-2021 na obszarze *PSBS* liczba zbiorników bezodpływowych zmniejszyła się o 7 775 szt. i w roku 2021 wyniosła 33 992 szt., z kolei liczba przydomowych oczyszczalni ścieków znacznie wzrosła z 271 szt. do 1 776 szt. Najwięcej zbiorników bezodpływowych znajdują się w gminach: Nozdrzec (2 061 szt.), Leżajsk (2 044 szt.) oraz Ustrzyki Dolne (1 901 szt.).

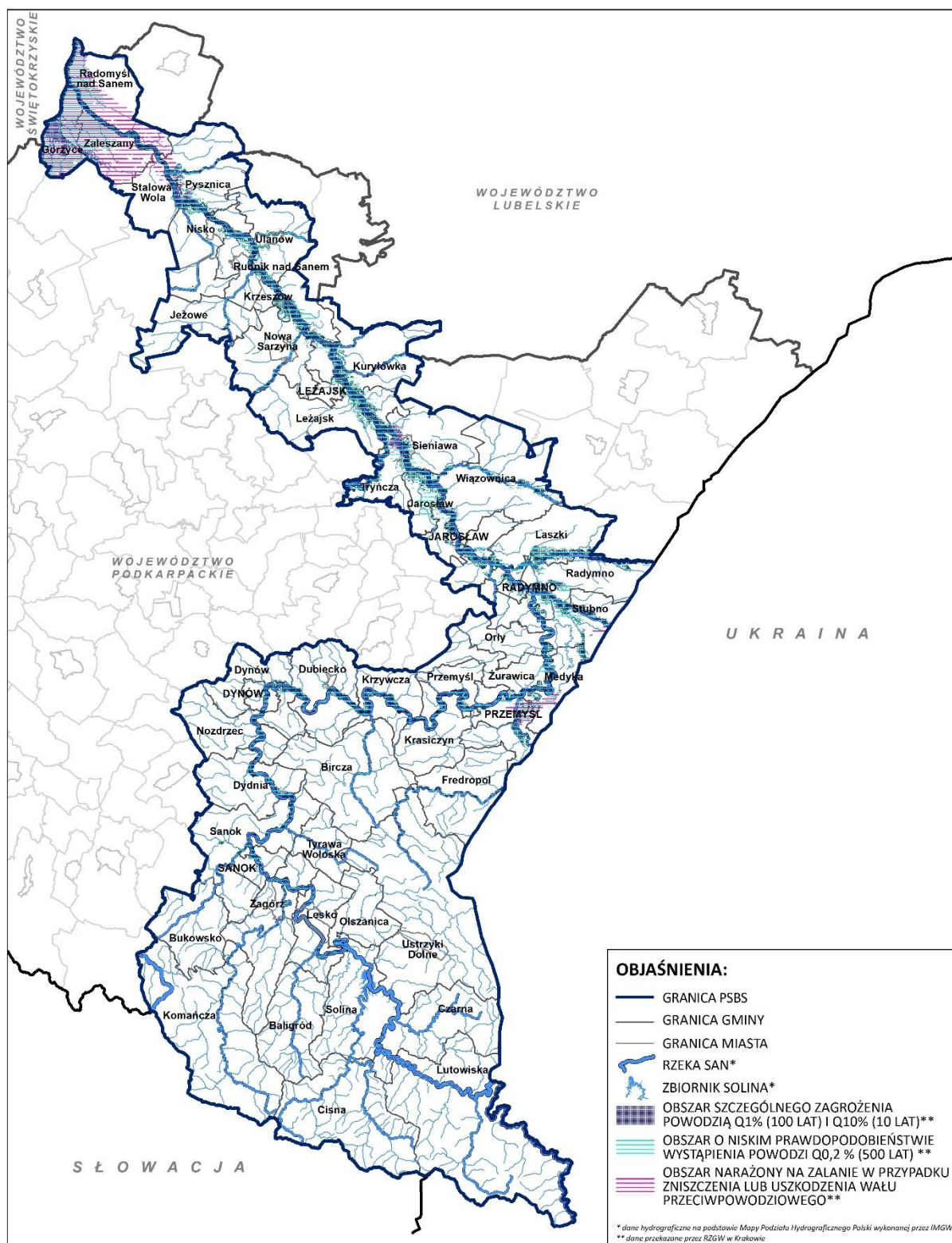
Natomiast z przydomowych oczyszczalni ścieków najwięcej mieszkańców korzysta w gminach: Radomyśl nad Sanem (248 szt.) i Ustrzyki Dolne (245 szt.).

Ponadto poza dostępnością do infrastruktury technicznej wyzwaniem jest wzmożona eksploatacja sieci w sezonie turystycznym. Sezonowe obciążenie infrastruktury wodno-kanalizacyjnej na pewno warunkuje rozbudowę bazy turystycznej o odpowiedniej jakości, a przede wszystkim ochronę zasobów przyrodniczych.

IV.1.6. Infrastruktura chroniąca przed powodzią i suszą i adaptacja do zmian klimatu

Większość gmin objętych analizą położona jest w regionie wodnym Górnej – Wschodniej i Górnej – Zachodniej Wisły, natomiast część gmin: Ustrzyki Dolne, Czarna i Lutowska położona jest w regionie wodnym Dniestru. Region wodny Górnej Wisły charakteryzuje się znacznym poziomem ryzyka powodziowego spowodowanym m.in. specyficznymi uwarunkowaniami geograficzno-hydrologicznymi (zmiennosc przepliwów, spadki terenu, nagłe wezbrania). Wysoki poziom zagrożenia powodziowego w regionie wodnym Górnej Wisły ma swoje odzwierciedlenie w planach zarządzania ryzykiem powodziowym (PZRP) i mapach zagrożenia powodziowego. Spośród analizowanych gmin 5 charakteryzuje się bardzo wysokim poziomem ryzyka powodziowego (5. stopień), 15 wysokim (4. stopień), a 14 umiarkowanym (3. stopień). W przypadku pozostałych gmin ryzyko wystąpienia powodzi zostało określone jako niskie lub bardzo niskie. Obszarami o największej powierzchni zagrożonej zalaniem, tj. powyżej 30% są gminy: Gorzyce, Zaleszany, Radomyśl nad Sanem, m. Radymno, Tryńcza i Krzeszów. Obszary zagrożone ryzykiem powodziowym znajdujące się na terenie oddziaływania *PSBS* przedstawia rysunek poniżej (rys. 16).

Rysunek 16. Obszary zagrożone powodzią na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP (2021 r.)

Na terenie analizowanego obszaru znajdują się dwa zbiorniki wodne: Solina i Myczkowce. Z czego zbiornik Solina jest istotny dla ochrony przeciwpowodziowej w obszarze dorzecza Wisły (tab. 2).

Tabela 2. Zbiorniki retencyjne w obszarze dorzecza Wisły²⁰

Rzeka/Ciek	Nazwa zbiornika	Pojemność zbiornika [mln m ³]	
		całkowita	rezerwa powodziowa
San	Jez. Myczkowce	8,60	nie dotyczy
San	Zbiornik Solina	472,00	50,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Planu zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły*.

Część gmin z analizowanego obszaru położona jest w granicach Głównych Zbiorników Wód Podziemnych, tj.: Nr 425 Zbiornik Dębica – Stalowa Wola – Rzeszów, Nr 429 Dolina Przemyśl, Nr 430 Dolina rzeki San oraz w granicach Lokalnego Zbiornika Wód Podziemnych Nr 431 Zbiornik warstw krośnieńskich (Sanok – Lesko). Główne Zbiorniki Wód Podziemnych i Lokalne Zbiorniki Wód Podziemnych są to struktury geologiczne zasobne w wodę, które stanowią lub mogą stanowić w przyszłości strategiczne zasoby wód podziemnych do zaopatrzenia ludności i podstawowych gałęzi gospodarki, wymagających wody wysokiej jakości.

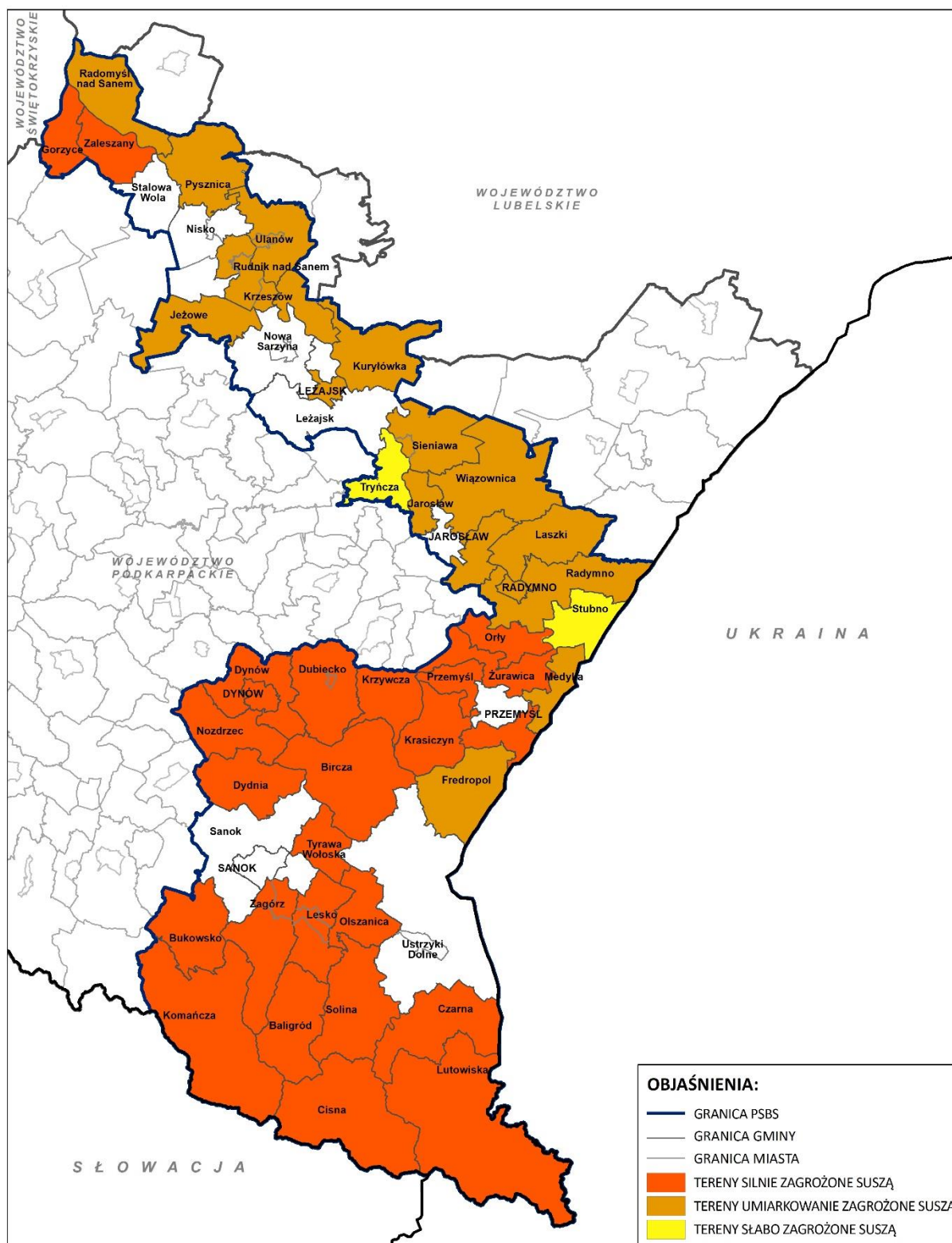
W konsekwencji zachodzących zmian klimatycznych prognozuje się częstsze ekstremalne zjawiska atmosferyczne, w tym także częstsze występowanie suszy i wynikający z niej problem deficytów wody. W oparciu o przeprowadzoną na potrzeby programu regionalnego *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027* analizę zidentyfikowano gminy, znajdujące się na obszarach zagrożonych suszą. Wśród gmin z obszaru oddziaływania *Programu* łącznie zagrożonych suszą jest 42 JST²¹, z czego ponad połowa z nich (24) znajduje się na terenach silnie zagrożonych suszą, 16 na terenach umiarkowanie zagrożonych suszą oraz 2 na terenach słabo zagrożonych suszą (rys. 17).

Wśród innych zjawisk ekstremalnych będących konsekwencją zmian klimatycznych wymienić należy nawałnice i ulewne deszcze. Zjawisko to widoczne jest szczególnie na obszarach zurbanizowanych. Miasta dotkliwiej odczuwają skutki krótkich, ale intensywnych opadów deszczu z uwagi na większy stopień zabudowania terenów. Zwiększając powierzchnię terenów zielonych oraz wprowadzając elementy zielonej i niebieskiej infrastruktury miasta mogą przyczyniać się do ograniczenia skutków zmian klimatu, osiągając przy tym liczne korzyści zarówno społeczne, ekonomiczne, jak i środowiskowe.

²⁰ Analizie poddano zbiorniki o pojemności powyżej 3 mln m³.

²¹ Zgodnie z wprowadzoną demarkacją, wsparcie poziomu regionalnego dla działań z zakresu zaopatrzenia w wodę oraz odpowiedniego nimi gospodarowania kierowane będzie do gmin mających poniżej 15 tys. mieszkańców. W związku z powyższym analizie poddano 42 gminy z obszaru *PSBS*. Gminy posiadające powyżej 15 tys. mieszkańców na ww. działania wsparcie otrzymają z poziomu krajowego.

Rysunek 17. Tereny zagrożone suszą na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie FEP 2021-2027.

IV.1.7. Publiczne podmioty ratownicze

Stale rośnie zainteresowanie turystyką, dlatego też coraz większym wyzwaniem jest zapewnienie bezpieczeństwa turystom. Zapewnienie bezpieczeństwa turystów jest wspierane przez Górskie Ochockie Pogotowie Ratunkowe (GOPR) i Wodne

Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe (WOPR). Bieszczadzki GOPR posiada swoje stacje ratownictwa górskiego m.in. w Cisnej i Ustrzykach Górnych, ponadto ratownicy GOPR-u pełnią sezonowy dyżur także w schronisku na połoninie Wetlińskiej. Bezpieczeństwa na wodach m.in. zalewu Solińskiego strzeże Bieszczadzka grupa WOPR, posiadająca swoją centralną bazę w Polańczyku. WOPR sprawuje także nadzór nad bezpieczeństwem mieszkańców i turystów na strzeżonych kąpieliskach znajdujących się przy rzece San.

IV.1.8. Działalność podmiotów gospodarki narodowej

Na potencjał rozwojowy regionu wpływa między innymi przedsiębiorczość, na którą składają się podmioty gospodarcze, ich struktura, wielkość czy rodzaj prowadzonej działalności.

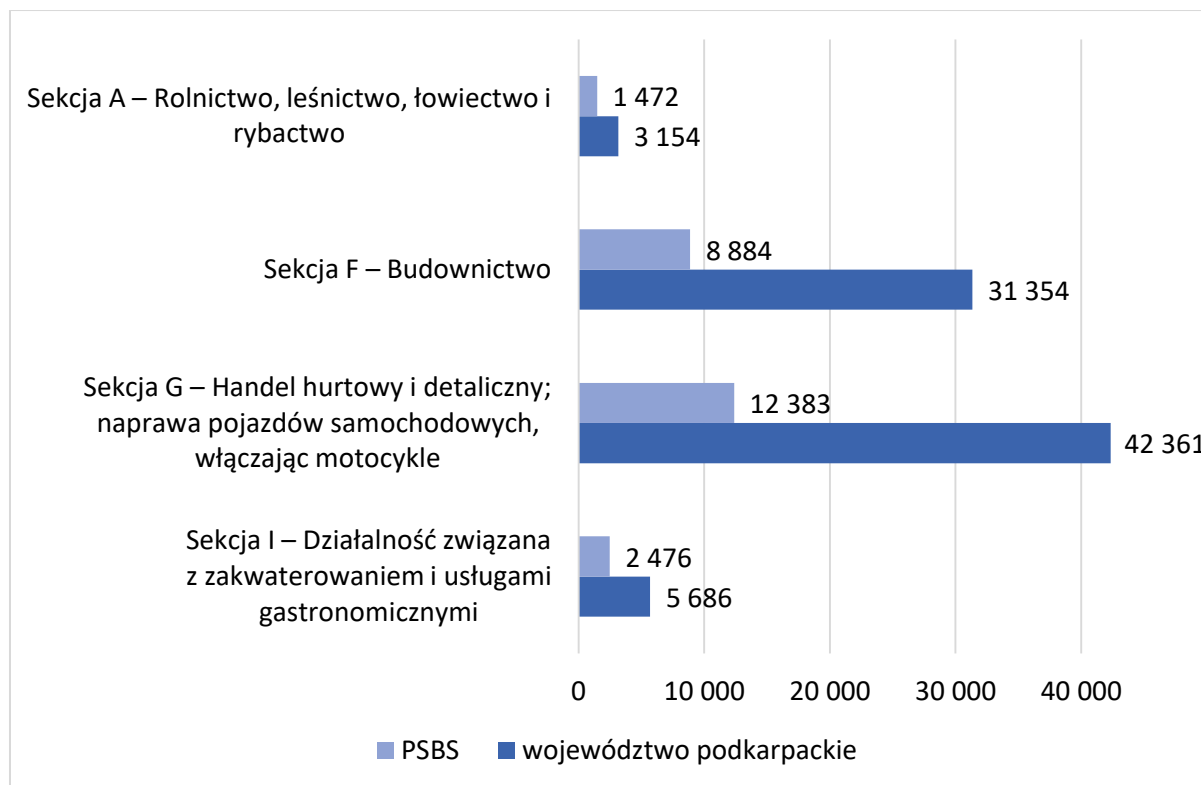
Na terenie gmin należących do *PSBS* w 2021 r. łącznie było 54 635 podmiotów gospodarczych, które wpisane są do rejestru REGON (w województwie podkarpackim 196 532), co stanowi 27,8% ogólnej liczby podmiotów gospodarczych w województwie. Dominującą strukturą podmiotów gospodarczych pod względem własnościowym zlokalizowanych na analizowanym terenie jest sektor prywatny – 95,7% (województwo podkarpackie 96%). Wśród nich dominowały mikroprzedsiębiorstwa – stanowiąc w 2021 r. 96,53% (województwo podkarpackie 96,44%). Pozostałe przedsiębiorstwa – małe, średnie i duże – stanowiły kolejno 2,75%, 0,64% i 0,09% (województwo podkarpackie 2,84%, 0,62% i 0,09%).

Istotnym wskaźnikiem pokazującym rozwój danego obszaru jest wskaźnik przedsiębiorczości, liczony jako liczba podmiotów gospodarczych ogółem w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym. W roku 2021 łączny wskaźnik dla gmin należących do *PSBS* wyniósł 154,3 (dla województwa 157,4). Analizując dynamikę zmian jakie zaszły w latach 2011-2021 (rok 2011=100) zauważa się wzrost wskaźnika o 41,7% dla całego obszaru (dla województwa o 39,1%).

Wśród wyróżniających się branż gospodarczych na analizowanym terenie *PSBS* znajdują się: Sekcja G – Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle, która w 2021 r. stanowiła 22,66% ogólnej liczby podmiotów na obszarze *PSBS* (w województwie podkarpackim 21,55%) oraz Sekcja F – Budownictwo, która stanowiła 16,26% ogólnej liczby podmiotów na badanym obszarze (w województwie podkarpackim 15,95%). Z roku na rok wzrasta liczba działalności związanych z zakwaterowaniem oraz usługami gastronomicznymi – Sekcja I. W roku 2021 na obszarze opracowania działały 2 476 podmioty z tej sekcji, a jej udział w ogólnej liczbie przedsiębiorstw na analizowanym obszarze wzrósł do 4,53% (nieco powyżej udziałów w województwie podkarpackim – 2,89%). Porównując ilość firm na analizowanym obszarze do roku 2011, liczba firm w Sekcji I zwiększyła się o 41,65% (w województwie podkarpackim było to 31,8%). Z kolei grupa podmiotów z Sekcji A – Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo stanowiła 2,69% w ogólnej liczbie podmiotów z obszaru *PSBS* (województwo 1,6%) i w porównaniu do 2011 roku nastąpił spadek tej sekcji podmiotów o 8,51%.

Liczbę podmiotów gospodarczych z podziałem na wyróżniające się branże gospodarcze z obszaru oddziaływania *Programu* na tle województwa podkarpackiego przedstawia wykres poniżej (wykres 2).

Wykres 2. Liczba podmiotów gospodarczych wyróżniających się branż gospodarczych obszaru *PSBS* na tle województwa podkarpackiego

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie danych BDL GUS (2021 r.)

IV.2. Podsumowanie przeprowadzonej diagnozy obszaru gmin objętych *Programem Strategicznym Błękitny San* – wnioski i rekomendacje

Wspólną cechą wszystkich gmin objętych *Programem* jest oddziaływanie rzeki San. Charakter doliny rzeki i jej przyrodniczo-środowiskowe zasoby determinują jej wykorzystanie, a także generują potrzeby w zakresie ochrony jej walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Chcąc zachować wyjątkowość obszaru należy koncentrować się m.in. na poniższych aspektach:

- ✓ Wyjątkowe walory przyrodnicze i krajobrazowe oraz potrzeba zachowania bioróżnorodności

Znaczna część obszaru wzdłuż rzeki San posiada cenne walory środowiskowe chronione licznymi formami ochrony przyrody. W celu zachowania bioróżnorodności kluczowa będzie ochrona zasobów przyrodniczych i krajobrazowych. Objęcie zasobów przyrodniczych różnymi formami ochrony przyrody zapewnia ich przetrwanie i zachowanie właściwego stanu, a także decyduje o atrakcyjności przyrodniczej i krajobrazowej obszaru. Szansą będzie tworzenie partnerstwa lokalnego na rzecz ochrony środowiska, a także nawiązanie współpracy międzynarodowej.

- ✓ Kompromisowe rozwiązania pomiędzy swobodą zagospodarowania, a potrzebą ochrony cennych gatunków, siedlisk i krajobrazów

Zakres zagospodarowania i wykorzystania obszaru *PSBS* wyznaczany jest przez uwarunkowania przyrodnicze i hydrologiczne. Kluczowe są m.in. zasady ochrony przyrody, wód, gleb i lasów oraz zagrożenie powodzią. Aby zachować atut przyrodniczy i krajobrazowy obszaru *PSBS*, istotnym jest znalezienie kompromisowych rozwiązań pomiędzy swobodą zagospodarowania, a potrzebą ochrony cennych gatunków, siedlisk i krajobrazów.

- ✓ Istotna rola edukacji ekologicznej w zakresie ochrony środowiska

Poza działaniami stricte technicznymi, istotne będzie zwiększanie świadomości ekologicznej społeczeństwa, w szczególności w zakresie racjonalnego wykorzystania zasobów i poszanowania obszarów cennych przyrodniczo i ich pozytywnego wpływu na zdrowie i samopoczucie ludzi. Edukacja ekologiczna rozwija świadomość obywateli o stanie środowiska oraz nakłania do dbania o wspólne dziedzictwo kulturowo-przyrodnicze. Istotne będzie również zwiększanie świadomości społeczeństwa w sprawie zagrożeń wynikających z postępujących zmian klimatu.

- ✓ Poprawa dostępność do sieci wodno-kanalizacyjnej i wdrażanie nowoczesnych rozwiązań

Ważnym aspektem w zakresie ochrony środowiska jest infrastruktura wodno-kanalizacyjna. Podejmowane działania powinny doprowadzić do zniwelowania różnic w zakresie dostępności do oczyszczalni ścieków, sieci kanalizacyjnej i do sieci wodociągowych, a także wesprzeć obszary z barierami środowiskowymi (ukształtowanie terenu czy rozproszona zabudowa). Należy kontynuować działania prowadzące do spełnienia wymogów unijnej dyrektywy ściekowej²². Rozwój turystyki może generować problemy z okresowym dużym wahaniami dopływu ścieków i ich zmiennymi ładunkami zanieczyszczeń. Rozwiązaniem może być zastosowanie nowoczesnej technologii oczyszczania ścieków (tzw. oczyszczalnie hydrofitowe), co zapewni odpowiednie efekty ekologiczne. Kluczowe jest wdrażanie rozwiązań związanych z gospodarką obiegu zamkniętego (odzyskiem fosforu w osadzie ściekowej i jego wykorzystanie w procesie produkcji energii np. biogazownie, recykling wody). Wdrażanie nowoczesnych rozwiązań powinno służyć poprawie bilansu energetycznego, generacji dodatkowych przychodów dla zakładu oczyszczania ścieków, a także korzystnie wpływać na jakość środowiska i wody w rzece San i jego dopływach.

- ✓ Przydomowe oczyszczalnie ścieków alternatywą wyrównującą różnice w dostępności do sieci kanalizacyjnych

Alternatywą w zakresie wyrównywania różnic w dostępności do sieci wodno-kanalizacyjnych, uwarunkowaną m.in. ukształtowaniem terenu czy rozproszoną

²² Dyrektywa Rady 91/271/EWG z dnia 21 maja 1991 r. dotycząca oczyszczania ścieków komunalnych.

zabudową, są przydomowe oczyszczalnie ścieków. System przydomowych oczyszczalni ścieków staje się rozwiązaniem coraz bardziej dostępnym.

✓ Rozwój zielono – niebieskiej infrastruktury chroniącej przed powodzią i suszą

Uwarunkowania geograficzne i hydrologiczne terenu *PSBS* determinują wysokie ryzyko powodziowe. Ryzyko wystąpienia powodzi może zostać obniżone w wyniku podejmowania określonych działań technicznych oraz poprzez ograniczenie zabudowy na obszarach zagrożonych. Natomiast aby mitygować konsekwencje zmian klimatycznych (nawałnice, ulewne deszcze, susza i deficyty wody), zasadnym jest podejmowanie intensywnych działań, polegających na zazielenieniu terenów zurbanizowanych oraz racjonalne gospodarowanie zasobami wodnymi m.in. poprzez wykorzystanie zielonej i niebieskiej infrastruktury.

✓ Wielokulturowość oraz bogactwo dziedzictwa kulturowego jako turystyczny walor obszaru

Obszar posiada liczne zasoby materialnego dziedzictwa kulturowego będące świadectwem dawnej wielokulturowości i wielowyznaniowości (obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, Listę Pomników Historii, Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO). Walory te stanowią potencjał, który powinien być wykorzystywany w rozwijaniu produktów turystycznych.

✓ Rzeka San – potencjał do rozwijania form aktywności turystycznej i tworzenia produktów turystycznych

Rzeka San ma potencjał do rozwoju turystyki wodnej (np. kajakowej, pontonowej, wędkarskiej) czy kamperowej na całej długości rzeki. Warunkiem jest odpowiednia infrastruktura, tj. przystanie, pomosty, pola biwakowe i campingowe, a także miejsca postoju kamperów. Dobra dostępność zarówno do infrastruktury technicznej, jak i turystycznej obszaru *PSBS* to warunek wzrostu atrakcyjności i konkurencyjności oferty turystycznej. Wykorzystując potencjał rzeki San należy rozwijać infrastrukturę dostosowaną do potrzeb turysty jednakże z uwzględnieniem uwarunkowań hydrologicznych i środowiskowych. Pakiety turystyczne powinny integrować całą ofertę infrastruktury dla turystyki.

✓ Wdrażanie innowacyjnych rozwiązań w branży turystycznej

Wykorzystanie nowoczesnych technologii cyfrowych w promowaniu i informowaniu o usługach turystycznych (np. wirtualne spacerki, aplikacje, zintegrowane platformy internetowe przedstawiające cały pakiet usług turystycznych) warunkuje rozszerzenie i promocję oferty turystycznej obszaru oraz dostarczenie turystom spersonalizowanej oferty. Rekomenduje się rozwój nowoczesnych narzędzi cyfrowych - *smart tourism*.

✓ Wsparcie jednostek ratowniczych - zapewnienie bezpieczeństwa dla mieszkańców i turystów

Dążąc do rozwijania funkcji turystycznych na rzece San, bardzo ważnym elementem jest zapewnienie bezpieczeństwa mieszkańcom i turystom odwiedzającym obszar, m.in. poprzez wsparcie ratownictwa wodnego, ochotniczych jednostek i organizacji

ratowniczych, umożliwiając ich systematyczny rozwój oraz utrzymywanie gotowości operacyjnej na wysokim poziomie. W kontekście poprawy bezpieczeństwa mieszkańców, istotne jest także rozwijanie systemów prognozowania i ostrzegania środowiskowego oraz edukacja w tym zakresie.

✓ Rozwój funkcji turystycznych warunkiem rozwoju gospodarczego

Z roku na rok na obszarze oddziaływania *Programu* wzrasta liczba działalności związanych m.in. z zakwaterowaniem, usługami gastronomicznymi oraz obsługą ruchu turystycznego (sekcja I). Wykorzystanie naturalnych atutów obszaru do dalszego rozwoju różnorodnych usług i oferty turystycznej może mieć istotny wpływ na rozwój gospodarki tej części obszaru i poprawę sytuacji na rynku pracy. Wsparciem powinno objąć się m.in. lokalny sektor turystyczny, który powinien dążyć do dywersyfikacji swojej działalności i poszukiwać nowych innowacyjnych form świadczenia usług turystycznych, w celu zwiększenia swojej konkurencyjności. Istotną rolę we wspieraniu podmiotów gospodarczych odgrywają także instytucje otoczenia biznesu czy NGO-sy oferujące nie tylko wsparcie finansowe, ale także szkolenia, doradztwo, pomoc prawną, a także pośrednicy finansowi jak Podkarpacki Fundusz Rozwoju oferujący pożyczki dla przedsiębiorców (m.in. z sektora turystyki).

IV.3. Analiza SWOT dla Programu Strategicznego Błękitny San

Ocenę stanu rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru gmin Błękitnego Sanu oraz jego uwarunkowań przyrodniczych i turystycznych, stanowi syntetyczna analiza SWOT, która uwzględnia wyniki diagnozy, wnioski wypracowane podczas prac Zespołu ds. opracowania *Programu Strategicznego Błękitny San* oraz ewaluacji ex-post *PSBS* realizowanego w perspektywie 2014-2020. Przekazuje ona skondensowaną informację o mocnych i słabych stronach, a także o szansach i zagrożeniach analizowanego terenu. Za mocne i słabe strony przyjęto rozwój obszaru, zaś za szanse i zagrożenia możliwości tworzenia i wzmacniania czynników rozwojowych, które mogą przyczynić się do poprawy poziomu rozwoju obszaru.

Tabela 3. Analiza SWOT stanu rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru gmin Błękitnego Sanu

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
1. Atrakcyjność przyrodnicza i krajobrazowa rzeki San.	1. Niewystarczający rozwój infrastruktury technicznej (wodociągowej, kanalizacyjnej i oczyszczalni ścieków) zwłaszcza na obszarach o rozproszonej zabudowie i terenach górskich.
2. Południowa część obszaru <i>PSBS</i> - Bieszczady – rozpoznawalna marka w kraju.	2. Dysproporcje między stanem rozwoju sieci wodociągowej i kanalizacyjnej.
3. Wysoki stopień lesistości.	3. Brak kompleksowych i innowacyjnych rozwiązań w zakresie gospodarki wodno-ściekowej.
4. Różnorodność przyrodnicza objęta licznymi formami ochrony przyrody.	4. Poziom świadomości ekologicznej.
5. Potencjał dla rozwoju usług turystycznych i dywersyfikacji przychodów.	5. Obszar zagrożony powodzią.
6. Bogactwo kulturowe (liczne dobra kultury materialnej i niematerialnej).	

<p>7. Funkcjonujący od lat system podmiotów ratowniczych i interwencyjnych (doświadczona kadra).</p> <p>8. Wzrost liczby działalności związanych z zakwaterowaniem oraz usługami gastronomicznymi.</p>	<p>6. Stan zabezpieczeń przeciwpowodziowych.</p> <p>7. Dominacja sezonowości w przyjazdowym ruchu turystycznym.</p> <p>8. Nierównomierne wykorzystanie potencjału turystycznego na obszarze objętym <i>PSBS</i>.</p> <p>9. Niedoposażenia jednostek ratowniczych.</p>
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ol style="list-style-type: none"> 1. Koordynacja i poprawa gospodarki wodno-ściekowej wraz z wdrażaniem innowacyjnych rozwiązań. 2. Opracowanie i zrealizowanie kompleksowego programu gospodarki wodno-ściekowej w dorzeczu Sanu. 3. Rozwój infrastruktury dla potrzeb gospodarki o obiegu zamkniętym. 4. Rozwój zielono – niebieskiej infrastruktury przeciwdziałającej klęskom żywiołowym i skutkom wynikającym ze zmian klimatu. 5. Rozwój przedsiębiorczości. 6. Zachowanie i wyeksponowanie walorów środowiska i różnorodności biologicznej na obszarze <i>PSBS</i>. 7. Rozbudowa infrastruktury drogowej i transportu publicznego. 8. Wprowadzenie rozwiązań kompromisowych pomiędzy potrzebą zagospodarowania przestrzeni, a zachowaniem cennych gatunków, siedlisk i krajobrazu. 9. Partnerstwo lokalne i nawiązywanie współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony środowiska. 10. Poprawa świadomości ekologicznej mieszkańców. 11. Wzrost różnorodności oferty i infrastruktury turystycznej. 12. Rozwój innowacji w sektorze turystycznym (cyfrowe i zintegrowane produkty). 13. Rozwój enoturystyki. 14. Rozwój oferty pakietowych produktów turystycznych. 15. Rozwój ratownictwa wodnego. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Problemy z zaopatrzeniem w wodę dobrej jakości, w szczególności na terenach wiejskich. 2. Pogłębiający się poziom zanieczyszczenia wód powierzchniowych w zbiornikach wodnych, wskutek niewystarczających rozwiązań w zakresie gospodarki ściekowej na tym obszarze. 3. Postępująca antropogenizacja środowiska naturalnego. 4. Nie uwzględnianie w rozbudowie i funkcjonowaniu infrastruktury ochrony środowiska ruchu turystycznego. 5. Zagrożenie powodzią i suszą. 6. Ekstremalne zjawiska atmosferyczne. 7. Poziom ekologicznej świadomości społecznej. 8. Poziom współpracy ponadlokalnej i ponadregionalnej w zakresie ochrony środowiska. 9. poziom rozwoju usług turystycznych. 10. Wysoka wrażliwość sektora turystycznego na zmiany w koniunkturze gospodarczej. 11. Ryzyko niskiego poziomu wsparcia rozwoju turystyki środkami zewnętrznymi, w tym Unii Europejskiej. 12. Możliwość wystąpienia lockdownów. 13. Postępująca dysproporcja społeczno-gospodarcza pomiędzy północnym a południowym obszarem <i>PSBS</i>.

Źródło: Opracowanie własne UMWP.

Reasumując analizy i rekomendacje, kluczowe obszary wsparcia to w szczególności: utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych, turystyczne wykorzystanie walorów rzeki San, zagospodarowanie brzegów rzeki, jako impuls do rozwoju

przedsiębiorczości. Ponadto ważne jest uwzględnienie problematyki związanej z ochroną przeciwpowodziową i adaptacją do postępujących zmian klimatu oraz poprawa bezpieczeństwa mieszkańców i turystów.

V. Wizja, misja i układ celów

Wizja rozwoju gmin Błękitnego Sanu stanowi opis pożądanego w perspektywie realizacji *Programu* stanu rzeczywistości obszaru w roku 2030. Wizja rozwoju ukierunkowana jest prognostycznie i określa cel, w kierunku którego rozwijał się będzie obszar gmin Błękitnego Sanu. Proponowana wizja zakłada stworzenie warunków do zrównoważonego i trwałego rozwoju gospodarczego i społecznego obszaru gmin położonych wzdłuż rzeki San.

Wizja rozwoju obszaru gmin Błękitnego Sanu

Gminy Błękitnego Sanu to obszar cenny przyrodniczo, wykorzystujący potencjał rzeki San oraz bogactwo kulturowe do rozwijania funkcji turystycznych, ukierunkowany na zrównoważony rozwój gospodarczy i zachowanie różnorodności biologicznej, a dzięki: przedsiębiorczym mieszkańcom, wyeksponowanym walorom przyrodniczym i krajobrazowym rzeki San, zmodernizowanej infrastrukturze wodno-kanalizacyjnej i przeciwpowodziowej, innowacyjnej i przyjaznej środowisku turystyce – atrakcyjny dla mieszkańców i turystów

Sposobem wdrażania zakładanej wizji rozwoju obszaru gmin Błękitnego Sanu jest misja, będąca nadrzędnym celem funkcjonowania regionu. Misja definiuje cel główny, do którego należy dążyć realizując założenia *Programu*, określa rolę samorządów, instytucji, przedsiębiorców, inwestorów i mieszkańców w procesie rozwoju, a także integruje, motywuje i rozbudza aspiracje całej społeczności regionu.

Misja obszaru gmin Błękitnego Sanu

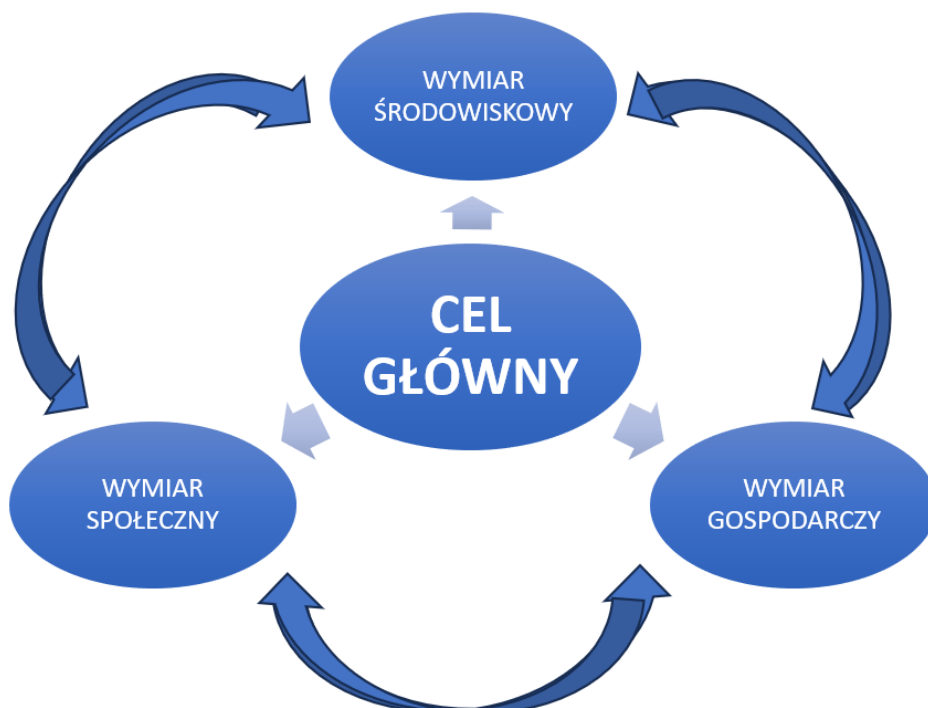
Wykorzystanie walorów rzeki San do rozwijania innowacyjnych ofert turystycznych i przedsiębiorczości mieszkańców oraz poprawa infrastruktury wodno-ściekowej i przeciwpowodziowej, celem wzrostu poziomu jakości życia mieszkańców i bezpieczeństwa turystów z równoczesną ochroną środowiska i zachowaniem naturalnego krajobrazu

Uszczegółowieniem wizji i misji jest cel główny. Wskazuje on efekty pożądane z poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego obszaru w horyzoncie czasowym do 2030 roku. Cel główny zakłada osiągnięcie wspólnych korzyści w wymiarze gospodarczym, społecznym i środowiskowym dla obszaru gmin Błękitnego Sanu.

Cel główny Programu Strategicznego Błękitny San

Tworzenie warunków zrównoważonego rozwoju gmin Błękitnego Sanu z równoczesną ochroną i eksponowaniem walorów przyrodniczych, celem poprawy jakości życia mieszkańców i bezpieczeństwa turystów

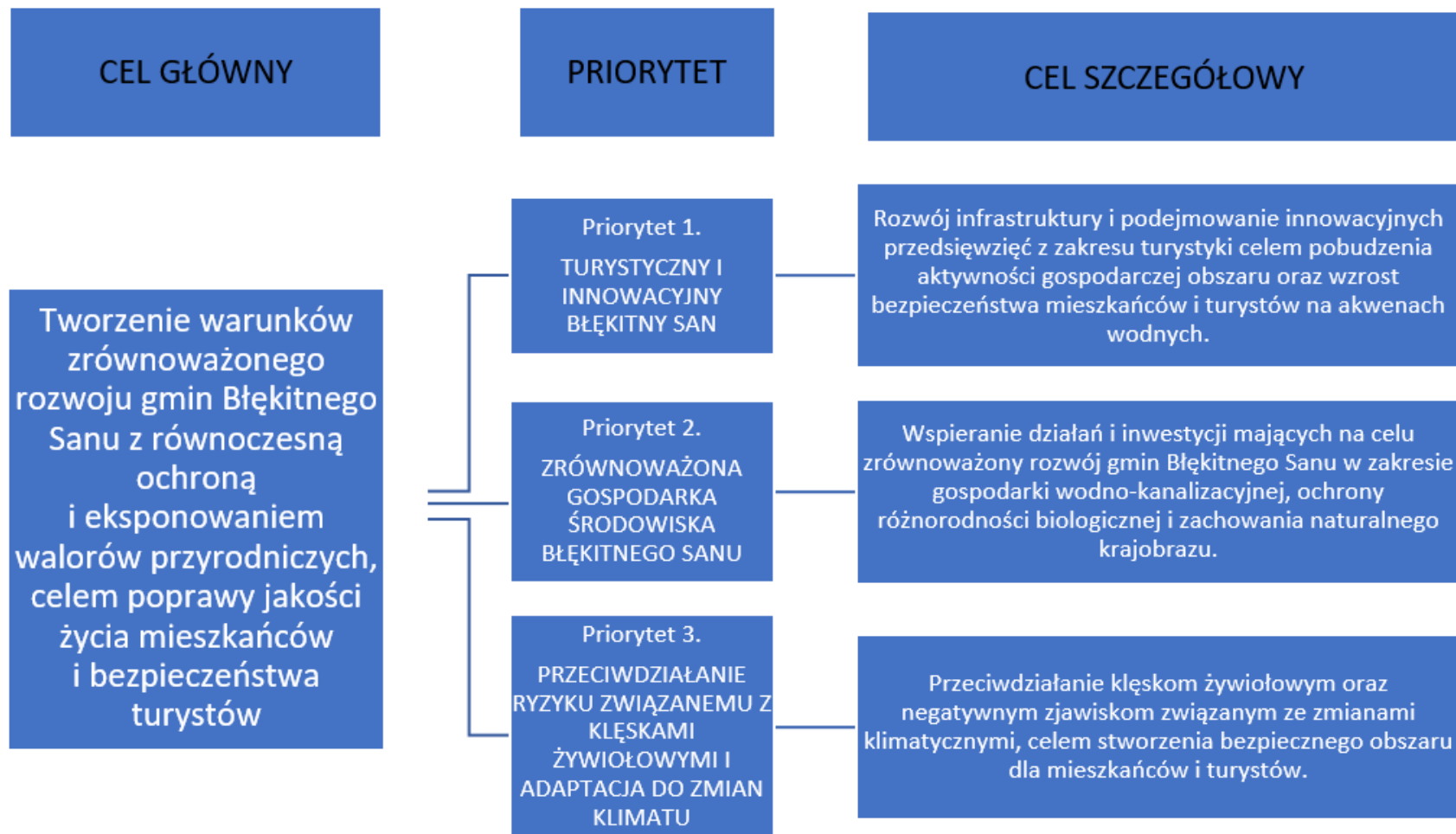
Rysunek 18. Oddziaływanie celu głównego na poszczególne wymiary

Źródło: Opracowanie własne UMWP.

Struktura celów obejmuje cel główny *Programu* i cele szczegółowe poszczególnych priorytetów. Cel główny *Programu* oraz cele szczegółowe są odpowiedzią na zdiagnozowane wyzwania rozwojowe obszaru z uwzględnieniem koncentracji tematycznej.

Rysunek 19. Układ celów Programu Strategicznego Błękitny San

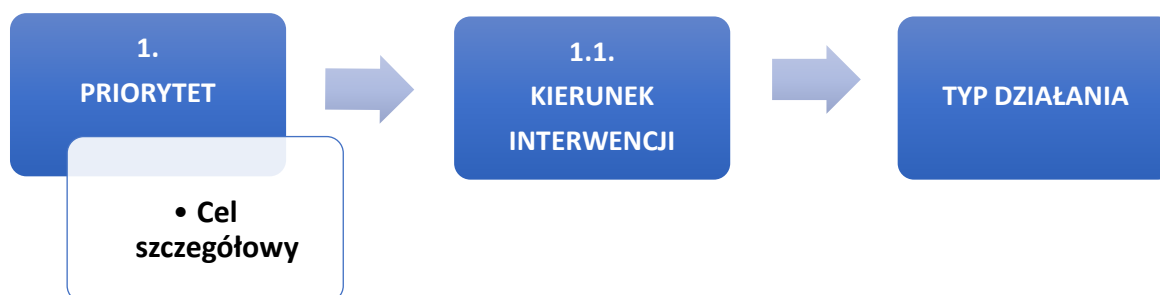

Źródło: Opracowanie własne UMWP.

VI. Kluczowe kierunki rozwoju gmin objętych *Programem Strategicznym Błękitny San* – priorytety i kierunki interwencji

Kierunkowa część *Programu Strategicznego Błękitny San* opiera się na ustaleniach części diagnostyczno-strategicznej. Wyznaczone w *Programie* priorytety i kierunki interwencji nakreślają ramy rozwoju w wybranych aspektach, kluczowych z punktu potrzeby rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru *PSBS*. Dla każdego z priorytetów został wyznaczony cel szczegółowy, który będzie realizowany przez wydzielone w priorytetach kierunki interwencji, działania, a następnie projekty. Układ części kierunkowej przedstawia rysunek poniżej (rys. 20).

Rysunek 20. Układ logiczny części kierunkowej *Programu Strategicznego Błękitny San*

Źródło: Opracowanie własne UMWP.

1. Priorytet TURYSTYCZNY I INNOWACYJNY BŁĘKITNY SAN

Cel priorytetu: *Rozwój infrastruktury i podejmowanie innowacyjnych przedsięwzięć z zakresu turystyki celem pobudzenia aktywności gospodarczej obszaru oraz wzrost bezpieczeństwa mieszkańców i turystów na akwenach wodnych realizowany będzie poprzez następujące kierunki interwencji:*

1.1. Tworzenie innowacyjnych produktów turystycznych i ich wykorzystanie do rozwoju przedsiębiorczości

Na atrakcyjność turystyczną obszaru *PSBS* składa się wiele elementów, tj.: walory przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe, infrastruktura turystyczna, baza noclegowa, dostępność komunikacyjna do miejsc atrakcyjnych turystycznie. Rozwój turystyki determinują również niematerialne wartości tj. zwyczaje, kuchnia czy charakterystyczna dla województwa podkarpackiego – gościnność mieszkańców.

Należy zatem wykorzystywać bogaty potencjał obszaru gmin Błękitnego Sanu w stworzeniu różnorodnej, całorocznej oferty turystycznej, która będzie ważną determinantą rozwoju gospodarki regionu opartej na turystyce.

Oferta turystyczna powinna mieć charakter zintegrowanego produktu turystycznego i odpowiadać na zróżnicowane potrzeby turysty. Turysta oczekuje pakietu usług tj. bazy noclegowej i gastronomicznej wraz z ofertą aktywnego spędzania czasu (pikniki, koncerty/festiwale/biesiady, wydarzenia tematyczne) oraz poznaniem zwyczajów, kultury i historii obszaru. Dążąc do budowania oferty turystycznej istotne jest m.in. przeprowadzenie analizy popytu i oceny potrzeb turystów w celu

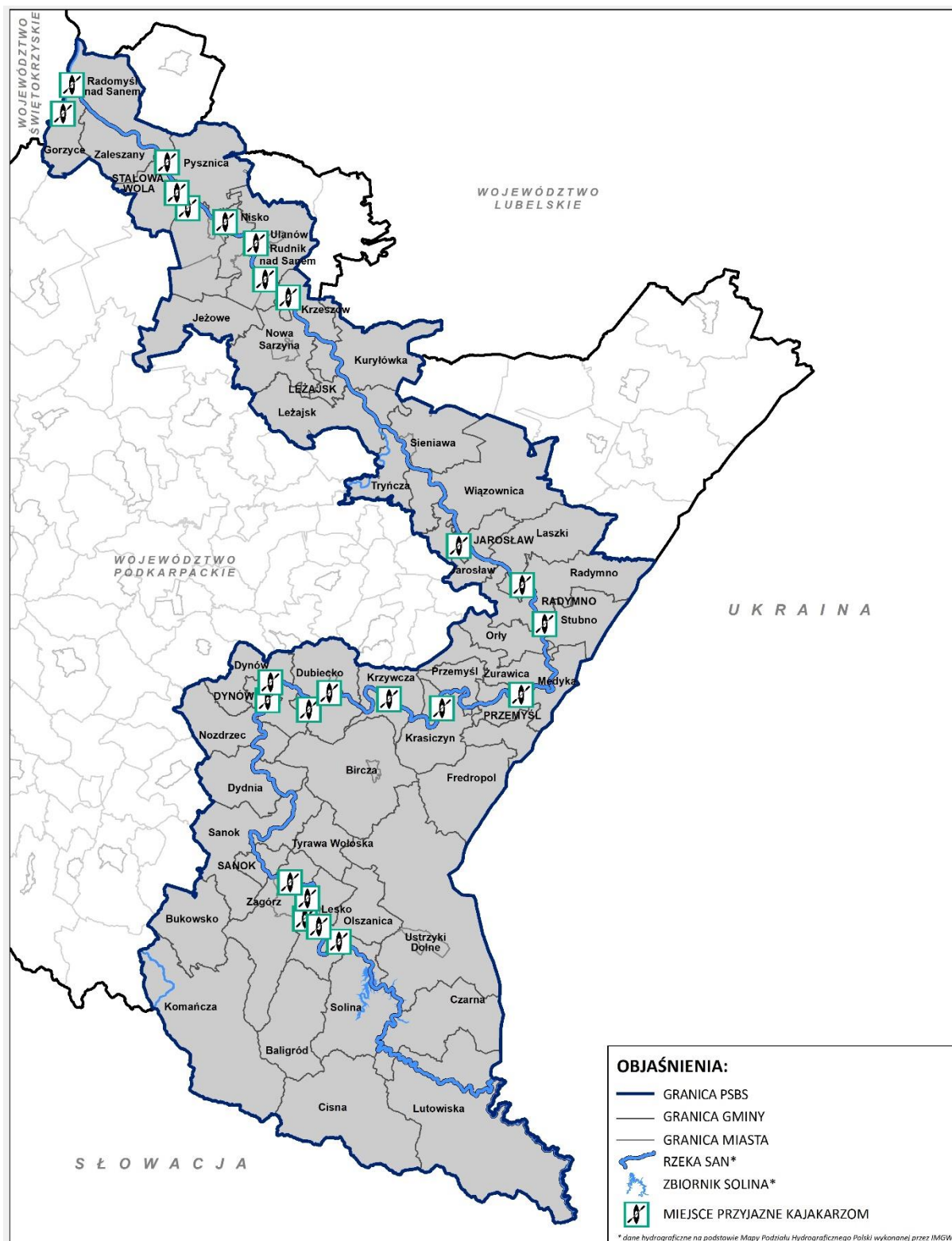
najtrafniejszego zaadresowania nowego produktu turystycznego oraz konkurencyjnego w stosunku do produktów świadczonych w sąsiednich obszarach.

Rzeka San jest idealnym miejscem m.in. do rozwoju turystyki kajakowej i pontonowej, która należy do bardzo atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego. Jest jednocześnie formą mało ingerującą w środowisko przyrodnicze, ponieważ odbywa się szlakami naturalnymi (korytem rzeki).

Kluczowe jest właściwe zagospodarowanie rzeki San i terenów nadbrzeżnych. Trasa spływu powinna być oznakowana oraz podzielona na różne stopnie trudności, dostosowane do poziomu umiejętności turystów. Na trasie spływu powinny znaleźć się m.in. wydzielone wzdłuż brzegu rzeki miejsca do odpoczynku i zacumowania kajaków/pontonów, miejsca do biwakowania, pomosty, sanitariaty, itp. Działające w regionie biura turystyczne i punkty informacyjne, a także oferujący noclegi, powinni współorganizować taki wypoczynek dla turystów (od wyboru stopnia trudności spływu do zaplanowania trasy wraz ze wskazaniem punktów postojowych, punktów gastronomicznych, możliwości noclegu, a także opcji powrotnego przewozu turystów do miejsca startu). W miejscach, gdzie znajdują się trwałe przeszkody na szlaku: elektrownie wodne, jazy, sztuczne spiętrzenia wody, należy umożliwić turystom tzw. przenoski kajaków. Ważne jest także umożliwienie dojazdu turystom do miejsc, w których rozpoczyna się trasa spływu i zapewnienie im m.in. parkingów czy stojaków na rowery. Odpowiednia infrastruktura pozwalająca wygodnie i bezpiecznie uprawiać turystykę kajakową, znacznie podnosi atrakcyjność turystyczną obszaru.

Należy przy tym pamiętać, że San na całej długości objęty został obszarem Natura 2000, dlatego bardzo ważne jest, by infrastruktura hydrotechniczna i turystyczna szlaków kajakowych w jak najmniejszym stopniu ingerowała w środowisko naturalne (np. poprzez budowanie na terenach z dogodnym dojazdem, gdzie jest już istniejący i najłatwiejszy dostęp do wody, a pola biwakowe i miejsca odpoczynku zlokalizowane są na okolicznych łąkach czy polanach).

Rysunek 21. Miejsca przyjazne kajakarzom na obszarze rzeki San

Źródło: Opracowanie własne na podstawie opracowania *Audyt Miejsc Przyjaznych Kajakarzom wzdłuż rzeki San*, Rzeszów 2021 r.

Jedną z możliwości poznania malowniczej doliny Sanu są także spływy tradycyjnymi galarami flisackimi po rzece. Spływ galarami flisackimi po rzece San to szansa na zapoznanie się z historią i dziedzictwem kulturowym flisu, kultywującą ochronę wód

i ekosystemów, jak również zrównoważone wykorzystanie drewna. Dlatego też należy kontynuować działania pozwalające na zachowanie tego wielkiego dziedzictwa doliny oraz mocno zaakcentować w ofercie turystycznej regionu.

Rzeka San słynie, nie tylko w Polsce, lecz także i w Europie, z wyjątkowych łowisk i różnorodności gatunkowej ryb. Jest to istotny element promocji na obszarze turystyki wędkarskiej, która łączy w sobie pasję do łowienia z możliwością aktywnego wypoczynku i podziwiania piękna natury. Na rzece San zlokalizowane są najlepsze łowiska ryb łososiowatych, w tym zwłaszcza pstrągów i lipieni czy głowacic. Kluczowym jest zagospodarowanie miejsc pod turystykę wędkarską z odpowiednim zapleczem tj. pomosty, kładki, wypożyczalnie sprzętu wędkarskiego, łódki, a także oznakowanie miejsc do wędkowania. Pojawią się możliwości organizowania lokalnych, krajowych, a także i międzynarodowych zawodów wędkarskich co umożliwi promocję obszaru także wśród turystów zagranicznych.

Wśród istotnych kierunków rozwoju oferty turystycznej obszaru *PSBS*, która może być kształtowana w oparciu o dolinę rzeki San jest turystyka rowerowa. W celu efektywnego rozwoju turystyki rowerowej²³ należy planować działania w zakresie rozwoju tras rowerowych (zarówno o charakterze turystycznym, rekreacyjnym, sportowym, a także komunikacyjnym) w sposób usystematyzowany i spójny oraz w oparciu o nowoczesne rozwiązania techniczne i technologiczne (stacje napraw rowerów wyposażone w narzędzia, automaty z dętkami i zestawami łałek, punkty ładowania rowerów elektrycznych). Wzdłuż tras rowerowych należy także dążyć do rozbudowy bazy noclegowej i gastronomicznej, małej architektury jak wiaty chroniące rowerzystów przed deszczem i słońcem, stojaki na rowery, ławki, kosze na śmieci, tablice informacyjne z mapami turystycznym, umożliwić wypożyczenie rowerów oraz dostosować transport publiczny do przewozów sprzętu rowerowego.

Wytuczając sieć szlaków tras rowerowych należy także zdecydować o ich hierarchii – podzielić je na trasy główne oraz pozostałe (zbiorcze, dojazdowe, tematyczne itp.). Przestrzenne powiązanie tras rowerowych to kluczowy element służący integracji infrastruktury oraz zintensyfikowaniu procesu rozwoju turystyki rowerowej. W tym kontekście niezbędne jest także usieciowienie turystyki rowerowej obszaru gmin Błękitnego Sanu z podkarpacką częścią i województwami sąsiednimi.

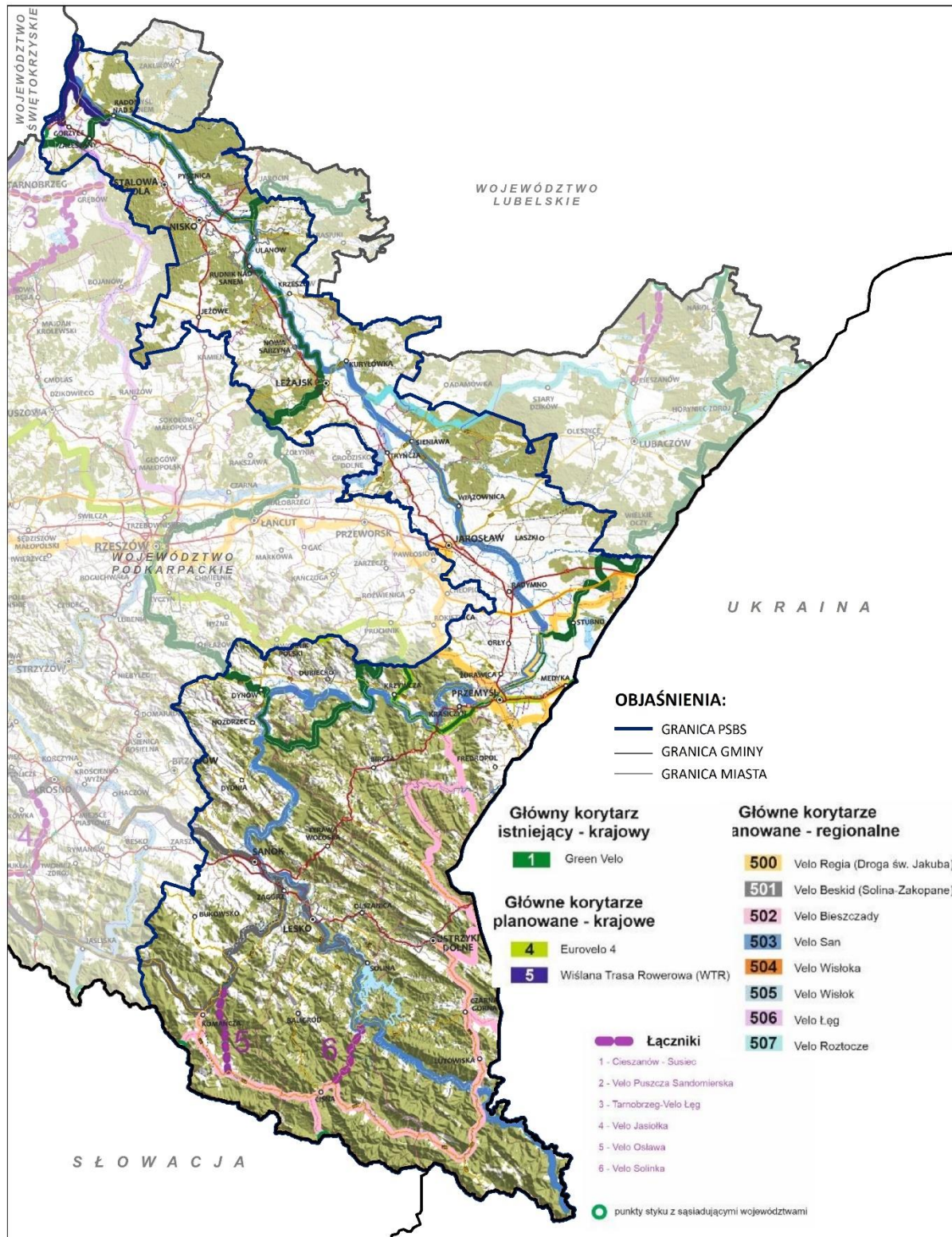
Wśród możliwych tras rowerowych na obszarze *PSBS* w oparciu o dolinę rzeki San można wymienić m.in.: Green Velo i Velo San. Zbiorczą koncepcję zintegrowanej sieci szlaków rowerowych obszaru Programu na tle województwa podkarpackiego przedstawia rysunek poniżej (rys. 22).

Atrakcyjna wydaje się możliwość połączenia wycieczki rowerowej z innymi aktywnościami np. spływem kajakowym. Budowa stanic kajakowych oraz wykorzystanie istniejących/nowopowstałych szlaków rowerowych pozwoli na rozwój

²³ Dokumentem wyznaczającym kierunki rozwoju tras rowerowych w województwie podkarpackim jest *Regionalna Polityka Rowerowa Województwa Podkarpackiego (RPR WP)*.

produktu turystycznego – turystyki rowerowo-kajakowej, wówczas turysta po przepłynięciu szlaku powraca na start rowerem lub odwrotnie.

Rysunek 22. Zbiorcza koncepcja zintegrowanej sieci szlaków rowerowych obszaru PSBS na tle województwa podkarpackiego

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie RPR WP.

Rozwój enoturystyki, łączącej uprawę winorośli i produkcję wina może być także jednym z obszarów rozwoju turystyki w dolinie rzeki San, która charakteryzuje się specyficznym mikroklimatem i korzystnymi warunkami glebowymi. Produkcja wina może być alternatywą dla produkcji rolnej lub się z nią łączyć. Jak również może stanowić istotny element marki turystycznej regionu.

Do obsługi ruchu turystycznego konieczne jest przygotowanie bazy noclegowej w tym form przebywania/postoju np. miejsca kempingowe i miejsca do obsługi kamperów. Kluczowym dla ich lokalizacji powinny być: natężenie ruchu turystycznego, atrakcyjność lokalizacji, bliskość do tras spływów kajakowych. Miejsca obsługi kamperów powinny być w pełni dostosowane do potrzeb technicznych (m.in. dostęp do prądu i wody) i sanitarnych.

Dobrze rozwinięta baza noclegowa, powinna zostać dostosowana do wymagań turystów. Należy dążyć do rozwijania bazy noclegowej o wyższym standardzie, a także rozwijać możliwości rekreacyjne oferowane w obiektach noclegowych. Działania te wpłyną na dłuższy pobyt i zachęci do odwiedzenia obszaru także turystów z zagranicy. Oczekiwana może być także kooperacja kilku obiektów noclegowych położonych wzdłuż rzeki San. Turysta wyruszając pierwszego dnia z obiektu do kolejnego punktu miałyby zapewnione przewiezienie bagażu, odstawienie samochodu itp., dzięki czemu mógłby w dowolnej formie dotrzeć do kolejnego punktu na swojej trasie (np. spływ, przejazd rowerem), a także zapoznać się z atrakcjami przyrodniczymi i kulturowymi obszaru, nie powracając do punktu wyjścia. W myśl europejskiego Bauhausu, ważne jest, aby obiekty turystyczne wpisywały się w naturalny krajobraz obszaru (np. zielone dachy, drewniana zabudowa), a poprzez wykorzystanie OZE oraz zastosowanie niebieskiej infrastruktury były ekonomiczne i ekologiczne.

Wzmocnienie funkcji turystycznych obszaru niewątpliwie wpłynąć może na rozwój lokalnej gospodarki. Do tej pory, pomimo notowanego dynamicznego wzrostu liczby podmiotów prowadzących działalność gospodarczą, m.in. wzrastającej liczby działalności związanych z zakwaterowaniem oraz usługami gastronomicznymi (sekcja I), nasycenie przedsiębiorczością w stosunku do średniej województwa na obszarze Programu nadal pozostaje niższe. Niezbędnym jest tworzenie odpowiednich warunków organizacyjno-prawnych do rozwoju przedsiębiorczości, szczególnie sektora turystyki zarówno poprzez finansowe, ale również pozafinansowe wsparcie działalności. Pomoc finansowa świadczona może być przez tzw. pośredników finansowych jak Podkarpacki Fundusz Rozwoju, który oferuje pożyczki na dogodnych warunkach na rozwój działalności gospodarczej, jak również inne formy finansowej pomocy, m.in. ze środków UE. W pozafinansowym wsparciu, istotną rolę w rozwijaniu działalności gospodarczych odegrać mogą instytucje otoczenia biznesu oferujące dotacje, ale także wsparcie doradcze, szkoleniowe, księgowe czy prawne.

Należy także wskazać przedsiębiorcom, że na cały proces powodzenia i zaistnienia oferty turystycznej wpływa ostateczna, prawidłowo przemyślana strategia/plan

rozwoju i promocji produktu turystycznego, a dążąc do zbudowania zintegrowanej oferty turystycznej, bardzo duże znaczenie powinna odegrać współpraca podmiotów gospodarczych oferujących usługi z zakresu turystyki czy gastronomii z JST, przewodnikami turystycznymi, punktami informacji turystycznej czy lokalnymi producentami żywności.

W promowaniu i informowaniu potencjalnych turystów o dostępnych usługach turystycznych oraz możliwościach spędzenia czasu wolnego istotne jest wykorzystanie przez przedsiębiorców nowoczesnych technologii tj.: wirtualne spacery, aplikacje z opisem produktów turystycznych czy szlaku turystycznego, baza noclegowa i gastronomiczna, a także skoordynowanie oferty poprzez utworzenie jednej wspólnej platformy internetowej z całym pakietem dostępnych na obszarze *PSBS* usług turystycznych. Turysta, korzystając z takiej platformy będzie miał możliwość dopasowania planu wycieczki do swoich potrzeb i oczekiwań. Tworzenie turystycznych aplikacji, cyfrowych platform wymiany wiedzy, umożliwiających interakcje wielu stronom i grupom użytkowników oraz integrujących turystów z lokalnymi restauratorami, hotelarzami i innymi podmiotami będzie komplementarne z prowadzoną innowacyjną turystyką. Istotna jest także promocja obszaru na arenie krajowej i międzynarodowej, szczególnie sprzedaż ofert i „doświadczeń” w platformach rezerwacyjnych, tematycznych.

Zakładane typy działań:

- zagospodarowanie rzeki San i jej brzegów w celu rozwijania turystyki wodnej m.in. kajakowej, pontonowej, wędkarskiej wraz z niezbędną infrastrukturą,
- rozwój zintegrowanej sieci ścieżek/tras/szlaków rowerowych, tworzenie miejsc przyjaznych rowerzystom wraz z niezbędną infrastrukturą w oparciu o dolinę rzeki,
- rozwój enoturystyki,
- na obszarach cennych przyrodniczo/chronionych lokowanie infrastruktury turystycznej wpływającej na kanalizowanie ruchu turystycznego,
- tworzenie na bazie oferty turystycznej wydarzeń tematycznych typu: rajdy rowerowe, spływy kajakowe, zawody wędkarskie,
- rozwój ekologicznej i ekonomicznej bazy noclegowej o wyższym standardzie,
- zintegrowanie ofert turystycznych i ich dostosowanie do potrzeb poszczególnych grup interesariuszy,
- stworzenie flagowych i wiodących produktów turystycznych wraz z ujednoczonym wizerunkiem obszaru i standardami infrastruktury turystycznej, z opracowaniem strategii marketingowej,
- wykorzystanie nowoczesnych technologii cyfrowych w promowaniu usług turystycznych (stworzenie zintegrowanej platformy internetowej),
- współpraca władz regionalnych i lokalnych wraz z przedsiębiorcami, lokalnymi przedstawicielami interesariuszy zaangażowanych w promocję obszaru,
- uruchomienie dedykowanych programów finansowych na wsparcie sektora turystyki, w tym na dywersyfikację ich działalności, cyfryzację, promocję usług (instrumenty bezzwrotnej pomocy, pożyczki, granty),

- pozafinansowe wsparcie działalności gospodarczej opartej na turystyce oferowane przez IOB (szkolenia, doradztwo, itp.),
- sieciowanie współpracy pomiędzy lokalnymi przedsiębiorcami z sektora turystyki i rolnikami w celu wykorzystania lokalnych zasobów w prowadzeniu działalności gospodarczej (np. wykorzystanie lokalnych produktów przez hotelarzy, restauratorów).

Wykorzystanie atutów obszaru gmin położonych wzdłuż rzeki San poprzez m.in. rozwój infrastruktury turystycznej posłuży nie tylko do rozwoju atrakcyjności turystycznej obszaru, ale także generować będzie nowe miejsca pracy i wpłynie na rozwój gospodarczy tej części regionu. Tym samym poprawi się jakości życia jego mieszkańców. Przedsiębiorstwa muszą poszukiwać nowych rozwiązań i elastycznie reagować na zmieniający się rynek gospodarczy.

1.2. Poprawa bezpieczeństwa mieszkańców i turystów na akwenach wodnych

Ważnym elementem systemu zapewnienia warunków bezpieczeństwa zarówno dla turystów jak i mieszkańców obszaru jest ratownictwo. Zapewnienie bezpieczeństwa osób przebywających na obszarach wodnych jest realizowane przez Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe (WOPR). Celem działania WOPR jest czuwanie nad bezpieczeństwem ludzi na wodach śródlądowych, w tym m.in.: prowadzenie działań ratowniczych, pobudzanie i rozwijanie wszelkich działań, zmierzających do zapewnienia bezpiecznych warunków korzystania z akwenów w celach rekreacyjnych i sportowych, upowszechnianie umiejętności pływania, ratownictwa wodnego i bezpiecznego korzystania z wypoczynku nad wodą, popularyzowanie zasad ochrony wód śródlądowych i otaczającej je przyrody, popularyzowanie aktywnego stylu życia, uprawiania sportów wodnych i rekreacji nad wodą.

Warunkiem niezawodności wykwalifikowanych podmiotów do skutecznego reagowania na zagrożenia jest zapewnienie im wysokospecjalistycznego zaplecza technicznego, odpowiedniej infrastruktury oraz umożliwienie doskonalenia wiedzy, umiejętności i kompetencji ratowników. Umożliwi to ich systematyczny rozwój oraz utrzymywanie gotowości operacyjnej na wysokim poziomie. Istotną kwestią będzie także prowadzenie akcji informacyjnych z zakresu bezpieczeństwa i sposobów zachowania się wobec zagrożeń.

Zakładane typy działań:

- podnoszenie umiejętności ratowników WOPR i jakości prowadzonych akcji ratowniczych (szkolenia),
- współpraca WOPR z różnymi podmiotami powołanymi do zapewnienia bezpieczeństwa publicznego (Policja, Straż Graniczna, Straż Pożarna, parki), a także z podmiotami wykonującymi ratownictwo wodne w innych obszarach kraju i świata (np. realizacja wspólnych szkoleń, ćwiczeń),
- doposażenie jednostek WOPR w wysokospecjalistyczne zaplecze techniczne oraz odpowiednią infrastrukturę z uwzględnieniem nowoczesnych technologii

cyfrowych i platform łączności, umożliwiających zintegrowanie systemu bezpieczeństwa,

- realizacja skoordynowanych projektów WOPR z projektami obszarów sąsiednich,
- monitorowanie przez WOPR ruchu turystycznego w celu ustalania potencjalnych zagrożeń zarówno dla turystów, jak i środowiska naturalnego,
- realizacja kampanii informacyjnych z zakresu bezpieczeństwa i sposobów zachowania się wobec zagrożeń.

Efektem zrealizowanych działań będzie rozwijanie systemów ratownictwa związanego z bezpieczeństwem turystycznym na akwenach wodnych, doposażenie WOPR-u w niezbędną infrastrukturę, podnoszenie umiejętności ratowników.

2. Priorytet ZRÓWNOWAŻONA GOSPODARKA ŚRODOWISKA BŁĘKITNEGO SANU

Cel priorytetu: *Wspieranie działań i inwestycji mających na celu zrównoważony rozwój gmin Błękitnego Sanu w zakresie gospodarki wodno-kanalizacyjnej, ochrony różnorodności biologicznej i zachowania naturalnego krajobrazu realizowany będzie poprzez następujące kierunki interwencji:*

2.1. Zapewnienie właściwej gospodarki ściekowo-kanalizacyjnej

W celu zapewnienia właściwej gospodarki ściekowo-kanalizacyjnej podejmowane działania powinny prowadzić do zniwelowania różnic w zakresie dostępności do sieci kanalizacyjnej oraz oczyszczalni ścieków pomiędzy północną i południową częścią obszaru, a także między ośrodkami miejskimi i wiejskim. Wspierane powinny być również obszary charakteryzujące się swoistymi barierami tj. ukształtowanie terenu czy rozproszona zabudowa. Zastosowane rozwiązania powinny w jak największym stopniu spełniać parametry ekologiczne i wykorzystywać nowoczesne technologie.

Kierunek działań wyznacza tu *Dyrektywa Rady 91/271/EWG z dnia 21 maja 1991 r. dotycząca oczyszczania ścieków komunalnych* – tzw. dyrektywa ściekowa, która narzuca obowiązek budowania systemów odbioru ścieków oraz oczyszczalni, eliminując lub ograniczając niepożądane skutki uwalniania ścieków do jednolitych części wód. *Krajowy Program Oczyszczania Ścieków Komunalnych (KPOŚK)*, wskazuje, że w dalszym ciągu część aglomeracji powyżej 2 tys. RLM ma problemy ze spełnieniem wymogów dyrektywy ściekowej. Dotyczą one wydajności oczyszczalni ścieków w aglomeracjach, standardów oczyszczania ścieków oraz wyposażenia aglomeracji w systemy zbierania ścieków komunalnych. Wymogów dyrektyw unijnych nie spełniają:

- Aglomeracje z przedziału 2-10 tys. RLM (17 gmin) tj. Nozdrzec, Miasto Dynów, Tryńcza, Żurawica, Gmina Radymno, Laszki, Baligród, Krzeszów, Dydnia, Solina, Krzywca, Bircza, Gmina Jarosław, Fredropol, Orły, Gmina Leżajsk i Nowa Sarzyna,

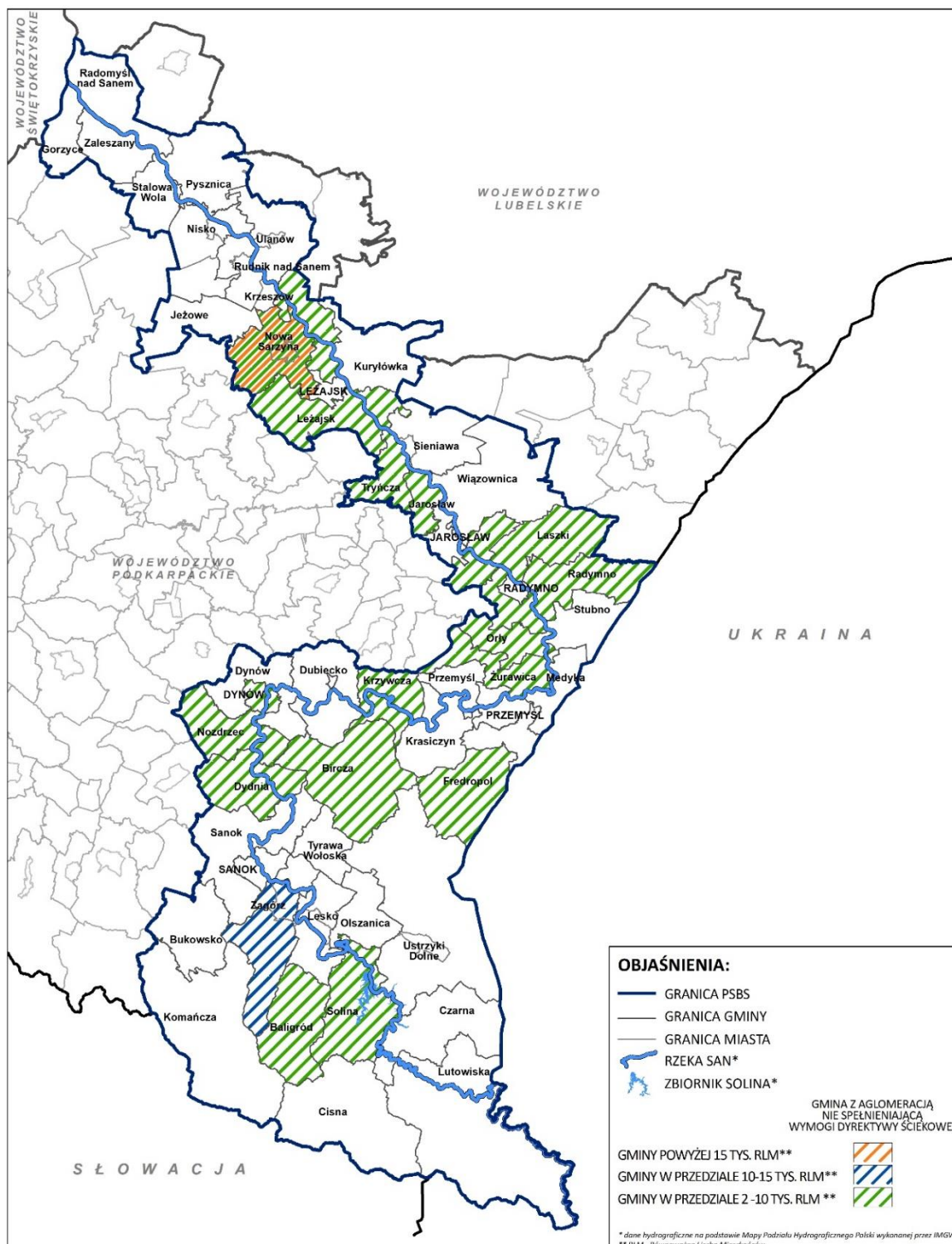
- Aglomeracja z przedziału 10-15 tys. RLM (1 gmina) tj. Zagórz²⁴,
- Aglomeracja z przedziału powyżej 15 tys. RLM (1 gmina) tj. Nowa Sarzyna.

Na poniższym rysunku (rys. 23) przedstawiony został przestrzenny układ gmin PSBS objętych aglomeracjami niespełniającymi wymogów dyrektywy ściekowej, na obszarze których należy podjąć interwencję²⁵.

²⁴ Zgodnie z uchwałą Rady Gminy Zagórz, wielkość aglomeracji wynosi 9 837 RLM, natomiast w KPOŚK aglomeracja ta zaliczona została do przedziału 10-15 tys. RLM.

²⁵ Wykaz opracowany w oparciu o wiodącą gminę danej aglomeracji. Aglomeracje mogły zostać wydzielone w obrębie jednej gminy lub wychodzić poza granice gminy, obejmując swoim zakresem gminę sąsiednią. Każda jednak z aglomeracji posiadała gminę wiodącą, która była wyznacznikiem zaszeregowania poszczególnych aglomeracji do określonych gmin. Należy przy tym zaznaczyć, że w obrębie jednej gminy mogły także zostać wydzielone dwie lub więcej aglomeracji, posiadających tę samą wiodącą gminę, ale mogły przynależeć do różnych przedziałów RLM. Stąd w obrębie jednej gminy mogły być zaznaczone różne kategorie zaszeregowania, np. na terenie gminy Nowa Sarzyna znajdują się dwie aglomeracje o różnych przedziałach RLM, które nie spełniają wymogów dyrektywy ściekowej.

Rysunek 23. Wykaz aglomeracji według gminy wodzącej i określonego przedziału RLM na obszarze PSBS, niespełniających wymogów dyrektywy ściekowej

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie zał. nr 3 do Krajowego Programu Oczyszczania Ścieków Komunalnych.

Poza liniowymi systemami oczyszczania ścieków funkcjonują systemy alternatywne. Gospodarstwa położone poza lokalną siecią kanalizacyjną mogą wykorzystać przydomowe lub grupowe oczyszczalnie ścieków, pozwalające w sposób ekologiczny zagospodarować ścieki bytowe. Taka charakterystyka instalacji pozytywnie

oddziałuje na zachowanie zasobów przyrodniczych, stąd rekomendacja do ich użytkowania na cennych przyrodniczo obszarach²⁶.

Ponadto w gospodarce ściekowej, na tak zróżnicowanym obszarze *PSBS* zastosowanie może znaleźć nowa technologia – systemy hydrofitowe. Budowa oczyszczalni hydrofitowych może być rozwiązaniem w szczególności w trakcie wzmożonego ruchu turystycznego w okresie letnio-jesiennym. Hydrofitowe oczyszczalnie ścieków stanowią istotny element infrastruktury sanitarnej szczególnie na terenach cennych przyrodniczo i o zabudowie rozproszonej, gdzie koszty budowy sieci kanalizacyjnej są zbyt wysokie. Oczyszczalnie hydrofitowe naśladują systemy przyrodnicze, nie stosując przy tym środków chemicznych.

Uzupełnieniem sieci mogą być również rozwiązania związane z odzyskiem fosforu w osadzie ściekowym i jego wykorzystanie w procesie produkcji energii (np. biogazownie). Tego rodzaju działania wpisują się w ideę gospodarki cyrkularnej.

Jednocześnie należy podkreślić, iż podstawą skutecznej gospodarki kanalizacyjno-ściekowej jest wdrożenie inteligentnych systemów zarządzania sieciami, w szczególności efektywny monitoring systemów.

Zakładane typy działań:

- budowa, rozbudowa, modernizacja sieci kanalizacyjnych i oczyszczalni ścieków na obszarze gmin, w tym w zakresie dostosowania się do wymogów dyrektywy ściekowej,
- wdrożenie inteligentnych systemów zarządzania sieciami kanalizacyjnymi,
- zastosowanie rozwiązań alternatywnych w zakresie kanalizacji sanitarnej (przydomowe, grupowe oczyszczalnie ścieków) na terenach cennych przyrodniczo lub w przypadku nieopłacalności kosztowej (np. na terenach górskich),
- zastosowanie rozwiązań wpisujących się w gospodarkę obiegu zamkniętego (wykorzystanie osadów ściekowych w procesie produkcji energii),
- poszukiwanie i wdrażanie innowacyjnych technologii z zakresu gospodarki oczyszczania ściekami.

Tak podejmowane na obszarze *PSBS* działania wpłyną na poprawę stanu środowiska przyrodniczego, co przełoży się na wyższą jakość życia mieszkańców oraz będzie stabilną bazą do rozwoju turystyki, a tym samym przedsiębiorczości opartej na tym sektorze gospodarki.

2.2. Poprawa jakości i ograniczenie strat wody przeznaczonej do spożycia

Gospodarka wodna odpowiada za niezmiernie ważny, z punktu widzenia społecznego i gospodarczego obszar działań związany z kształtowaniem zasobów

²⁶ W perspektywie finansowej 2014-2020 województwo podkarpackie przeprowadziło pilotaż polegający na budowie przydomowych oczyszczalni ścieków na cennych przyrodniczo obszarach Natura 2000 objętych *PSBS* oraz *PSRB*. Zgodnie z rekomendacjami zawartymi w raporcie końcowym z badania ewaluacyjnego, wskazana jest kontynuacja w/w kierunku wsparcia w ramach perspektywy finansowej 2021-2027, w oparciu o zebrane doświadczenia na terenach cennych przyrodniczo.

wodnych. Widoczne są potrzeby dotyczące budowy i modernizacji infrastruktury służącej zaopatrzeniu w wodę oraz dostarczaniu wody odpowiedniej jakości. „Kryzys wodny” to zjawisko deficytu wody i zmniejszająca się zasobność rezerwuarów wody tj. źródeł powierzchniowych i podziemnych.

Gospodarowanie wodami powinno być zgodne z planami gospodarowania wodami na obszarze dorzeczy, stanowiącymi dokumenty planistyczne, których realizacja ma przyczynić się do osiągnięcia dobrego stanu wód i ekosystemów od nich zależnych, a tym samym osiągnięciu wymagań dyrektywy wodnej²⁷. Dla obszaru objętego *Programem* obowiązuje obecnie *Plan gospodarowania wodami na obszarze dorzecza Wisły*²⁸ oraz *Plan gospodarowania wodami na obszarze dorzecza Dniestru*²⁹.

W racjonalnym gospodarowaniu zasobami istotne jest wdrażanie gospodarki obiegu zamkniętego, która uwzględnia minimalizację zużycia wody, efektywne jej oczyszczanie, ponowne użycie (na cele niekonsumpcyjne), recykling wody (na cele konsumpcyjne) oraz odzysk wody. Ograniczenie zużycia wody to ogromne korzyści dla środowiska. Rozwój cyrkularnego gospodarowania wodą powinien również uwzględniać budowę i modernizację urządzeń zaopatrujących w wodę, w powiązaniu z urządzeniami gospodarki ściekowej na danym terenie, aby docelowo zlikwidować zróżnicowanie długości sieci kanalizacyjnej, do długości sieci wodociągowej na poziomie gmin³⁰. Właściwym kierunkiem może okazać się łączenie systemów wodociągowych w gminach sąsiednich, w celu dywersyfikowania źródeł zasilania³¹.

Oszczędniejsze gospodarowanie zasobem wody oraz dostęp do wody odpowiedniej jakości do spożycia uwarunkowane jest inwestycjami w urządzenia do ujęcia, uzdatniania wody oraz w sieci zapewniające ograniczenie strat.

Drogowskazem realizacji niezbędnych inwestycji w przedmiotowym zakresie jest *Program Inwestycyjny w zakresie poprawy jakości i ograniczenia strat wody przeznaczonej do spożycia przez ludzi*. W programie zdefiniowano kluczowe obszary działań³², które mają bezpośredni wpływ na ograniczenie poziomu wycieków wody oraz na zapewnienie wymaganej jakości i bezpieczeństwa wody.

Zakładane typy działań:

- budowa i modernizacja infrastruktury niezbędnej do ujęcia, uzdatniania, magazynowania i dystrybucji wody do spożycia,

²⁷ Dyrektywa 2000/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2000 r. ustanawiająca ramy wspólnotowego działania w dziedzinie polityki wodnej.

²⁸ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 4 listopada 2022 r.

²⁹ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 18 listopada 2022 r.

³⁰ *Wojewódzki program przeciwdziałania zmianom klimatu i skutkom tych zmian...s. 112.*

³¹ *Ibidem...,s.111.*

³² Obszary działań zdefiniowane w *Programie Inwestycyjnym w zakresie poprawy jakości i ograniczenia strat wody przeznaczonej do spożycia przez ludzi*: 1. Obszar zasilania; 2. Pobór wód – ujęcia; 3. Uzdatnianie wody; 5. Magazynowanie wody; 6. Sieć dystrybucji. 7. Infrastruktura IT, 8. Ochrona fizyczna i cyberbezpieczeństwo; 9. Zasobooszczędność; 10. Wiedza; 11. Monitorowanie jakości wody i chorób wodozależnych; 12. Systemy zarządzania ryzykiem; 13. Krajowa baza danych; 14. Dostęp do wody; 15. Wewnętrzne systemy wodociągowe.

- działania dotyczące poprawy jakości systemów zaopatrzenia w wodę oraz likwidowania strat wody, poprawy efektywności wykorzystania wody, w tym w sytuacji zmniejszenia dostępnej ilości wody spowodowane suszą lub obniżenia jakości wody,
- rozwój cyrkularnego gospodarowania wodą,
- wdrożenie inteligentnych systemów zarządzania sieciami wodociągowymi, systemów monitorowania niekontrolowanych wycieków z sieci.

Efektem zrealizowanych działań będzie zrównoważone gospodarowanie wodami, zapewnienie dostępu do czystej wody dla społeczeństwa i gospodarki, redukcja zużycia i niekontrolowanych strat wody, osiągnięcie dobrego stanu wód, poprawa jakości wody pitnej.

2.3. Ochrona środowiska i bioróżnorodności

Różnorodność biologiczna jest szczególnym dziedzictwem, a jej ograniczenie indukuje negatywne skutki zarówno dla gospodarki, jak i społeczeństwa.

Jednym z głównych założeń zrównoważonego rozwoju jest właściwe zarządzanie zasobami dziedzictwa przyrodniczego, w tym ochrona i poprawa stanu różnorodności biologicznej i krajobrazu, a także przeciwdziałanie czynnikom i zjawiskom negatywnie oddziałującym na jej stan (przekształcenia i degradacja siedlisk, zmiany użytkowania terenu, nadmierna eksploatacja zasobów naturalnych, zanieczyszczenia środowiska, rozprzestrzenianie się inwazyjnych gatunków obcych). W zakres zarządzania zasobami wpisuje się m.in.: spójny system działań ochronnych, zmniejszenie antropopresji, odpowiednia lokalizacja przedsięwzięć.

Działania w tym kierunku interwencji to również ochrona bioróżnorodności, siedlisk i gatunków, a także krajobrazu. Wsparcie ukierunkowywać należy na inwestycje związane z zachowaniem różnorodności biologicznej, ochroną in-situ³³ czy ex-situ³⁴ zagrożonych gatunków i siedlisk przyrodniczych, czynną ochronę przyrody (tj. np. udrażnianie i przywracanie ciągłości korytarzy). Kluczowa jest również likwidacja barier oraz sztucznych ograniczeń, budowa przepławek, przejść dla zwierząt, a także łączenie rozdrobnionych kompleksów leśnych w ciągłe i zwarte struktury krajobrazu.

Ważną grupę działań stanowić powinny projekty, mające na celu ograniczenie antropopresji na obszarach cennych przyrodniczo m.in. poprzez skanalizowanie ruchu turystycznego i ograniczenie degradacji środowiska przyrodniczego w miejscach wypoczynku i przemieszczania się turystów. Istotne jest także przywrócenie wartości użytkowych i przyrodniczych terenów.

Ważny będzie także monitoring jakości powietrza, poziomu hałasu, aktualizacja bazy wiedzy o obszarach prawnie chronionych, jak również obszarów planowanych do objęcia ochroną. Konieczne jest prowadzenie prac nad opracowaniem i aktualizacją

³³ Zob. słowniczek pojęć

³⁴ Zob. słowniczek pojęć

dokumentów waloryzujących i planistycznych dla obszarów chronionych, w tym dla obszarów Natura 2000.

Istotnym czynnikiem jest także świadomość ekologiczna społeczeństwa. Konieczna będzie zatem realizacja działań na rzecz kształtowania aktywnej postawy społecznej w zakresie ekologii i ochrony środowiska, opartych na pogłębianiu wiedzy o środowisku przyrodniczym oraz wpływie człowieka na środowisko, ale też kształtowanie właściwych postaw względem środowiska przyrodniczego. Formą takich działań będą m.in. kampanie edukacyjne oraz informacyjno-promocyjne, inicjatywy dot. m.in.: ekologii, oszczędzania wody, segregacji śmieci, ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej, GOZ. Znacząca jest w szczególności aktywizacja dzieci i młodzieży, m.in. w ramach prowadzonych centrów edukacji ekologicznej, gospodarstw edukacyjnych czy edukacji poprzez obserwację obiektów w ich naturalnym środowisku na ścieżkach przyrodniczych i dydaktycznych.

Zakładane typy działań:

- troska o obszary i obiekty objęte/planowane do objęcia prawnymi formami ochrony przyrody,
- projekty dotyczące kanalizowania ruchu turystycznego,
- opracowanie i aktualizacja dokumentów planistycznych i waloryzujących dla obszarów chronionych,
- projekty dotyczące ochrony czynnej i zachowania różnorodności biologicznej, m.in.: ograniczaniu gatunków inwazyjnych, ochrony zagrożonych gatunków i siedlisk, restytucji gatunków ginących,
- projekty w zakresie tworzenia miejsc ochrony różnorodności biologicznej na obszarach miejskich i pozamiejskich w oparciu o gatunki rodzime (m.in. parki, ogrody botaniczne, zielona i niebieska infrastruktura, ścieżki dydaktyczne itp.),
- rekultywacja, w tym remediacja terenów zdegradowanych (w tym składowisk odpadów) oraz przywrócenie ich funkcjonalności środowiskowej i nadanie funkcji przyrodniczych lub społecznych,
- monitoring powietrza i hałasu, tj. wspieranie zadań inwestycyjnych w ramach poszczególnych komponentów monitoringu (m.in. zakup specjalistycznego sprzętu) oraz nieinwestycyjnych (m.in. prowadzenie badań pilotażowych związanych z monitoringiem środowiska),
- edukacja w zakresie ochrony przyrody, kwestii klimatycznych, ochrony zasobów wodnych czy GOZ.

Efektom zaplanowanych działań będzie ochrona różnorodności biologicznej i zachowanie jej elementów, zmniejszenie negatywnej presji turystyki w obszarach cennych przyrodniczo, a także zwiększenie świadomości społecznej.

3. Priorytet PRZECIWDZIAŁANIE RYZYKU ZWIĄZANEMU Z KLĘSKAMI ŻYWIOŁOWYMI I ADAPTACJA DO ZMIAN KLIMATU

Cel priorytetu: *Przeciwdziałanie klęskom żywiołowym oraz negatywnym zjawiskom związanym ze zmianami klimatycznymi, celem stworzenia bezpiecznego obszaru dla mieszkańców i turystów realizowany będzie poprzez następujące kierunki interwencji:*

3.1. Rozwijanie infrastruktury przeciwpowodziowej

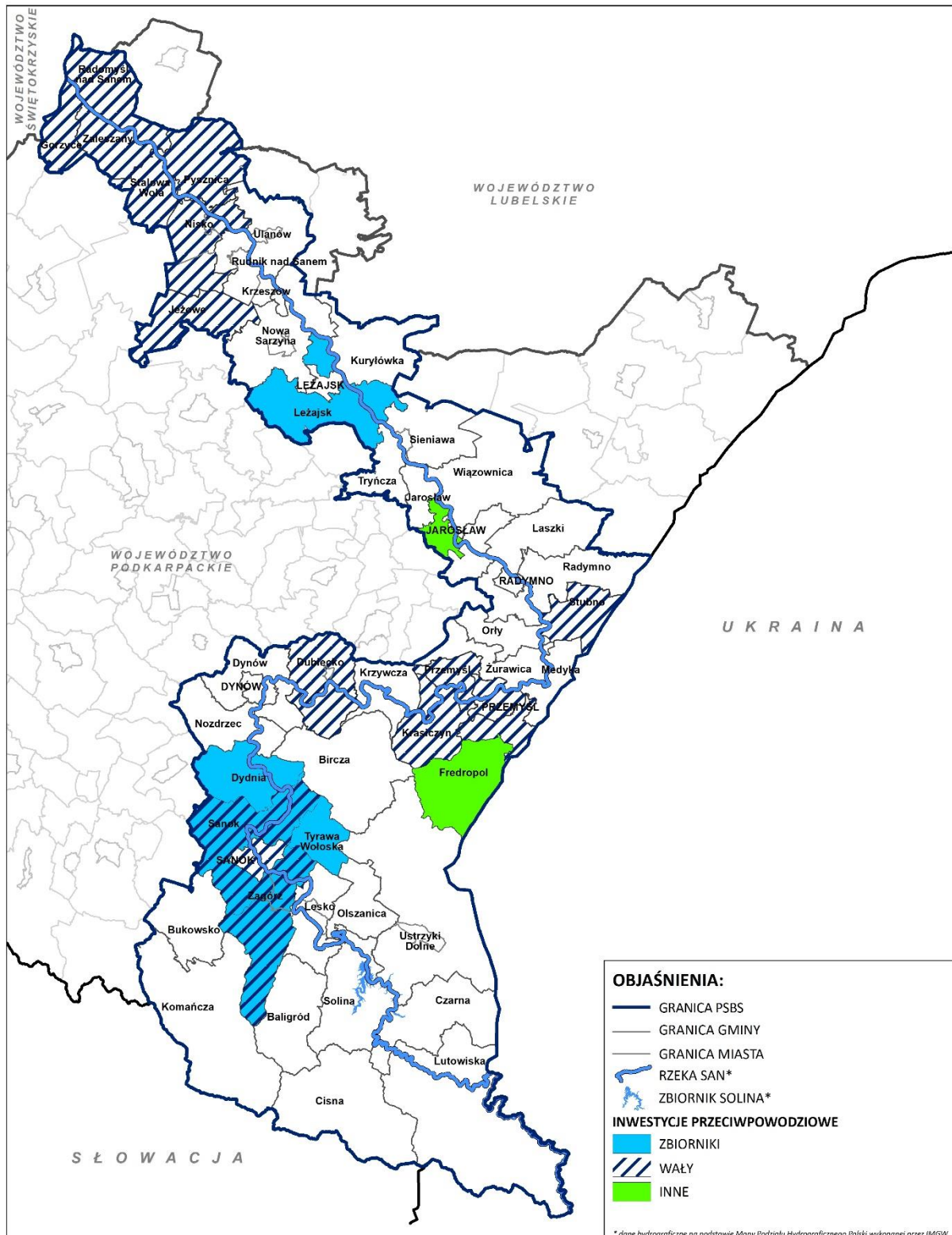
Na obszarze PSBS zjawiska powodziowe oraz ograniczony zasób wodny są determinowane przez specyficzne uwarunkowania geograficzno-hydrologiczne (zmienność przepływów, spadki terenu, nagłe wezbrania). Wysoki poziom zagrożenia powodziowego ma swoje odzwierciedlenie w planach zarządzania ryzykiem powodziowym i mapach zagrożenia powodziowego. Ryzyko wystąpienia powodzi może zostać obniżone poprzez podejmowanie szeregu działań tj. modernizacja i rozbudowa wałów przeciwpowodziowych czy zbiorników wielozadaniowych.

Budowane zbiorniki wielozadaniowe spełniają kilka funkcji gospodarczych jednocześnie. Są to kompleksowe rozwiązania, które umożliwiają retencję wody opadowej, oraz dzięki wyposażeniu w odpowiednie urządzenia i technologie, pozwalają na ponowne jej wykorzystanie, np. w okresach suszy.

Plan zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły³⁵ na obszarze gmin PSBS przewiduje budowę pięciu wielozadaniowych zbiorników w gminach: Dydnia, Sanok, Tyrawa Wołoska, Zagórz i modernizację zbiornika „Giedlarowa” w gminie Leżajsk. W zakresie wałów przeciwpowodziowych zaplanowane są zadania dotyczące ich budowy, rozbudowy i modernizacji. Ponadto przewidziane są inne działania techniczne mające ograniczyć ryzyko powodziowe (tj. zmiana parametrów hydraulicznych czy kształtowanie koryta potoku). Planowane do realizacji przedsięwzięcia przeciwpowodziowe na terenie PSBS przedstawia poniższy rysunek (rys. 24).

³⁵ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 18 października 2022 r. w sprawie przyjęcia Planu zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły (Dz. U. z 2022 r. poz 2739).

Rysunek 24. Planowane do realizacji przedsięwzięcia przeciwpowodziowe na obszarze PSBS

Źródło: Opracowanie własne UMWP na podstawie *Planu zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły*.

W celu ograniczenia ryzyka powodziowego należy realizować projekty dotyczące retencjonowania wód w naturalnych lub seminaturalnych ekosystemach (tereny podmokłe, naturalne zbiorniki wodne zagrożone dużymi wahaniami poziomu

zwierciadła wody z powodu wadliwie działających systemów melioracyjnych oraz zjawiska suszy). Istotne są również projekty polegające na budowie suchych zbiorników powodziowych, kanałów ulgi oraz obwałowań w uzasadnionych przypadkach. Wzmocnionej ochronie powinny podlegać doliny rzeczne i ekosystemy wodne, które odgrywają ważną rolę we właściwym funkcjonowaniu stosunków wodnych.

W celu wyeliminowania/minimalizowania ryzyka powodziowego uzasadnionym wydaje się podjęcie interwencji polegającej na pogłębieniu dna Sanu, jak i odmulaniu rzeki, co ograniczy możliwość wystąpienia powodzi, ze względu na możliwość przyjęcia przez koryta większych mas wody. Co więcej, pogłębienie dna rzeki umożliwi rozwój turystyki, np. kajakowej, na całej długości rzeki.

Zakładane typy działań:

- budowa, przebudowa lub remont urządzeń wodnych i infrastruktury towarzyszącej służących przeciwdziałaniu/zmniejszeniu skutków powodzi lub suszy, takich jak zbiorniki suche, poldery przeciwpowodziowe, wały przeciwpowodziowe,
- ograniczenie lokalizacji zabudowy na obszarach zagrożonych powodzią,
- opracowanie i aktualizacja dokumentów strategicznych/planistycznych w zakresie gospodarowania wodami oraz ochrony zasobów wodnych,
- kształtowanie koryta rzeki San (np. pogłębienie, odmulanie dna).

Efektem zrealizowanych działań będzie obniżenie ryzyka powodziowego poprzez m.in. ograniczenie obszarów z bardzo wysokim i wysokim poziomem ryzyka powodziowego, a także zapewnienie bezpieczeństwa mieszkańców.

3.2. Adaptacja do zmian klimatu

Zmiany klimatu nasilają się, czego następstwem jest zwiększona częstotliwość i intensywność ekstremalnych zjawisk pogodowych w postaci gwałtownych ulew,, burz, podtopień, wzrostu temperatury powietrza i fal upałów, wydłużenie okresów bezopadowych, suszy itp. Zmiany klimatu to również wzrost natężenia i częstości porwistych wiatrów. Mają one coraz większy wpływ na środowisko, gospodarkę oraz zdrowie i życie mieszkańców województwa. Zmiany klimatyczne stanowią obecnie kluczowe wyzwanie rozwojowe i należy podejmować intensywnie działania w celu zmniejszenia ryzyka ich występowania jak również adaptacji do ich skutków.

Kierunkowe przedsięwzięcia mające konkretny wymiar będą miały duże znaczenie dla poprawy jakości życia mieszkańców i ich bezpieczeństwa.

Zachodzące zmiany klimatu szczególnie odczuwalne są na terenach zurbanizowanych. Na obszarach miejskich ze względu na intensywną zabudowę i znaczny udział powierzchni uszczelnionych następuje przegrzewanie się zabudowy (miejskie wyspy ciepła), niska retencja wód opadowych (szybki odpływ wód opadowych, podtopienia) oraz utrudniona gospodarka wodna (deficyty wody i susza).

Jak wskazano w *Wojewódzkim programie przeciwdziałania zmianom klimatu i skutkom tych zmian z uwzględnieniem odnawianych źródeł energii i gospodarki*

obiegu zamkniętego, odpowiedzią na ww. problemy jest stosowanie rozwiązań wykorzystujących przyrodę i jej właściwości co przyczynia się do regulacji temperatury i przemieszczania się mas powietrza, magazynowania i oczyszczania wody deszczowej, poprawy jakości powietrza, minimalizacji hałasu oraz wzrostu komfortu życia mieszkańców (tworzenie miejsc wypoczynku). Dlatego też kluczowe jest m.in. zwiększanie powierzchni terenów zielonych i stosowanie elementów zielonej infrastruktury w kształtowaniu przestrzeni publicznych (np. parki kieszonkowe, zielone dachy, zielone przystanki, zielone fasady i ściany, ogrody wertykalne, parklety). Kolejnym rozwiązaniem jest zwiększanie istniejących systemów naturalnego odprowadzania wód deszczowych i roztopowych (np. rowy i niecki infiltracyjne, studnie chłonne, zbiorniki infiltracyjne, muldy chłonne) czy zwiększanie naturalnej retencji (np. stawy retencyjne, ogrody deszczowe, niecki bioretencyjne, rozszczelnianie terenów utwardzonych czy stosowanie niższych krawężników przy pasach zieleni). Pozwoli to na spowolnienie odpływu wody podczas nawalnych deszczy oraz gromadzenie wody.

Istotną rolę w przedmiotowym zakresie odegrać może odpowiedni system ostrzegania przed występowaniem zjawisk ekstremalnych. Należy zadbać także o podnoszenie świadomości mieszkańców w tym zakresie.

Podstawą wszystkich podejmowanych działań powinna być ścisła współpraca administracji samorządowej i rządowej, organizacji i społeczności lokalnych, oparta na wymianie wiedzy i doświadczeń, a także wzajemnej mobilizacji do podejmowania działań adaptacyjnych na każdym szczeblu zarządzania.

Zakładane typy działań:

- przedsięwzięcia na rzecz adaptacji do zmian klimatu z uwzględnieniem podejścia ekosystemowego, poprzez wdrażanie systemowych rozwiązań z zakresu niebieskiej lub zielonej infrastruktury,
- retencjonowanie wody opadowej, w naturalnych lub seminaturalnych ekosystemach,
- wprowadzanie nowoczesnych rozwiązań gospodarowania wodami opadowymi (np. w zakresie kanalizacji deszczowej),
- rozwój małej retencji w ekosystemach oraz zlewniach elementarnych, w tym na obszarach cennych przyrodniczo oraz ekosystemach przekształconych, wykorzystywanych na potrzeby produkcji rolnej,
- wzrost świadomości społeczeństwa w sprawie zagrożeń wynikających z zachodzących zmian klimatycznych,
- rozwijanie systemów prognozowania i ostrzegania środowiskowego,
- renaturyzacja przekształconych cieków wodnych i obszarów od wód zależnych,
- opracowanie na poziomie lokalnym planów adaptacji do zmian klimatu (poprawa retencji, w tym w dolinach rzecznych, systemy zielonej i niebieskiej infrastruktury, działania edukacyjne),
- współpraca szerokiego grona interesariuszy w zakresie wdrażania działań adaptacyjnych do zmian klimatu.

Efektom zrealizowanych działań będzie zwiększenie dostępu do zasobów wodnych i ich ochrona, wzrost zdolności retencyjnej (w tym naturalnej) oraz rozwój mikroretencji, podniesienie potencjału adaptacyjnego obszarów do obserwowanych i prognozowanych zmian klimatu. Zminimalizowanie zmian klimatu wpłynie na stabilizację rozwoju społeczno-gospodarczego.

VII. Przedsięwzięcia strategiczne o kluczowym znaczeniu dla rozwoju obszaru PSBS

W ramach *Programu* wskazano dwa przedsięwzięcia priorytetowe o kluczowym znaczeniu. Ich zakres jest zgodny z zapisami krajowych i regionalnych dokumentów strategicznych, w których podkreśla się zrównoważony rozwój określonych terytoriów m.in. poprzez wzmocnienie ich potencjałów i likwidacji barier rozwojowych. W związku z tym należy doprowadzić niniejsze przedsięwzięcia do ich wpisania na listę krajowych projektów kluczowych, finansowanych z poziomu centralnego.

Do proponowanych przedsięwzięć o kluczowym znaczeniu zapisanych w ramach *PSBS* należą:

a. Stworzenie kompleksowej oferty turystycznej na rzece San

Przedsięwzięcie będzie mieć na celu powstanie kompleksowego produktu turystycznego na rzece San poprzez zbudowanie szlaku kajakowego wraz z infrastrukturą towarzyszącą obejmującą: wytyczenie szlaku (np. o różnych stopniach trudności), zbudowanie na rzece miejsc postojowych, przystani, pomostów wraz z zagospodarowaniem/urządzeniem brzegu rzeki: wiaty wypoczynkowe, miejsce na palenisko, sanitariaty, kosze na odpady, jak również tablice informacyjne.

Szacowany koszt projektu wynosi **86 000 000,00 zł**.

Źródło: budżet Ministerstwa Sportu i Turystyki czy Totalizatora Sportowego (przedsięwzięcie zgłoszone do strony rządowej).

Uzupełnieniem będzie przedsięwzięcie realizowane w ramach planowanego do realizacji partnerskiego projektu pn. Blue Valley - Wiślanym szlakiem, zakładającego koncepcję powstania infrastruktury kajakowej i kamperowej oraz towarzyszącej jej trasie rowerowej wzdłuż rzek Wisła i San. W ramach projektu powstać ma ponadregionalny produkt turystyczny uwzględniający naturalne walory przyrodnicze, kulturowe oraz infrastrukturalne województwa lubelskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego i mazowieckiego. Blue Valley, zgodnie z założeniami, wpłynie na poprawę standardu życia mieszkańców poprzez stworzenie nowych miejsc pracy, możliwość rozwoju przedsiębiorczości, wzmocnienie więzi i poczucia tożsamości oraz zapobieganie wyludnianiu się tych obszarów. Liderem projektu jest województwo podkarpackie.

Do najważniejszych miejscowości leżących na szlaku i mających pierwszoplanowe znaczenie w ramach projektu Blue Valley należą: Baranów Sandomierski, Tarnobrzeg, Stalowa Wola, Nisko, Ulanów, Rudnik nad Sanem, Krzeszów, Tryńcza, Jarosław, Radymno, Przemyśl Krasieczyn, Dubiecko, Dynów, Sanok, Zagórz Lesko, Olszanica.

Całe planowane przedsięwzięcie nie tylko wykorzystuje zasoby endogeniczne obszaru objętego Programem, ale pozytywnie wpłynie na rozwój lokalnej gospodarki. Wokół nowego produktu turystycznego istnieje potencjał do rozwijania usług związanych z wypożyczalnią kajaków, transportem turystów powracających z mety

szlaku, świadczeniem usług instruktorskich, a także rozwijaniem usług gastronomicznych i noclegowych.

Źródło wsparcia: Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej na lata 2021-2027

Budżet projektu: aktualnie brak możliwości określenia szczegółowego budżetu dla projektu. Szacunkowe koszty planowanych inwestycji zostaną określone w studium wykonalności, które jest w trakcie realizacji.

b. Kompleksowe wsparcie zrównoważonej gospodarki ściekowo-kanalizacyjnej

Przedsięwzięcie będzie mieć na celu kompleksowy rozwój infrastruktury ściekowo-kanalizacyjnej na całym obszarze objętym *Programem*, obejmującym zarówno wsparcie aglomeracji gmin, które wpisane są do KPOŚK i wymagają dostosowania do wymogów tzw. dyrektywy ściekowej, ale także gminy – małe aglomeracje na obszarach wiejskich o wartości poniżej 2 tys. RLM, jak i aglomeracje, które spełniają wymogi dyrektywy ściekowej lub wymagają zastosowania alternatywnych rozwiązań w postaci przydomowych czy zbiorowych oczyszczalni ścieków.

Potencjalne koszty obejmują zarówno działania związane z modernizacją sieci, zwiększeniem jej przepustowości, wprowadzeniem w oczyszczalniach ścieków rozwiązań ekologicznych (m.in. zagospodarowanie osadów ściekowych) czy budową przydomowych oczyszczalni ścieków, jak i koszty inwestycji potrzebnych do podjęcia w celu dostosowania aglomeracji do wymogów dyrektywy ściekowej.

Szacowany koszt projektu wynosi **685 000 000,00 zł**.

Źródło wsparcia: Fundusze Europejskie dla Podkarpacia na lata 2021-2027 (dla 21 gmin PSBS)/Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko na lata 2021-2027 (dla 1 gminy PSBS)/ uzupełnieniem środków Narodowego Funduszu Gospodarki Wodnej i Ochrony Środowiska.

VIII. System realizacji *Programu* oraz źródła finansowania

Zachowanie zgodności i spójności działań rozwojowych planowanych do realizacji w *PSBS* z założeniami dokumentów strategicznych na szczeblu europejskim i krajowym oraz rangi regionalnej determinuje możliwość ich wsparcia ze źródeł europejskich funduszy strukturalnych perspektywy finansowej na lata 2021-2027.

Działania określone w poszczególnych obszarach wsparcia *PSBS* odpowiadają na wyzwania zdefiniowane na poziomie europejskim w ramach Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych, koncentrując się m.in. na zrównoważonym zarządzaniu zasobami naturalnymi oraz rozwoju przedsiębiorczości.

Obszar *PSBS* został zauważalnie dotknięty kryzysem gospodarki wywołanym pandemią Covid-19. Obowiązujące obostrzenia, ograniczenia lub czasowe wyłączenie działalności niektórych branż skutkowało koniecznością wprowadzenia przez zakłady pracy wielu zmian i modyfikacji działania firm oraz redukcji kosztów. Najmocniej skutkami pandemii zostały dotknięte sektory związane z turystyką tj. gastronomii i zakwaterowania. Jednocześnie uwzględniając aktualną sytuację geopolityczną i działania wojenne toczące się na Ukrainie obszar *PSBS* postrzegany jest jako potencjalnie niebezpieczny. Sytuacja ta może mieć istotny wpływ m.in. na wybór obszaru *PSBS* jako destynacji turystycznej, co z kolei przekładać się będzie na rozwój sektora turystyki w tej części kraju. Stąd konieczność podejmowania interwencji na terenach przygranicznych np. poprzez premiowanie ich w programach krajowych i regionalnych, a także bezpośrednie wsparcie w ramach udzielanych dotacji.

Skuteczność realizacji *PSBS* uzależniona jest od systemu wdrażania oraz sposobów finansowania zaplanowanych działań.

VIII.1. Podmioty zaangażowane w proces wdrażania *Programu*

PSBS jest jednym z instrumentów wdrożeniowych SRWP 2030. System jego wdrażania i realizacji oparty został na zasadach wielostronnej koordynacji, zakładającej zarządzanie wielopodmiotowe i wielopoziomowe. W myśl tej zasady Samorząd Województwa jest głównym podmiotem odpowiedzialnym za kształtowanie polityki rozwoju w regionie, jednakże nie dysponuje w pełni adekwatnymi zasobami i możliwościami osiągnięcia celów polityk publicznych, zatem nawiązuje współpracę z podmiotami publicznymi (wszystkich szczebli) oraz przedstawicielami sektora prywatnego, gospodarczego i społecznego. Zaangażowanie różnych środowisk pozwoli wykorzystać ich potencjał oraz wzmocni współodpowiedzialność za przebieg i efekty procesu wdrażania i realizacji *Programu*. Kluczowe dla skuteczności systemu wdrażania jest synergiczne współdziałanie wszystkich jego ogniw.

Szeroka współpraca zakładająca ścisłą kooperację władz krajowych, regionalnych i lokalnych oraz innych instytucji publicznych (na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym), przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego, organizacji

pozarządowych, partnerów społecznych i gospodarczych oraz przedstawicieli sektora nauki jest jedną z horyzontalnych zasad w perspektywie finansowej UE na lata 2021-2027.

Należy jednak pamiętać, że skuteczność podejmowanych przez poszczególne podmioty działań jest warunkowana przepisami prawa, możliwościami finansowymi oraz autonomizacją decyzji interesariuszy dotyczących zaangażowania w realizację *Programu*.

Wśród sektorów uczestniczących w realizacji *Programu* wymienić należy:

Sektor publiczny: Administracja publiczna na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym, a także sektor nauki (środowisko eksperckie)

Samorząd Województwa Podkarpackiego

Głównym zadaniem Samorządu Województwa jest koordynacja przedsięwzięć zapewniająca spójność działań polityki rozwoju na poziomie regionalnym z polityką krajową i unijną. Samorząd Województwa realizuje przedsięwzięcia priorytetowe wpisane do kontraktu programowego oraz w ramach kompetencji projekty strategiczne, kluczowe dla rozwoju obszaru, któremu są dedykowane. W oparciu o zdiagnozowane potrzeby wyznacza także kierunki wsparcia oraz działania, za pomocą których mogą one zostać zrealizowane. Takie podejście projektowe umożliwi osiągnięcie synergii i efektu skali.

Samorząd lokalny (powiaty i gminy) wraz ze społecznością lokalną, jednostki samorządu terytorialnego objęte oddziaływaniem PSBS, ich związki i partnerstwa, stowarzyszenia gmin:

JST z uwagi na kreowanie i wdrażanie lokalnej polityki rozwoju, są najważniejszym elementem systemu realizacji PSBS. JST są bezpośrednio odpowiedzialne za rozwój gospodarczy z uwzględnieniem uwarunkowań regionalnych, w tym podejmują działania przyczyniające się do wzrostu ich konkurencyjności. Realizując szeroki zakres zadań odpowiadają za utrzymanie i rozwój przestrzeni publicznej oraz zapewnienie usług publicznych. Główną rolą samorządów jest dbanie o wspólnotę samorządową, integracja społeczności lokalnej oraz jej aktywizacja w szczególności włączenie obywateli w procesy decyzyjne. W tym kontekście ważną rolę pełnią ponadlokalne i ponadregionalne partnerstwa zawiązywane przez jednostki samorządu terytorialnego z obszaru PSBS w celu realizacji wspólnych zadań, pozwalających osiągnąć efekt większej skali i o szerszym oddziaływaniu (jak Partnerstwo powiatu brzozowskiego, Stowarzyszenie Czwórmiasto, Jarosławsko-Przeworskie Partnerstwo na rzecz Rozwoju, Porozumienie gmin Beskidu Niskiego, Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, Porozumienie Gmin Pogórza Przemyskiego oraz te, które mogą powstać w przyszłości). Ponadto w kontekście rozwijania turystycznych funkcji PSRB kluczowa jest także współpraca z Podkarpacką Regionalną Organizacją Turystyczną (PROT), która realizuje liczne działania na rzecz promocji obszaru.

Zadania realizowane przez JST są kluczowe dla osiągnięcia zakładanych celów *Programu*. Opracowanie i wykonywanie projektów wynikających z zapisów *Programu* uwzględnia uwarunkowania społeczno-gospodarcze każdej jednostki objętej oddziaływaniem *Programu*.

Administracja rządowa

Na poziomie krajowym jako jednostki administracji rządowej podstawowe znaczenie mają: minister właściwy ds. rozwoju regionalnego jako zarządzający krajowymi programami operacyjnymi na lata 2021-2027, w kompetencjach którego znajdują się również decyzje dotyczące kierowania wsparcia m.in. dla OSI wyznaczonych w KSRR³⁶ i tym samym realizacji projektów strategicznych, zmierzających do osiągnięcia zakładanych celów zaplanowanych w *PSBS*.

Część zadań administracji rządowej realizowana jest także na gruncie regionalnym przez Wojewodę. W tym celu konieczne jest ścisła współpraca z Podkarpackim Urzędem Wojewódzkim, która umożliwi synergiję działań, zmierzających do osiągnięcia zakładanych w ramach *PSBS* celów.

Sektor nauki (środowisko eksperckie)

W system realizacji *Programu* powinien zostać zaangażowany także sektor nauki. Przedstawiciele środowiska eksperckiego odgrywaliby m.in. istotną rolę w monitorowaniu efektów *Programu* oraz wspierali merytorycznie proces jego realizacji.

Sektor prywatny i instytucje z nim współpracujące:

Mikroprzedsiębiorstwa, małe lub średnie przedsiębiorstwa (MŚP), zrzeszenia i stowarzyszenia tego rodzaju podmiotów gospodarczych, w tym klastry i IOB:

Ich aktywność jest podstawą tworzenia bazy ekonomicznej i gospodarczej gmin objętych *Programem*. Aktywny udział sektora prywatnego w realizacji *PSBS* stanowi warunek niezbędny dla osiągnięcia zakładanych celów *Programu*. Skupiając się w sieć i przystępując do działalności klastrowej, członkowie sektora zwiększać będą swoją efektywność ekonomiczną.

Kluczowe dla *Programu* jest również działanie w oparciu o partnerstwa publiczno-prywatne, gdyż w ramach podejmowanych interwencji rozwojowych zwiększa ich skuteczność i zakres.

Istotne jest także aktywne zaangażowanie instytucji otoczenia biznesu oraz innych instytucji wspierających przedsiębiorców. Istotną rolę odgrywać mogą spółki własne

³⁶ Do OSI krajowego wyznaczonego w KSRR *PSBS* należą:

- Miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze – gminy *PSBS*: m. Jarosław, Nisko, m. Przemyśl, m. Sanok, Stalowa Wola.
- Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – gminy *PSBS*: Baligród, Bircza, Bukowsko, Czarna, Dubiecko, Dydnia, Dynów, Fredropol, Jeżowe, Komańcza, Krzeszów, Krzywca, Kuryłówka, Laszki, Lutowiska, Nozdrzec, Olszanica, Radomyśl nad Sanem, Radymno, Stubno, Tyrawa Wołoska, Ulanów, Wiązownica.
- Polska Wschodnia – cały obszar *PSBS*.

Samorządu Województwa Podkarpackiego, do których należą: Podkarpacki Fundusz Rozwoju Sp. z o.o. oraz Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A.

Zadaniem zarządzających *Programem* jest zatem tworzenie warunków dla jak największego udziału sektora prywatnego i publiczno-prywatnego w jego realizacji.

Sektor społeczny:

Organizacje społeczne, instytucje pozarządowe, podmioty ekonomii społecznej, lokalne grupy działania i inne, których głównymi kierunkami działań jest aspekt współpracy z i dla społeczności lokalnej

Zaangażowanie sektora społecznego w realizację *Programu* podniesie jakość kapitału ludzkiego i społecznego, przyczyni się do poprawy poziomu przedsiębiorczości, jak również pobudzi aktywność obywatelską i zmniejszy skalę zjawiska wykluczenia społecznego. Aktywny udział tzw. sektora III, obok sektora publicznego i prywatnego, wymaga od zarządzających *Programem* tworzenia warunków dla budowania sieci i partnerstw.

VIII.2. Podmioty koordynujące wdrażanie *Programu*

Odpowiedzialność, zarządzanie *Programem* i nadzór nad jego realizacją, także w zakresie zgodności *Programu* z działaniami podejmowanymi w ramach polityki rozwoju województwa podkarpackiego przewidzianymi w SRWP 2030, współdzieli **Zarząd Województwa Podkarpackiego** wraz z powołaną **Radą Programową**. W strukturze Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego departamentem właściwym w sprawach *Programu* jest Departament Rozwoju Regionalnego.

Zadania Zarządu Województwa:

1. Koordynacja opracowania *Programu* i jego przyjęcie.
2. Monitorowanie wdrażania *Programu* i dokonywanie w nim zmian.
3. Powołanie Rady Programowej.
4. Wspieranie realizacji *Programu* w ramach FEP 2021-2027 i innych dostępnych na poziomie regionu źródeł finansowania.
5. Wspieranie kluczowych dla realizacji *Programu* projektów, które źródło finansowania mają w krajowych programach operacyjnych, programach finansowanych z budżetu państwa (w tym w ramach dotacji celowych), bądź innych funduszach zarządzanych z poziomu krajowego czy ponadregionalnego.
6. Przyjmowanie zatwierdzonego przez Radę Programową rocznego sprawozdania z realizacji *Programu*.
7. Inicjowanie bądź współorganizowanie spotkań z ekspertami z różnych dziedzin tematycznych dla interesariuszy *Programu* zaangażowanych w proces realizacji *Programu*.
8. Realizacja, jako Instytucja Zarządzająca, wsparcia doradczego z zakresu możliwości pozyskania środków finansowych z programu regionalnego FEP

2021-2027 oraz (w miarę możliwości) udostępnianie informacji na temat krajowych programów operacyjnych i innych środków publicznych.

9. Inicjowanie lub współorganizowanie z interesariuszami *Programu* wizyt studyjnych, w ramach których prezentowane będą atrakcyjne i pionierskie projekty stanowiące płaszczyznę wymiany informacji i ciekawych rozwiązań.
10. Podejmowanie działań w zakresie promocji *Programu*, przyczyniających się do podniesienia świadomości o korzyściach jakie niesie *Program* wśród potencjalnych beneficjentów (m.in. poprzez zamieszczanie informacji na temat *Programu* na portalach internetowych i stronie Samorządu Województwa Podkarpackiego).
11. Podejmowanie innych uchwał służących realizacji *Programu*.
12. Ponoszenie kosztów organizacji i kierowania realizacją *Programu* w części obejmującej pracowników Urzędu Marszałkowskiego i innych z tym związanych kosztów własnych.

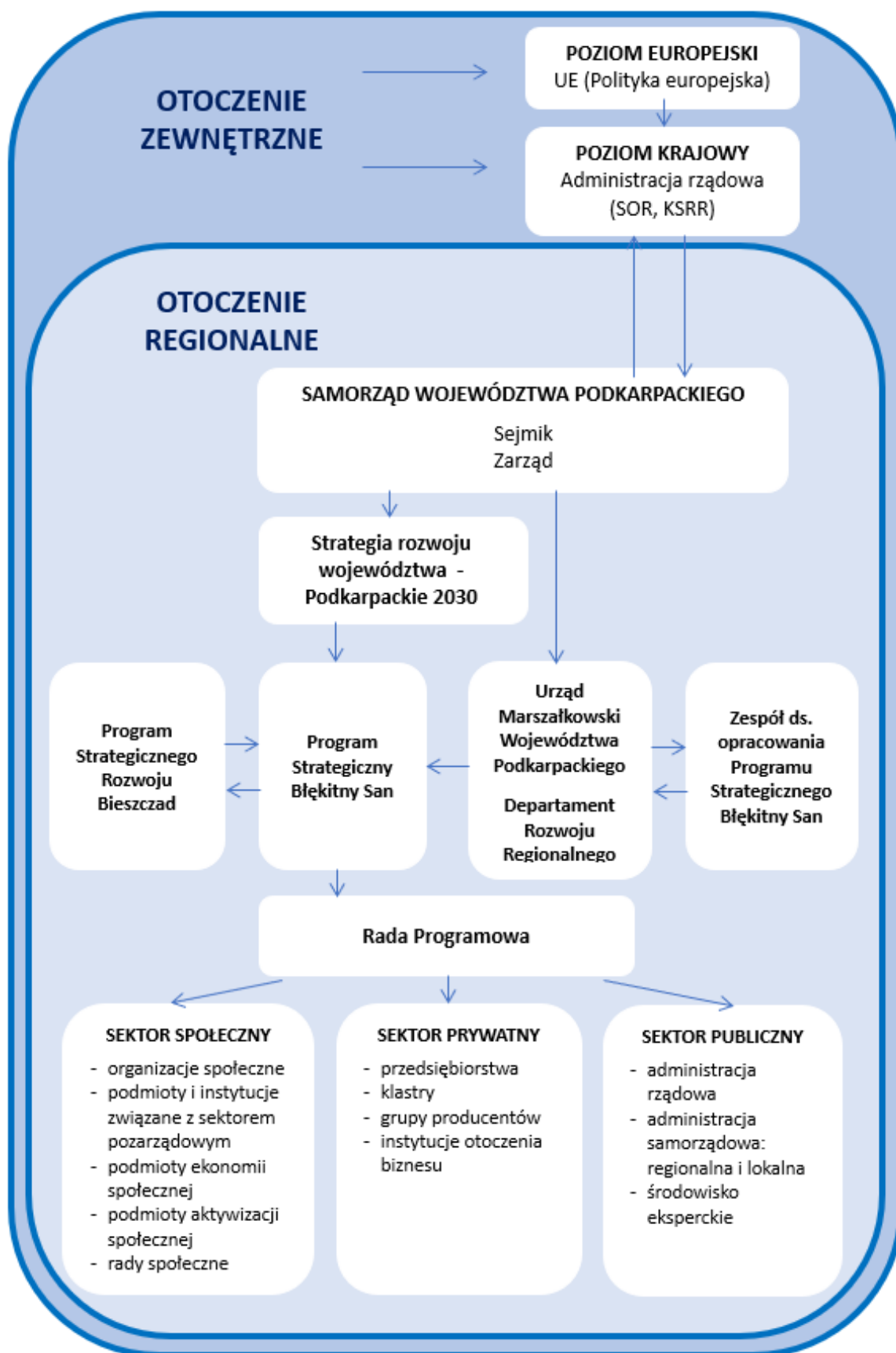
Rada Programowa

Rada Programowa powoływana przez Zarząd Województwa Podkarpackiego jest organem współdzielącym odpowiedzialność i zarządzanie koordynacją wdrażania *Programu* o funkcjach opiniująco-doradczych. Stanowi płaszczyznę współpracy przedstawicieli sektora publicznego, prywatnego i społecznego działających na rzecz obszaru *PSBS*. W jej skład wchodzi m.in. przedstawiciele: Zarządu Województwa Podkarpackiego, Sejmiku Województwa Podkarpackiego, JST uczestniczących w *Programie*, sektora prywatnego i społecznego, sektora nauki. Członkowie Rady mogą być wspierani przez ekspertów zewnętrznych, zgodnie ze wskazaniem członków Rady.

Zadania Rady Programowej:

1. Inicjowanie debat tematycznych dotyczących wyzwań rozwojowych i potencjałów obszaru objętego *Programem*.
2. Opiniowanie przygotowanych przez interesariuszy propozycji zmian treści *Programu*.
3. Zgłaszanie Zarządowi Województwa własnych projektów zmian programowych.
4. Opiniowanie i zatwierdzanie rocznego sprawozdania z realizacji *Programu*, które finalnie przedkładane jest do przyjęcia przez Zarząd Województwa Podkarpackiego.

Rysunek 25. System realizacji Programu

Źródło: Opracowanie własne UMWP.

VIII.3. Źródła finansowania

Poza szerokim wachlarzem interesariuszy zaangażowanych w rozwój regionu, system realizacji *Programu* obejmuje również wykorzystanie różnorodnych instrumentów realizowanych na poziomie lokalnym. Zapewnienie skutecznego i pełnego finansowania *PSBS* wymaga aktywnego działania wszystkich podmiotów uczestniczących w *Programie* na rzecz tworzenia partnerstwa rządowo-samorządowo-prywatnego skutkującego montażem finansowym gwarantującym osiągnięcie zakładanych celów *PSBS*.

Wśród potencjalnych źródeł finansowania działań wspierających rozwój na terenie *PSBS* będą m.in.:

- Regionalny program Fundusze Europejskie dla Podkarpacia na lata 2021-2027,
- Krajowe programy operacyjne polityki spójności,
- Programy operacyjne wspólnej polityki rolnej oraz wspólnej polityki rybołówstwa,
- Programy Interreg (Europejskiej Współpracy Terytorialnej),
- Instrument na rzecz Odbudowy i Zwiększenia Odporności,
- budżet państwa,
- budżet województwa podkarpackiego,
- budżety własne powiatów, gmin,
- inne środki wsparcia publicznego,
- środki prywatne.

W nowym rozdaniu funduszy unijnych na politykę spójności przeznaczono do dyspozycji ponad 76 mld euro, które pochodzą z następujących funduszy unijnych:

- Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
- Europejski Fundusz Społeczny Plus,
- Fundusz Spójności,
- Europejski Fundusz Morski, Rybacki i Akwakultury,
- Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (nie obejmuje województwa podkarpackiego).

Głównym źródłem finansowania realizowanych działań z *PSBS* będzie regionalny program **Fundusze Europejskie dla Podkarpacia na lata 2021-2027 (FEP)**, który jest dwufunduszowy: 72% czyli 1,634 mld euro pochodzi z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), a 28% czyli 631 mln euro z Europejskiego Funduszu Społeczny Plus (EFS+)

Alokacja na program wynosi 2 mld 265 mln euro.

W ramach programu zaplanowano 10 następujących priorytetów:

- Priorytet 1. Konkurencyjna i cyfrowa gospodarka – alokacja: 247 805 045 euro,
- Priorytet 2. Energia i środowisko – alokacja: 513 469 344 euro,
- Priorytet 3. Mobilność miejska – alokacja: 70 323 591 euro,
- Priorytet 4. Mobilność i łączność – alokacja: 234 901 560 euro,
- Priorytet 5. Przyjazna Przestrzeń Społeczna – alokacja: 189 981 182 euro,
- Priorytet 6. Rozwój zrównoważony terytorialnie – alokacja: 312 821 505 euro,

- Priorytet 7. Kapitał ludzki gotowy do zmian – alokacja: 575 761 159 euro,
- Priorytet 8. Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność – alokacja: 30 000 000 euro,
- Priorytet 9. Pomoc techniczna – alokacja: 65 217 330 euro,
- Priorytet 10. Pomoc techniczna – alokacja: 25 585 086 euro.

W ramach programu FEP 2021-2027 realizowane będą instrumenty terytorialne³⁷. Należą do nich: zintegrowane inwestycje terytorialne (ZIT) realizowane na miejskich obszarach funkcjonalnych wskazanych w SRWP 2030, rozwój lokalny kierowany przez społeczność (RLKS) realizowany na obszarach wiejskich oraz inne instrumenty terytorialne (IIT) realizowane na obszarach wiejskich i powiązanych z nimi funkcjonalnie małych miastach o kumulacji negatywnych zjawisk społeczno-gospodarczych zagrożonych trwałą marginalizacją, które nie zostały objęte instrumentem ZIT. Wsparcie działań poprzez ww. instrumenty terytorialne wynikać będzie z opracowanych w partnerstwie lokalnych strategii rozwoju (dla RLKS) i strategii terytorialnych (ZIT) i ponadlokalnych (IIT).

Projekty realizowane na terenie gmin objętych oddziaływaniem *PSBS* otrzymają dodatkowe preferencje punktowe w obszarach:

- gospodarka wodno-kanalizacyjna (10 pkt. dla projektów z zakresu oczyszczalni ścieków i kanalizacji - gminy 10-15 tys. RLM, 5 pkt. dla projektów z zakresu uzdatniania/magazynowania wody dot. gmin do 15 tys. mieszkańców, 3-10 pkt. dla gmin zagrożonych suszą,
- turystyka (5 pkt. dla projektów z obszaru Programu – warunkiem strategia ponadlokalna w ramach IIT),
- cyfryzacja (8 pkt. dla projektów z obszaru objętego *PSBS*).

Ponadto program FEP 2021-2027 uwzględni dotację dla MŚP (Priorytet 1), prowadzących działalność na Przygranicznym Obszarze Funkcjonalnym, do którego przynależą gminy objęte *PSBS*, a także wydzieli odrębną alokację w ramach instrumentu ZIT dla poszczególnych MOF (Priorytet 6) - alokacja dla MOF Przemysł – 17 225 705 euro, MOF Tarnobrzeg – 16 437 546 euro, MOF Stalowa Wola – 17 250 832 euro, MOF Jarosław-Przeworsk – 14 738 279 euro, MOF Sanok-Lesko – 13 180 057 euro (na realizację 5 typów projektów: kultura, turystyka, odnowa, ekoturystyka, odnowa przestrzeni publicznych, wsparcie terenów inwestycyjnych, których realizacja uwzględniona zostanie w strategii ZIT).

W ramach Polityki Spójności, w latach 2021-2027, realizowane będą także pozostałe Programy:

³⁷ Art. 38 - Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/1060 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności, Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji i Europejskiego Funduszu Morskiego, Rybackiego i Akwakultury, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu, Migracji i Integracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu Wsparcia Finansowego na rzecz Zarządzania Granicami i Polityki Wizowej.

Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS): największy program infrastrukturalny w Europie. Program dwufunduszowy (EFRR i FS). Głównym celem programu jest poprawa warunków rozwoju kraju, obniżenie emisyjności oraz ochrona bioróżnorodności poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej. W ramach programu założono m.in. inwestycje w infrastrukturę energetyczną, gazową czy wodno-kanalizacyjną. W programie realizowane będą także inwestycje transportowe związane z budową sieci TEN-T oraz niskoemisyjnego transportu miejskiego czy inwestycje w infrastrukturę ochrony zdrowia i dziedzictwa kulturowego. Program premiować będzie projekty partnerskie, których realizacja wynikać będzie z dokumentów strategicznych i/lub planistycznych powstałych w ramach współpracy partnerskiej samorządów (max. 2 pkt.), a także jeśli będzie realizowany na obszarze wpisującym się do OSI wyznaczonych na poziomie krajowym (max. 3 pkt.).

Alokacja na program: 113,4 mld zł.

Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej (FEPW): program stanowi dodatkowe wsparcie dla 5 województw makroregionu Polska Wschodnia: lubelskiego, podlaskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego oraz części regionu mazowieckiego (bez miasta stołecznego i otaczających go powiatów). Program skierowany jest na wsparcie rozwoju konkurencyjności i innowacyjności wśród przedsiębiorstw planujących prowadzić działalność gospodarczą na obszarze Polski Wschodniej; rozwój inteligentnych sieci energetycznych; dostosowanie miast do zmian klimatu; ochronę bioróżnorodności oraz podnoszenie świadomości ekologicznej. Komplementarnie do działań przewidzianych w ramach programu regionalnego FEP 2021-2027 oraz programu FEnIKS 2021-2027. Program FEPW 2021-2027 wspiera także rozwój niskoemisyjnego transportu miejskiego oraz rozbudowę ponadregionalnej infrastruktury drogowej, kolejowej i ponadregionalnych szlaków turystycznych, w tym szlaków wodnych m.in. w oparciu o potencjał rzeki San, realizowanych w ramach projektu *Blue Valley – Wiślanym Szlakiem*, którego liderem jest województwo podkarpackie.

Alokacja na program: 12,3 mld zł.

Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (FENG): program ma na celu m.in. zwiększenie potencjału w zakresie badań i innowacji oraz wykorzystywanie zaawansowanych technologii, które prowadzą do wzrostu konkurencyjności MŚP. Istotnym kierunkiem wsparcia jest także wspieranie inwestycji w zakresie transformacji w kierunku Przemysłu 4.0, gospodarki cyrkularnej oraz zielonych technologii. Z programu korzystają głównie przedsiębiorcy oraz sektor nauki.

Alokacja na program: 37,1 mld zł.

Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC): głównym celem programu jest zwiększenie dostępu do ultraszybkiego Internetu szerokopasmowego i rozwijania e-

usług oraz podnoszenie kompetencji cyfrowych wśród społeczeństwa, a także wzmocnienie cyberbezpieczeństwa.

Alokacja na program: 9,2 mld zł.

Fundusze Europejskie dla Rybactwa: wsparcie kierowane na wspólną politykę rybołówstwa, unijną politykę morską, zrównoważone rybołówstwo i ochronę zasobów morza. W ramach programu inwestycje skierowane są m.in. na rozwój zrównoważonej niebieskiej gospodarki, bezpieczeństwo oraz czystość mórz i oceanów, poprawę skutecznego zarządzania oceanami oraz zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego.

Alokacja na program: 2,3 mld zł.

Europejska Współpraca Terytorialna (EWT), Programy Interreg: wspiera wymianę kulturową, współpracę naukową, biznesową i samorządową ponad granicami państw. W ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej realizowane są trzy typy programów: transgraniczne, transnarodowe i międzyregionalny. Województwo podkarpackie (w tym obszar objęty *PSBS*), z racji swojego położenia, będzie mogło korzystać ze wsparcia m.in. w ramach Programu transgranicznego: Polska – Ukraina i Polska Słowacja, ale także z Programu transnarodowego: Europa Środkowa i programu międzyregionalnego: Interreg Europa.

Alokacja na programy: 2,2 mld zł.

Wśród innych Programów finansowanych ze środków UE należy wymienić:

Krajowy Plan Odbudowy i Zwiększania Odporności (KPO) - nowy instrument, przeznaczonym na poprawę odporności gospodarek państw członkowskich, łagodzenia gospodarczych i społecznych skutków kryzysu oraz wspierania odbudowy gospodarczej, przy jednoczesnej transformacji ekologicznej i cyfrowej zaplanowany do 2026 r. Program oferuje bezpośrednio wsparcie finansowe (dotacje) oraz preferencyjne pożyczki. Część pożyczkowa obejmuje następujące komponenty: *Odporność i konkurencyjność gospodarki; Zielona energia i zmniejszenie energochłonności; Transformacja cyfrowa; Efektywność, dostępność i jakość systemu ochrony zdrowia; Zielona, inteligentna mobilność*, a część grantowa dodatkowo jeszcze komponent w zakresie *Poprawy jakości instytucji i warunków realizacji Krajowego Planu Odbudowy i Zwiększania Odporności*.

Alokacja na program: 158,5 mld zł, w tym 106,9 mld zł w postaci dotacji i 51,6 mld zł w formie preferencyjnych pożyczek.

Program LIFE, jako jedyny instrument finansowy Unii Europejskiej poświęcony wyłącznie współfinansowaniu projektów z dziedziny ochrony środowiska i klimatu. Jego głównym celem jest wspieranie procesu wdrażania wspólnotowego prawa ochrony środowiska, realizacja unijnej polityki w tym zakresie, a także identyfikacja i promocja nowych rozwiązań dla problemów dotyczących środowiska w tym przyrody. Program LIFE wpisuje się w założenia *PSBS* szczególnie w obszarze

przeciwdziałania ryzyku związanemu z klęskami żywiołowymi i adaptacji do zmian klimatu oraz ochrony środowiska i bioróżnorodności.

Alokacja na program: 5,432 mld euro

W ramach rządowego wsparcia jako potencjalnego źródła, należy wskazać:

Rządowy Fundusz Inwestycji Lokalnych (RFIL) stanowiący bezzwrotne wsparcie pochodzące z Funduszu Przeciwdziałania COVID-19. Skierowany jest na realizację lokalnych inwestycji na obszarach gmin, powiatów z terenu całej Polski.

Rządowy program rozwoju północno-wschodnich obszarów przygranicznych na lata 2024-2030 (RPRO), w ramach którego część JST objętych obszarem oddziaływania *PSRB* będzie mogła uzyskać środki na inwestycje związane z poprawą dostępności komunikacyjnej, zielono-niebieskiej infrastruktury dla ochrony środowiska naturalnego, rozwojem turystyki czy poprawą infrastruktury edukacyjnej, zdrowotnej i społecznej. Źródłami finansowania Programu będą środki budżetu państwa pochodzące z **rezerwy celowej**. Kwota wsparcia w ramach Programu wynosi 500 mln zł, z czego alokacja na obszar województwa podkarpackiego 125 mln zł.

Wśród innych instrumentów można także wymienić m.in. pożyczki, dotacje oferowane przez:

Bank Gospodarstwa Krajowego czy **Polski Fundusz Rozwoju** - wsparcie inwestycji gospodarczych, w tym wsparcie skierowane do podkarpackiego sektora MŚP (mikro, mali, średni przedsiębiorcy), oferuje **Podkarpacki Fundusz Rozwoju (PFR)** w formie pożyczki na dogodnych warunkach w celu utrzymania bieżącej działalności lub jej rozwijania oraz gwarancji i promesy dla firm, które w związku z planowanymi inwestycjami ubiegają się o ich współfinansowanie w formie dotacji ze źródeł funduszy europejskich.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie oraz **Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki wodnej w Rzeszowie** - dotacje kierowane na działania dotyczące ochrony środowiska i gospodarki wodnej.

Pozostałą formę wsparcia, oferowanego zarówno na poziomie krajowym jak i regionalnym, stanowi partnerstwo publiczno–prywatne.

Tabela 4. Zidentyfikowane źródła i instrumenty finansowania Programu

Priorytet programu	Kierunek interwencji	Przedsięwzięcia priorytetowe	Szacunkowa wartość przedsięwzięć do realizacji (PLN)	Potencjalne źródła finansowania				
				FEP 2021-2027 ³⁸	FEPW 2021-2027	Inne Krajowe Programy Operacyjne 2021-2027	Programy EWT 2021-2027	Inne źródła
1. TURYSTYCZNY I INNOWACYJNY BŁĘKITNY SAN	1.1. Tworzenie innowacyjnych produktów turystycznych i ich wykorzystanie do rozwoju przedsiębiorczości	Stworzenie kompleksowej oferty turystycznej szlaku kajakowego na rzece San	86 000 000,00	<p>Priorytet 1, Działanie 1.2, CS1.II - Preferencje punktowe dedykowane gminom objętym oddziaływaniem PSBS w FEP 2021-2027 – 8 pkt.</p> <p>Priorytet 1, Działanie 1.3, CS1.III³⁹</p> <p>Priorytet 5, CS4.VI⁴⁰</p> <p>Priorytet 6, Działanie 6.1, CS 5.I⁴¹</p>	<p>Priorytet 1, Działanie 01.01 CS1.III.</p> <p>Priorytet 1, Działanie 01.02, CS1.III.</p> <p>Priorytet 1, Działanie 01.05 CS1.III.</p> <p>Priorytet 5, Działanie 05.01, CS4.VI.</p>	<p>FEnIKS 2021-2027, Priorytet 7, Działanie 07.01, CS4.VI.</p> <p>FENG 2021-2027, Priorytet 2, Działanie 02.21 CS 1.II.</p> <p>FENG 2021-2027, Priorytet 2, Działanie 02.22 CS 1.II.</p> <p>FENG 2021-2027, Priorytet 2, Działanie 02.31 CS 1.III.</p> <p>FENG 2021-2027, Priorytet 3, Działanie 03.01 CS 2.I⁴³</p>	<p>Program Interreg Polska-Słowacja 2021-2027, Priorytet 3. Twórcze i atrakcyjne turystycznie Pogranicze, Cel szczegółowy: Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.</p> <p>Program Interreg NEXT Polska-Ukraina 2021-2027, Priorytet 3. Turystyka, Cel</p>	<p>KPO, część grantowa Komponent A, Cel szczegółowy A1, Reforma A1.2, Inwestycja A1.2.1.</p> <p>KPO, część grantowa Komponent A, Cel szczegółowy A2, Reforma A2.1, Inwestycja A2.1.1.</p> <p>KPO, część grantowa Komponent A, Cel szczegółowy</p>

³⁸ Na podstawie Programu FEP 2021-2027 oraz Szczegółowego Opisu Priorytetów Programu FEP 2021-2027 - wersja SZOP.FEPK.006 z dn. 11 grudnia 2023 r.

³⁹ Dotacje dla MŚP - Wsparcie rozwoju i konkurencyjności MŚP, których projekty realizowane będą na Przygranicznym Obszarze Funkcjonalnym.

⁴⁰ Projekty turystyczne wybrane jako strategiczne dla województwa i realizowane przez samorząd województwa we współpracy z partnerami społeczno-gospodarczymi.

⁴¹ Odrębna alokacja dla gmin przynależnych do MOF na projekty realizowane w oparciu strategię ZIT.

⁴³ Dotyczy wparcia przedsiębiorstw w transformacji zwiększającej ich efektywność energetyczną poprzez modernizację infrastruktury, w tym również poprzez inwestycje w nowe lub ulepszone produkty lub procesy.

Priorytet programu	Kierunek interwencji	Przedsięwzięcia priorytetowe	Szacunkowa wartość przedsięwzięć do realizacji (PLN)	Potencjalne źródła finansowania				
				FEP 2021-2027 ³⁸	FEPW 2021-2027	Inne Krajowe Programy Operacyjne 2021-2027	Programy EWT 2021-2027	Inne źródła
				Priorytet 6, Działanie 6.2, CS 5.II - Preferencje punktowe dedykowane gminom objętym oddziaływaniem <i>PSBS</i> w FEP 2021-2027 – 5 pkt ⁴² .		FENG 2021-2027, Priorytet 3, Działanie 03.02 CS 2.I ⁴⁴	szczegółowy: Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.	A2, Reforma A2.2, Inwestycja A2.2.1. Pożyczki z PFR. Rządowy Program dla płn.-wsch. obszarów przygranicznych
	1.2. Poprawa bezpieczeństwa mieszkańców i turystów na akwenach wodnych		1 000 000,00	Priorytet 2, Działanie 2.5, CS 2.IV. Priorytet 6, Działanie 6.1, CS 5.I. Priorytet 6, Działanie 6.2, CS 5.II.				
2. ZRÓWNOWAŻO NA GOSPODARKA ŚRODOWISKA	2.1. Zapewnienie właściwej gospodarki ściekowo-kanalizacyjnej	Kompleksowe wsparcie zrównoważonej gospodarki	685 000 000,00	Priorytet 2, Działanie 2.6, CS. 2.V - Preferencje punktowe		FEnIKS 2021-2027, Priorytet 1, Działanie 01.03 CS 2.V.	Program Interreg NEXT Polska-Ukraina 2021-2027, Priorytet 1. Środowisko, Cel	KPO, część grantowa, Komponent B, Cel szczegółowy

⁴² Projekt uzyska 5 punktów, jeżeli zakres rzeczowy projektu będzie w całości zlokalizowany na terenach objętych *PSBS*, a które nie są ujęte w MOF.

⁴⁴ Jw.

Priorytet programu	Kierunek interwencji	Przedsięwzięcie priorytetowe	Szacunkowa wartość przedsięwzięć do realizacji (PLN)	Potencjalne źródła finansowania				
				FEP 2021-2027 ³⁸	FEPW 2021-2027	Inne Krajowe Programy Operacyjne 2021-2027	Programy EWT 2021-2027	Inne źródła
BŁĘKITNEGO SANU		ściekowo-kanalizacyjnej		<p>dedykowane gminom objętym oddziaływaniem <i>PSBS</i> w FEP 2021-2027 – 10 pkt.</p> <p>Priorytet 2, Cel szczegółowy 2(vi) Wspieranie transformacji w kierunku gospodarki o obiegu zamkniętym i gospodarki zasobooszczędnej</p> <p>Priorytet 2. Energia i środowisko, Cel szczegółowy 2(vii) Wzmocnienie ochrony przyrody i zachowania przyrody, różnorodności biologicznej oraz zielonej infrastruktury, w tym na obszarach miejskich oraz ograniczenie wszelkich</p>			szczegółowy: Wspieranie dostępu do wody oraz zrównoważonej gospodarki wodnej.	<p>B3, Reforma B3.1, Inwestycja B3.1.1.</p> <p>Rządowy Program dla płn.-wsch. obszarów przygranicznych</p> <p>NFOŚiGW/ WFOŚiGW</p>

Priorytet programu	Kierunek interwencji	Przedsięwzięcie priorytetowe	Szacunkowa wartość przedsięwzięć do realizacji (PLN)	Potencjalne źródła finansowania				
				FEP 2021-2027 ³⁸	FEPW 2021-2027	Inne Krajowe Programy Operacyjne 2021-2027	Programy EWT 2021-2027	Inne źródła
				rodzajów zanieczyszczeń ⁴⁵				
	2.2. Poprawa jakości i ograniczenie strat wody przeznaczonej do spożycia		355 109 000,00	Priorytet 2, Działanie 2.6, CS. 2.V - Preferencje punktowe dedykowane gminom objętym oddziaływaniem <i>PSBS</i> w FEP 2021-2027 – max 15 pkt., w tym: - 5 pkt. za przynależność do obszaru <i>PSBS</i> , - od 3 do max 10 pkt. jeśli gminy wpisują się w określone obszary zagrożone suszą ⁴⁶ ,		FEnKS 2021-2027, Priorytet 2, Działanie 02.05 CS 2.V.	Program Interreg NEXT Polska-Ukraina 2021-2027, Priorytet 1. Środowisko, Cel szczegółowy: Wspieranie dostępu do wody oraz zrównoważonej gospodarki wodnej.	PS WPR 2023-2027, INVEST(73-74) - Inwestycje, w tym inwestycje w nawadnianie. KPO, część grantowa, Komponent B, Cel szczegółowy B3, Reforma B3.1, Inwestycja B3.1.1. KPO, część pożyczkowa, Komponent B, Cel szczegółowy B3, Reforma B3.3, Inwestycja B3.3.1.

⁴⁵ Dot. niestandardowych rozwiązań w zakresie oczyszczania ścieków na obszarach cennych przyrodniczo.

⁴⁶ Zgodnie z zapisami szczegółowo omówionymi w *PSBS* na str. 44 (wraz z rys. 17).

Priorytet programu	Kierunek interwencji	Przedsięwzięcie priorytetowe	Szacunkowa wartość przedsięwzięć do realizacji (PLN)	Potencjalne źródła finansowania				
				FEP 2021-2027 ³⁸	FEPW 2021-2027	Inne Krajowe Programy Operacyjne 2021-2027	Programy EWT 2021-2027	Inne źródła
								NFOŚiGW/ WFOŚiGW
	2.3. Ochrona środowiska i bioróżnorodności		53 500 000,00	<p>Priorytet 2, Działanie 2.5. CS 2.IV.</p> <p>Priorytet 2. Energia i środowisko, Cel szczegółowy 2(vi) Wspieranie transformacji w kierunku gospodarki o obiegu zamkniętym i gospodarki zasobooszczędnej</p> <p>Priorytet 2. Energia i środowisko, Cel szczegółowy 2(vii) Wzmacnianie ochrony i zachowania przyrody, różnorodności biologicznej oraz zielonej infrastruktury, w tym na obszarach miejskich, oraz</p>	Priorytet 2, Działanie 02.03, CS 2.VII.	FEnIKS 2021-2027, Priorytet 1, Działanie 01.05 CS 2.VII.	<p>Program Interreg Polska-Słowacja 2021-2027, Priorytet 1. Przyjazne naturze i bezpieczne Pogranicze, Cel szczegółowy: Wzmacnianie ochrony i zachowania przyrody, różnorodności biologicznej oraz zielonej infrastruktury, w tym na obszarach miejskich, oraz ograniczanie wszelkich rodzajów zanieczyszczenia.</p> <p>Program Interreg NEXT Polska-Ukraina 2021-2027, Priorytet 1. Środowisko, Cel szczegółowy: Wzmocnienie ochrony i</p>	<p>PS WPR 2023-2027, ENVCLIM(70) - Zobowiązania związane ze środowiskiem, klimatem i inne zobowiązania w dziedzinie zarządzania.</p> <p>KPO, część pożyczkowa, Komponent B, Cel szczegółowy B3, Reforma B3.2, Inwestycja B3.2.1.</p> <p>Rządowy Program dla płn.-wsch. obszarów przygranicznych.</p> <p>Program LIFE</p>

Priorytet programu	Kierunek interwencji	Przedsięwzięcia priorytetowe	Szacunkowa wartość przedsięwzięć do realizacji (PLN)	Potencjalne źródła finansowania				
				FEP 2021-2027 ³⁸	FEPW 2021-2027	Inne Krajowe Programy Operacyjne 2021-2027	Programy EWT 2021-2027	Inne źródła
				ograniczenie wszelkich rodzajów zanieczyszczenia.			zachowania przyrody, różnorodności biologicznej i zielonej infrastruktury, w tym na obszarach miejskich, oraz ograniczenie wszelkich form zanieczyszczeń.	NFOŚiGW/ WFOŚiGW
3. PRZECIWDZIAŁANIE RYZYKU ZWIĄZANEMU Z KLĘSKAMI ŻYWIOŁOWYMI I ADAPTACJA DO ZMIAN KLIMATU	3.1. Rozwijanie infrastruktury przeciwpowodziennej		54 283 035,00	Priorytet 2, Działanie 2.5. CS 2.IV.		FEniKS 2021-2027, Priorytet 2, Działanie 02.04 CS 2.IV.		KPO, część pożyczkowa, Komponent B, Cel szczegółowy B3, Reforma B3.3, Inwestycja B3.3.1.
	3.2. Adaptacja do zmian klimatu		127 635 000,00	Priorytet 2, Działanie 2.5. CS 2.IV. Priorytet 2. Energia i środowisko, Cel szczegółowy 2(vii) Wzmacnianie ochrony i zachowania przyrody, różnorodności biologicznej oraz	Priorytet 2, Działanie 02.02 CS 2.IV.	FEniKS 2021-2027, Priorytet 2, Działanie 02.04 CS 2.IV.	Program Interreg Polska-Słowacja 2021-2027, Priorytet 1. Przyjazne naturze i bezpieczne Pogranicze, Cel szczegółowy: Wspieranie przystosowania się do zmian klimatu i zapobiegania ryzyku	KPO, część pożyczkowa, Komponent B, Cel szczegółowy B3, Reforma B3.3, Inwestycja B3.3.1. KPO, część pożyczkowa, Komponent B, Cel

Priorytet programu	Kierunek interwencji	Przedsięwzięcia priorytetowe	Szacunkowa wartość przedsięwzięć do realizacji (PLN)	Potencjalne źródła finansowania				
				FEP 2021-2027 ³⁸	FEPW 2021-2027	Inne Krajowe Programy Operacyjne 2021-2027	Programy EWT 2021-2027	Inne źródła
				zielonej infrastruktury, w tym na obszarach miejskich, oraz ograniczanie wszelkich rodzajów zanieczyszczenia.			związanemu z klęskami żywiołowymi i katastrofami, a także odporności, z uwzględnieniem podejścia ekosystemowego. Program Interreg NEXT Polska-Ukraina 2021-2027, Priorytet 1. Środowisko, Cel szczegółowy: Wspieranie przystosowania się do zmian klimatu i zapobiegania ryzyku związanemu z klęskami żywiołowymi i katastrofami, a także odporności, z uwzględnieniem podejścia ekosystemowego.	szczegółowy B3, Reforma B3.4, Inwestycja B3.4.1. Rządowy Program dla pól.-wsch. obszarów przygranicznych NFOŚiGW/ WFOŚiGW Program LIFE

Źródło: Opracowanie własne UMWP.

IX. System monitoringu i ewaluacji

System monitorowania i ewaluacji będzie obrazował efektywność oraz postęp realizacji *Programu*. System monitorowania i ewaluacji obejmuje interpretację wartości wskaźników dla poszczególnych priorytetów, której dokona Departament Rozwoju Regionalnego UMWP. Analizowane wartości wskaźnikowe, pozwolą dokonać oceny skuteczności realizacji celu głównego oraz celów szczegółowych.

Zakłada się wykorzystanie standardowych narzędzi w monitorowaniu procesu realizacji *Programu* (np. analiza danych zastanych, analiza desk research, analizy ilościowe, benchmarking, metody graficzne) jak i formy ewaluacji partycypacyjnej, samoewaluacji.

System wskaźników monitorowania *PSBS* zakładać będzie pozyskiwanie danych z różnych źródeł, przy czym analogicznie jak w SRWP 2030 podstawowym źródłem będzie BDL GUS. Przygotowanie sprawozdania z realizacji *Programu* na podstawie BDL GUS zapewni wiarygodność danych i ich porównywalność. Do monitorowania efektów realizacji *Programu* planuje się także wykorzystać dane pozyskane z jednostek samorządu terytorialnego objętych wsparciem, co stanowić będzie element integrujący, a także aktywizujący i wzmacniający świadomość na temat roli, jaką odgrywa *PSBS* w procesie rozwoju obszaru, któremu jest dedykowany.

Sprawozdanie zawierać będzie również informacje w zakresie wartości udzielonego wsparcia ze środków UE dla podmiotów uczestniczących w realizacji *PSBS*, które będą dostarczone przez departamenty UMWP i jednostki organizacyjne Województwa Podkarpackiego, pochodzące z Systemu Teleinformatycznego SL oraz z innych źródeł, w tym źródeł własnych.

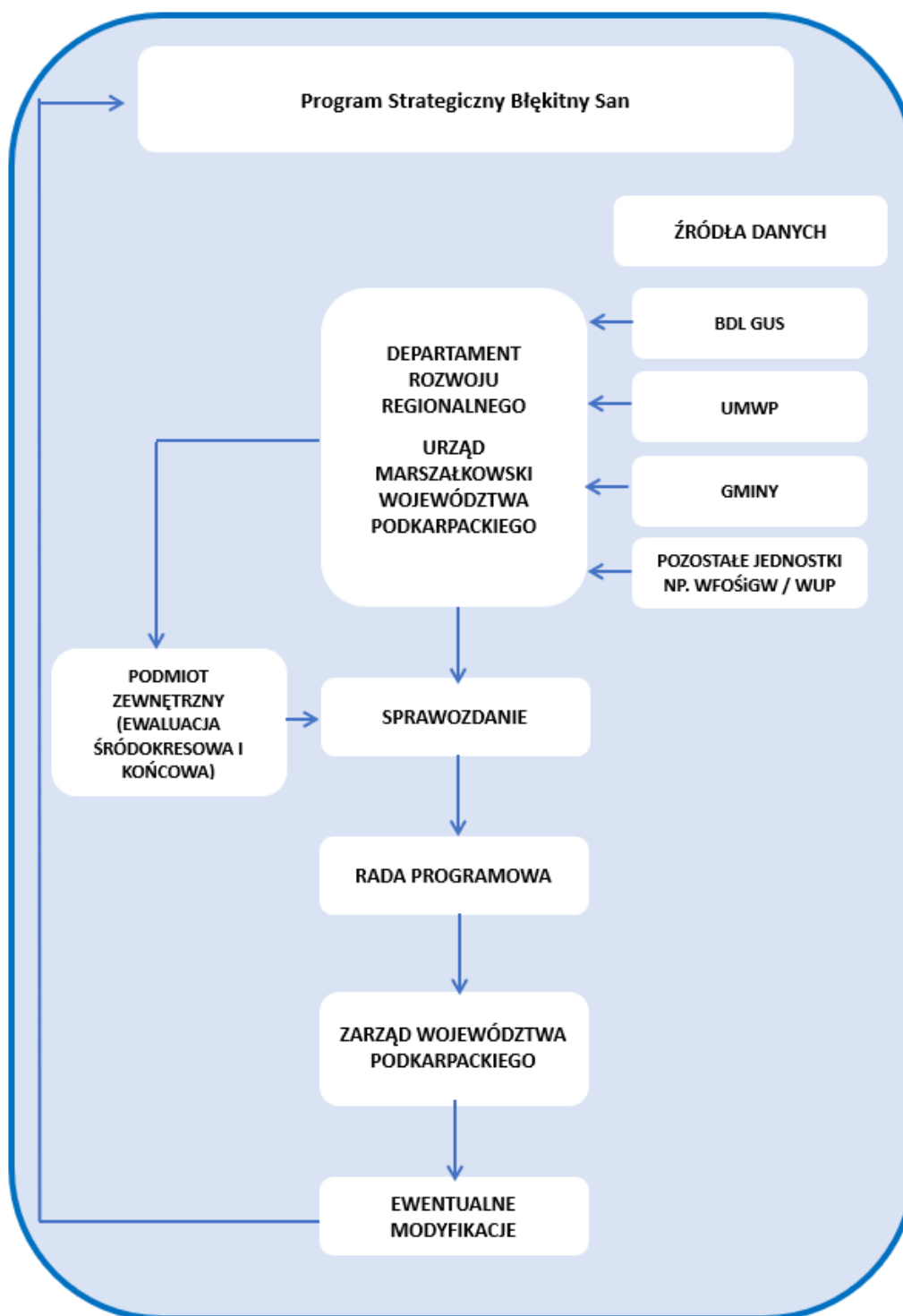
W sprawozdaniach przewidziany jest także element opisowy, subiektywny gdzie interesariusze będą mieli możliwość zamieszczenia swoich spostrzeżeń, zgłoszenia ewentualnych problemów, propozycji zorganizowania debat, spotkań, wizyt studyjnych itp.

Analiza dokonana na potrzeby monitorowania postępów wdrażania *PSBS* będzie podstawą formułowania rekomendacji dla wprowadzenia ewentualnych zmian w zapisach *Programu*. Monitoring i ewaluacja ma za zdanie spełniać zatem funkcje: diagnostyczne, prognostyczne, a także korekcyjne.

Sprawozdania z realizacji *Programu* w roku poprzedzającym będą sporządzane do dnia 30 czerwca każdego roku kalendarzowego i przekazywane do Rady Programowej, która po zaopiniowaniu dokumentu będzie go przedkładać Zarządowi Województwa Podkarpackiego.

Podstawowym podmiotem odpowiedzialnym za monitorowanie i ewaluację *PSBS* jest Oddział instrumentów terytorialnych oraz krajowych programów operacyjnych Departamentu Rozwoju Regionalnego. Cały system opiera się natomiast na sieci podmiotów współpracujących.

Rysunek 26. Monitorowanie *Programu*

Źródło: Opracowanie własne UMWP.

Podstawowe wskaźniki, przypisane do poszczególnych Priorytetów *Programu* przedstawia tabela 5. Ponieważ część diagnostyczna *Programu* zawiera analizę sytuacji społeczno-gospodarczej obszaru za 2021 rok, ten rok przyjęto również jako wartość bazową dla każdego ze wskaźników odnoszących się do obszaru *Programu*. Wartość docelowa wyznaczona została zgodnie z określonym horyzontem czasowym

PSBS na 2030 rok. Część wskaźników (oprócz wartości dla obszaru *PSBS*), zawiera także dane dotyczące średniej dla województwa podkarpackiego (oznaczone *). Należy jednak zaznaczyć, że nie jest to zamknięty katalog wskaźników. Przewiduje się ponadto możliwość monitorowania i prezentacji innych danych, pozyskanych ad-hoc.

System monitoringu i ewaluacji zakłada również funkcje promocyjne, mające na celu upowszechnianie dobrych praktyk i pionierskich rozwiązań, które pobudzą zainteresowanie wśród interesariuszy i potencjalnych beneficjentów *PSBS* do realizacji działań, przyczyniających się osiągnięciu celów zakładanych w *Programie*.

Tabela 5. Wskaźniki monitorowania *Programu Strategicznego Błękitny San*

NAZWA PRIORYTETU	NAZWA WSKAŹNIKA	JEDNOSTKA MIARY	OPIS WSKAŹNIKA	ŹRÓDŁO DANYCH ⁴⁷	DOSTĘPNOŚĆ DANYCH; CZĘSTOTLIWOŚĆ ⁴⁸	WARTOŚĆ BAZOWA	WARTOŚĆ DOCELOWA
TURYSTYCZNY I INNOWACYJNY BŁĘKITNY SAN	Gęstość bazy turystycznej	liczba miejsc noclegowych/ 1km ²	Liczba turystycznych miejsc noclegowych przypadająca na 1 km ² powierzchni gminy	BDL GUS	corocznie	2,4	2,8
	Ruch turystyczny	Udzielone noclegi na 100 stałych mieszkańców (wsk. Charvata)	Liczba udzielonych noclegów na 100 mieszkańców gminy	BDL GUS	corocznie	214,8	268,5
	Wskaźnik przedsiębiorczości w porównaniu do średniej województwa	szt./1000 osób	Liczba podmiotów gospodarki narodowej na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	BDL GUS	corocznie	154,3 157,4*	Co najmniej na poziomie średniej dla województwa
ZRÓWNOWAŻONA GOSPODARKA ŚRODOWISKA BŁĘKITNEGO SANU	Odsetek korzystających z sieci kanalizacyjnej	%	Korzystający z instalacji w % ogółu ludności	BDL GUS	corocznie	70,6	81,2
	Odsetek korzystających z sieci wodociągowej	%	Korzystający z instalacji w % ogółu ludności	BDL GUS	corocznie	80,9	93
	Odsetek korzystających z oczyszczalni ścieków	%	Korzystający z instalacji w % ogółu ludności	BDL GUS	corocznie	76,4	87,9
	Obszary prawnie chronione	szt.	Liczba pomników przyrody na 100 km ²	BDL GUS	corocznie	736	772

⁴⁷ Ścieżka dostępu do wskaźnika.⁴⁸ Od kiedy wskaźnik jest mierzalny, z jaką częstotliwością jest publikowany.

NAZWA PRIORYTETU	NAZWA WSKAŹNIKA	JEDNOSTKA MIARY	OPIS WSKAŹNIKA	ŹRÓDŁO DANYCH ⁴⁷	DOSTĘPNOŚĆ DANYCH; CZĘSTOTLIWOŚĆ ⁴⁸	WARTOŚĆ BAZOWA	WARTOŚĆ DOCELOWA
PRZECIWDZIAŁANIE RYZYKU ZWIĄZANEMU Z KLĘSKAMI ŻYWIOŁOWYMI I ADAPTACJA DO ZMIAN KLIMATU	Budowa/modernizacja obwałowań przeciwpowodziowych	km	Długość wybudowanych i modernizowanych obwałowań przeciwpowodziowych	Wody Polskie	3 razy w okresie wdrażania Programu (początek, środek, koniec)	0	76,4
	Tereny zieleni	ha	Powierzchnia terenów zieleni (parki spacerowo-wypoczynkowe, zieleń osiedlowa, zieleń uliczna, nasadzenia) ogółem na 1 mieszkańca	GUS BDL	Corocznie	19 028	19 600

Źródło: Opracowanie własne UMWP.

Literatura

1. *Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju*, 2015,
2. *Analiza dotycząca możliwości rewitalizacji Głównego Szlaku Beskidzkiego w kontekście rozwoju potencjału turystyczno-gospodarczego województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2022,
3. *Audyty Miejsc Przyjaznych Kajakarzom wzdłuż rzeki San*, Rzeszów 2021,
4. *Audyty potencjału produktów turystyki rowerowej województwa podkarpackiego*, Rzeszów – Lublin 2020,
5. *Audyty turystyczne województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2019,
6. *Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027*, 2022,
7. *Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027*, 2022,
8. *Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027*, 2022,
9. *Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027*, 2022,
10. *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030*, Warszawa 2019,
11. *Krajowy Plan Odbudowy i Zwiększania Odporności*, Warszawa 2022,
12. *Krajowy Program Oczyszczania Ścieków Komunalnych*, Warszawa, marzec 2022,
13. *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030*, Rzeszów 2018,
14. *Podkarpacki Barometr Turystyczny 2021/2022*, Rzeszów 2022,
15. *Program Inwestycyjny w zakresie poprawy jakości i ograniczenia strat wody przeznaczonej do spożycia przez ludzi*, Kraków, czerwiec 2021,
16. *Przegląd regionalny. Województwo podkarpackie 2021*, Warszawa – Rzeszów, listopad 2022,
17. *Raport o stanie rynku telekomunikacyjnego w Polsce w 2021 r.*, Urząd Komunikacji Elektronicznej, Warszawa, czerwiec 2022,
18. *Regionalna Polityka Rowerowa Województwa Podkarpackiego*, Gdańsk 2021,
19. *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2021-2030*, Rzeszów 2022,
20. *Rządowy program rozwoju północno-wschodnich obszarów przygranicznych na lata 2024-2030*, Warszawa 2024r.
21. *Skrót raportu z badań ruchu turystycznego województwa podkarpackiego 2020*, Rzeszów 2020,
22. *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Warszawa 2017,
23. *Strategia Rozwoju i Komunikacji Marketingowej Turystyki Województwa Podkarpackiego na lata 2020-2025*, 2020,
24. *Studium możliwości zagospodarowania oraz wykorzystania obszaru wzdłuż rzeki San*, Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego w Rzeszowie, Rzeszów 2021,

25. *Turystyka obszaru przyrodniczego rzek San i Strwiąż. Inwentaryzacja i strategiczne kierunki rozwoju*, 2020,
26. *Wojewódzki program przeciwdziałania zmianom klimatu i skutkom tych zmian z uwzględnieniem odnawialnych źródeł energii i gospodarki obiegu zamkniętego*, Rzeszów, 20 grudnia 2022 r,
27. *Wsparcie UE na rzecz turystyki - potrzeba nowej orientacji strategicznej i lepszego podejścia finansowania*, 2021.

Akty prawne

1. Dyrektywa 2000/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2000 r. ustanawiająca ramy wspólnotowego działania w dziedzinie polityki wodnej,
2. Dyrektywa Rady 91/271/EWG z dnia 21 maja 1991 r. dotycząca oczyszczania ścieków komunalnych,
3. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 4 listopada 2022 r. w sprawie Planu gospodarowania wodami na obszarze dorzecza Wisły,
4. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 18 października 2022 r. w sprawie przyjęcia Planu zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły,
5. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 18 listopada 2022 r. w sprawie Planu gospodarowania wodami na obszarze dorzecza Dniestru,
6. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/1060 z dnia 24 czerwca 2021 r. ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności, Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji i Europejskiego Funduszu Morskiego, Rybackiego i Akwakultury, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu, Migracji i Integracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu Wsparcia Finansowego na rzecz Zarządzania Granicami i Polityki Wizowej,
7. Rozporządzenie (WE) nr 1931/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. ustanawiające przepisy dotyczące małego ruchu granicznego na zewnętrznych granicach lądowych państw członkowskich i zmieniającym postanowienia Konwencji z Schengen,
8. Ustawa z dnia 2 grudnia 2021 r. o wyrobach winiarskich,
9. Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r o ochronie gruntów rolnych i leśnych,
10. Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju,
11. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody,
12. Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. - Prawo wodne.

Spis rysunków, tabel, wykresów

Spis rysunków

Rysunek 1.	Obszar objęty Programem Strategicznym Błękitny San	10
Rysunek 2.	Miejskie Obszary Funkcjonalne na obszarze PSBS	18
Rysunek 3.	Obszary wiejskie na obszarze PSBS.....	20
Rysunek 4.	Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – poziom regionalny na obszarze PSBS.....	21
Rysunek 5.	Przygraniczny Obszar Funkcjonalny.....	23
Rysunek 6.	Podział administracyjny na obszarze PSBS	26
Rysunek 7.	Gęstość zaludnienia na obszarze PSBS.....	27
Rysunek 8.	Formy ochrony przyrody na obszarze PSBS.....	29
Rysunek 9.	Walory dziedzictwa kulturowego na obszarze PSBS.....	32
Rysunek 10.	Infrastruktura turystyczna - turystyka wodna obszaru PSBS	35
Rysunek 11.	Infrastruktura turystyczna - szlaki turystyczne obszaru PSBS.....	37
Rysunek 12.	Gęstość bazy noclegowej obszaru PSBS	39
Rysunek 13.	Ludność korzystająca z sieci wodociągowej na obszarze PSBS	43
Rysunek 14.	Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej na obszarze PSBS	44
Rysunek 15.	Ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków komunalnych na obszarze PSBS.....	45
Rysunek 16.	Obszary zagrożone powodzią na obszarze PSBS	47
Rysunek 17.	Tereny zagrożone suszą na obszarze PSBS	49
Rysunek 18.	Oddziaływanie celu głównego na poszczególne wymiary	58
Rysunek 19.	Układ celów Programu Strategicznego Błękitny San	59
Rysunek 20.	Układ logiczny części kierunkowej Programu Strategicznego Błękitny San....	60
Rysunek 21.	Miejsca przyjazne kajakarzom na obszarze rzeki San	62
Rysunek 22.	Zbiorcza koncepcja zintegrowanej sieci szlaków rowerowych obszaru PSBS na tle województwa podkarpackiego	64
Rysunek 23.	Wykaz aglomeracji według gminy wiodącej i określonego przedziału RLM na obszarze PSBS, niespełniających wymogów dyrektywy ściekowej.....	70
Rysunek 24.	Planowane do realizacji przedsięwzięcia przeciwpowodziowe na obszarze PSBS.....	76
Rysunek 25.	System realizacji <i>Programu</i>	87
Rysunek 26.	Monitorowanie Programu.....	101

Spis tabel

Tabela 1.	Udzielone noclegi na 10000 ludności w latach 2011-2021 według powiatów objętych PSBS.....	40
Tabela 2.	Zbiorniki retencyjne w obszarze dorzecza Wisły	48
Tabela 3.	Analiza SWOT stanu rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru gmin Błękitnego Sanu	54
Tabela 4.	Zidentyfikowane źródła i instrumenty finansowania <i>Programu</i>	93
Tabela 5.	Wskaźniki monitorowania <i>Programu Strategicznego Błękitny San</i>	103

Spis wykresów

Wykres 1.	Dostępność do sieci wodno-kanalizacyjnych obszaru PSBS oraz województwa podkarpackiego	42
-----------	--	----

Wykres 2. Liczba podmiotów gospodarczych wyróżniających się branż gospodarczych obszaru PSBS na tle województwa podkarpackiego 51

Wykaz załączników

1. Prognoza Oddziaływania na Środowisko dla Programu Strategicznego „Błękitny San”.